

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας & Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών

ΠΜΣ: «ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ & ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ & ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ»

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«Υλική και άυλη πολιτισμική παρακαταθήκη της Τσακωνιάς και προτάσεις για την αειφόρο
ανάπτυξη της περιοχής»

Όνοματεπώνυμο: Τυροβολά Βασιλική

ΑΜ:1012201601010

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Μαρία Κουρή, Λέκτωρ ΤΙΑΔΠΑ

Συνεπιβλέπουσες καθηγήτριες: Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Φιλώ Ηλιοπούλου, Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός

Καλαμάτα 2019

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT.....	4
Εισαγωγή.....	5
1. Αειφόρος ανάπτυξη.....	6
1.1 Έννοια της αειφόρου ανάπτυξης, όπως αυτή αναπτύσσεται μέσα από τις διεθνείς συναντήσεις («Σταθμούς»).....	6
1.2 Οι διαστάσεις της αειφόρου ανάπτυξης.....	9
1.3. Ο πολιτισμός ως πυλώνας της αειφόρου ανάπτυξης.....	11
1.4 Ο ρόλος του πολιτισμού και η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης στο εθνικό δίκαιο.....	15
2. Άυλη και υλική πολιτισμική κληρονομιά της Τσακωνιάς.....	16
2.1 Γεωγραφικός προσδιορισμός και Ιστορία της Τσακωνιάς.....	16
2.2 Πολιτισμικά στοιχεία της Τσακωνιάς.....	18
2.2.1 Άυλη πολιτισμική κληρονομιά.....	18
2.2.1.1 Τοπική διάλεκτος.....	18
2.2.1.2 Τσακόνικος χορός.....	22
2.2.1.3 Τσακόνικη φορεσιά.....	23
2.2.1.4 Τραγούδια και μουσικά όργανα της Τσακωνιάς.....	25
2.2.1.5 Παραδοσιακές τοπικές τέχνες και τεχνικές.....	26
2.2.1.6 Εθνικά εορταστικά δρώμενα.....	27
2.2.1.1.1 Τσακόνικο Πάσχα.....	28
2.2.1.1.2 Γιορτή της Μελιτζάνας.....	29
2.2.1.1.3 Φεστιβάλ Μελιτζάzz.....	30
2.2.1.1.4 Γιορτή του Κάστανου.....	31
2.2.1.1.5 Φεστιβάλ αναρρίχησης.....	32
2.2.2 Υλική πολιτισμική κληρονομιά.....	33
2.2.2.2 Χώροι λατρείας.....	35
2.2.2.3 Αρχαιολογικά μνημεία.....	36
3. Αναπτυξιακές ανάγκες της Τσακωνιάς και προσπάθειες προστασίας και ανάδειξης του πολιτισμικού της αποθέματος.....	38
3.1 Επιχειρησιακό πρόγραμμα Νότιας Κυνουρίας.....	38
3.2 Ενέργειες για την ένταξη της τσακόνικης πολιτιστικής κληρονομιάς στο Εθνικό Εορτητήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας.....	40
3.3. Ενέργειες τοπικής αυτοδιοίκησης.....	41
3.4. Πρωτοβουλίες πολιτιστικών συλλόγων.....	42
3.5. ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT.....	43
4. Προτάσεις αξιοποίησης της πολιτισμικής κληρονομιάς της Τσακωνιάς στο πλαίσιο της αειφορίας.....	44
4.1. Αξιοποίηση της πολιτισμικής παρακαταθήκης της Τσακωνιάς.....	44
4.2 Συμβολή της Πολιτείας με αξιοποίηση χρηματοδοτικών προγραμμάτων.....	46
4.3 Συνεισφορά των τοπικών αρχών.....	47
4.4 Συνεισφορά των κατοίκων.....	48
4.5 Διεύρυνση της δράσης των πολιτιστικών συλλόγων.....	49
4.6. Διάσωση τοπικής διαλέκτου.....	50
4.7 Διάσωση περιβαλλοντικών και αρχιτεκτονικών ιδιαιτεροτήτων.....	53
4.8 Ίδρυση – Δημιουργία και λειτουργία αρχαιολογικού μουσείου.....	54
4.9 Σύσταση – Δημιουργία και λειτουργία λαογραφικών μουσείων.....	55
4.10 Ανάπτυξη πολιτιστικών δρώμενων.....	57
4.11 Αγροτική ανάπτυξη – Τσακόνικη Μελιτζάνα –Παραδοσιακά προϊόντα.....	58
4.12. Τουριστική ανάπτυξη.....	59
Συμπεράσματα.....	61
Βιβλιογραφία.....	65
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	71
Πηγές εικόνων.....	78

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου υπήρξαν σπουδαίοι άνθρωποι που με βοήθησαν. Κατ' αρχάς θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην αείμνηστη καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Βασιλική Πέννα, της οποίας η βοήθεια υπήρξε ουσιαστική, στη δημιουργία και στην ολοκλήρωση του μεταπτυχιακού μας προγράμματος. Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσά μου καθηγήτρια κα Μαρία Κουρή για την καθοδήγησή της και τις παρατηρήσεις της κατά τη διάρκεια της εργασίας μου, όπως επίσης και τις συνεπιβλέπουσες καθηγήτριές μου κα Ιωάννα Σπηλιοπούλου και κα Φιλιά Ηλιοπούλου για την πολύτιμη βοήθειά τους. Ακολούθως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον πρώην Δήμαρχο Νότιας Κυνουρίας κο Μαρνέρη Ιωάννη, την κα Κουνιά Θωμαή, εκδότρια-διευθύντρια της εφημερίδας «ΚΥΝΟΥΡΙΑ», ανηψιά του Θανάση Κωστάκη και μέλος του Αρχείου Τσακωνιάς για τις ενδιαφέρουσες συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν, τις κυρίες του Αρχείου Τσακωνιάς για την ενημέρωση και την προσφορά υλικού και τις κυρίες του Τσακωνικού Αγροτικού Συνεταιρισμού Γυναικών Λεωνιδίου για τις πληροφορίες που μου παρείχαν. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου για την υποστήριξή της σε αυτή μου την προσπάθεια.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή φιλοδοξεί, αρχικά, να διερευνήσει μερικές από τις διαστάσεις των σημαντικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων που αντιπροσωπεύει η πολιτιστική κληρονομιά για την οικονομία και την κοινωνία. Τα οικονομικά οφέλη, οι κοινωνικές ευκαιρίες και οι προκλήσεις από την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, αποτελούν διαστάσεις της δημόσιας συζήτησης μαζί με άλλα ιστορικά, καλλιτεχνικά και αισθητικά ζητήματα.

Στο κυρίως θέμα της, η εργασία αυτή εξετάζει το ρόλο που μπορεί να παίξει η πολιτιστική κληρονομιά σε μια στρατηγική, η οποία περιλαμβάνει τον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας της Τσακωνιάς και την προώθηση της εικόνας της με κύριο στόχο την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης.

Το πρώτο μέρος αναζητά το ρόλο της πολιτιστικής κληρονομιάς στη βιώσιμη ανάπτυξη μέσω βιβλιογραφικής έρευνας, μελετώντας τις αντίστοιχες αναφορές των διεθνών συμβάσεων της αειφόρου ανάπτυξης σε συσχετισμό με τον πυλώνα του πολιτισμού και αναλύοντας τις αλληλοεξαρτώμενες μεταξύ τους σχέσεις.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται ως περίπτωση μελέτης, η Τσακωνιά, αναφέροντας το σημαντικό υλικό και άυλο απόθεμά της και εξετάζοντας τη δυναμική που επιδεικνύει για την αξιοποίηση του αποθέματος αυτού για την περαιτέρω ανάπτυξη της περιοχής και της εν λόγω τοπικής κοινωνίας.

Η εργασία καταλήγει σε προτάσεις που αφορούν στην αναπτυξιακή δυναμική του πολιτισμικού πλούτου της Τσακωνιάς, με απώτερο στόχο τη βελτίωση της εικόνας της περιοχής και τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου της Τσακωνιάς στα πλαίσια της αειφορίας.

ABSTRACT

This paper initially seeks to explore some of the dimensions of the significant development potential that cultural heritage initiates to the economy and society. The economic benefits, social opportunities and challenges of exploiting the cultural heritage are dimensions of the public debate along with other historical, artistic and aesthetic issues.

In its main theme, this paper examines the role that cultural heritage can play in a strategy that involves redefining the identity of Tsakonia and promoting its image with the main goal of achieving sustainable development.

The first part seeks the role of cultural heritage in sustainable development through bibliographic research, studying the corresponding references of international conventions of sustainable development in relation to the pillar of culture and analyzing interdependent relationships.

Then, Tsakonia is presented as a case study, mentioning its important material and its intangible stock and examining the dynamics it demonstrates for the exploitation of this stock for the further development of the area and of the local community.

The paper concludes with proposals concerning the developmental dynamics of the cultural wealth of Tsakonia, with the ultimate goal of improving the image of the area and redefining the role of Tsakonia in the context of sustainability.

Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η σύνδεση της προστασίας και ανάδειξης της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Τσακωνιάς με την αειφόρο ανάπτυξη της περιοχής, μέσα από την καταγραφή των προσπαθειών που γίνονται σήμερα σχετικά με την κατάσταση στην οποία αυτή βρίσκεται και την κατάθεση σχετικών βελτιωτικών προτάσεων. Η παρούσα εργασία ξεκινά με την περιγραφή του παραδοσιακού πολιτισμού των Τσακώνων και φιλοδοξεί να προσεγγίσει το ζήτημα της αξιοποίησης των υλικών και άυλων εκφάνσεων της πολιτισμικής τσακώνικης κληρονομιάς στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης της περιοχής. Για την πραγμάτωση του παραπάνω σκοπού παρουσιάζονται παραδειγματικές περιπτώσεις εκφάνσεων του τοπικού λαϊκού πολιτισμού που μπορούν να συμβάλλουν στην αειφόρο ανάπτυξη της περιοχής.

Στο πρώτο κεφάλαιο της διπλωματικής εργασίας γίνεται αναφορά στη σημασία της προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και αναπτύσσεται η σύνδεσή της με τη βιώσιμη ανάπτυξη, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πολιτιστική κληρονομιά της Τσακωνιάς. Στο τρίτο κεφάλαιο προσεγγίζονται οι επιχειρησιακές ανάγκες της περιοχής, μέσα από την καταγραφή κάποιων προσπαθειών που γίνονται για τη διάσωση της πολιτισμικής κληρονομιάς και του εντοπισμού κάποιων σημείων που χρήζουν βελτίωσης. Στο τέταρτο κεφάλαιο

διατυπώνονται προτάσεις για την ανάδειξη της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Τσακωνιάς με στόχο την αειφόρο ανάπτυξη της περιοχής.

Η έρευνα και συλλογή στοιχείων για τη συγγραφή της διπλωματικής εργασίας μου συνετέλεσε στην εμπάθυνση των γνώσεών μου σε ότι αφορά την ιστορία της περιοχής μου αλλά και στη διερεύνηση των πολύπλευρων προσπαθειών για την προστασία και διατήρηση της κληρονομιάς αυτής.

1. Αειφόρος ανάπτυξη

1.1 Έννοια της αειφόρου ανάπτυξης, όπως αυτή αναπτύσσεται μέσα από τις διεθνείς συναντήσεις («Σταθμούς»)

Με τον όρο αειφόρος ανάπτυξη περιγράφεται ο τύπος της ανάπτυξης που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική δομή της κάθε περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότησή της¹.

Η βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί απαίτηση της εποχής, για το παρόν και για το μέλλον. Η «βιώσιμη ή αειφόρος ανάπτυξη» μπορεί να οριστεί επιγραμματικά ως «η ανάπτυξη που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να υπονομεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ανταποκριθούν στις δικές τους»².

Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης περιλαμβάνει τρία επιμέρους στοιχεία (κοινωνία, περιβάλλον και οικονομία) και οι στόχοι της μπορούν να επιτευχθούν μόνο εάν και τα τρία αυτά στοιχεία ικανοποιούνται ταυτόχρονα και ισόρροπα. Η αλληλεξάρτηση μεταξύ προστασίας του περιβάλλοντος, κοινωνικής ευημερίας και οικονομικής αποδοτικότητας αποτελεί το τρίπτυχο της αειφόρου ανάπτυξης³.

Η πολιτισμική διαχείριση / διαχείριση του πολιτισμού –στις διαφορετικές μορφές του– μπορεί να καταστεί, υπό τις απαραίτητες προϋποθέσεις, μοχλός βιώσιμης ανάπτυξης. Η πολιτισμική διαχείριση συνδέεται με τη βιώσιμη ανάπτυξη με ποικίλους τρόπους. Στην παραπάνω έννοια της αειφόρου ανάπτυξης, ο πολιτισμός μπορεί να ενταχθεί στον περιβαλλοντικό/οικολογικό πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης, δεδομένου ότι το περιβάλλον είναι και φυσικό και πολιτισμικό⁴ (ή ανθρωπογενές). Επίσης, ο πολιτισμός μπορεί να ενταχθεί στον κοινωνικό πυλώνα

---

¹ Τσάρτας - Κοκκώσης 2001, 35.

² United Nations 1987, 88.

³ Azapagic – Emsley – Hammerton 2003, 2.

⁴ <https://www.tovima.gr/2013/03/12/culture/o-politismos-einai-moxlos-anaptyksis>.

δεδομένου ότι ο πολιτισμός αποτελεί κοινωνική δημιουργία. Ακόμη, ορισμένες φορές, ο πολιτισμός, προκειμένου να αναδειχτεί περαιτέρω η ιδιαιτερότητα και η σημασία του, προβάλλεται και ως τέταρτος πυλώνας της βιώσιμης ανάπτυξης⁵.

Η διαδικασία προσδιορισμού της έννοιας της Βιώσιμης Ανάπτυξης έχει συντελέσει στον εμπλουτισμό και τη διεύρυνση του όρου ανάπτυξη στις εξής δύο κατευθύνσεις: 1. η ανάπτυξη που πρέπει να ειπωθεί με τον ευρύτερο δυνατό τρόπο συμπεριλαμβάνοντας μεταξύ άλλων κοινωνικά και περιβαλλοντικά θέματα και όχι μόνον οικονομικά και 2. η ανάπτυξη που πρέπει να επιτυγχάνεται με τρόπο ώστε να μην μειώνει τις δυνατότητες των μελλοντικών γενεών, ενώ συγχρόνως να διασφαλίζει την ενδογενεακή ισότητα⁶.

Μια αναγεννημένη έννοια της βιωσιμότητας οικοδομημένη γύρω από την πλουραλιστική αντίληψη της βιωσιμότητας, λαμβάνει υπόψη το πολιτικό, πολιτιστικό, τεχνολογικό, οικολογικό και οικονομικό περιεχόμενο του τόξου των τοπικών και παγκόσμιων ανθρώπινων κοινοτήτων και αναγνωρίζει τις πιο αφηρημένες και καθολικές έννοιες της δικαιοσύνης και της ισότητας⁷. Η βιώσιμη ανάπτυξη ως έννοια στηρίζεται σε διάφορες αρχές σχετικές με τη διαχείριση των πολιτιστικών πόρων που προκύπτουν από τις διεθνείς διασκέψεις:

α) Σύνοδος της Στοκχόλμης (5 έως 16 Ιουνίου 1972): Η 5^η Ιουνίου ως η εναρκτήρια μέρα αυτής της διάσκεψης εορτάζεται έκτοτε ως η Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος, με πρωτοβουλία του Olof Palme (πρωθυπουργός της Σουηδίας) και του Kurt Waldheim (γενικού γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών)⁸. Στη Σύνοδο αυτή συμμετείχαν 113 κράτη και πάνω από 400 οργανώσεις κυβερνητικές και μη κυβερνητικές. Η Σύνοδος έκλεισε με μια Διακήρυξη 26 αρχών, σχετικά με το περιβάλλον και την ανάπτυξη, ενώ για πρώτη φορά συζητήθηκαν θέματα όπως το φαινόμενο του θερμοκηπίου και η πλανητική υπερθέρμανση και η “τρύπα” του όζοντος⁹. Με τη Σύνοδο αυτή προβλήθηκε για πρώτη φορά έντονα παγκοσμίως το ενδιαφέρον για το περιβάλλον, τόσο σε επίπεδο πολιτικών όσο και σε επίπεδο πολιτών.

⁵ <https://www.tovima.gr/2013/03/12/culture/o-politismos-einai-moxlos-anaptyksis>.

⁶ Μητούλα - Αστάρα - Καλδής 2008, 37.

⁷ Sneddon - Howarth, - Norgaard 2006, 253– 268.

⁸ http://www.oikologos.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=122&Itemid=201.

⁹ <https://tvxs.gr/news/periballon/stokxolmi-72-otan-periballon-mpike-gia-proti-fora-stin-politiki-atzenta>.

β) Επιτροπή Brundtland: Η επιτροπή αυτή συνήλθε το 1983 με πρωτεύοντα στόχο την ευαισθητοποίηση για την ολοένα εντονότερη βλάβη που προξενεί ο άνθρωπος στο περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους και την αρνητική επιρροή που προκαλεί αυτό στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Για το λόγο καταγράφηκε στην ιστορία ως Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Τα συμπεράσματα της διάσκεψης ήταν ότι πρέπει σε παγκόσμιο επίπεδο να αναληφθούν δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος και ότι το κοινό συμφέρον επιτάσσει να αναπτυχθούν πολιτικές που θα διασφαλίζουν την αειφόρο ανάπτυξη¹⁰

Με περιεχόμενο την παρουσίαση των συμπερασμάτων των εργασιών της ομώνυμης επιτροπής δημοσιεύτηκε το 1987 η Έκθεση Brundtland, με τίτλο «Το κοινό μας μέλλον¹¹», αποσκοπώντας να συνδέσει το περιβάλλον με την ανάπτυξη. Αποτέλεσε την τρίτη σε σειρά πρωτοβουλιών των Ηνωμένων Εθνών, στις οποίες εντάσσονταν κατ' αρχάς το «Πρόγραμμα για την επιβίωση και κοινή κρίση» και στη συνέχεια το «Πρόγραμμα για την ασφάλεια και τους αφοπλισμούς¹²». Οι θετικές επιδράσεις από την συγκεκριμένη Έκθεση ήταν ότι η αειφόρος ανάπτυξη καθιερώθηκε ως ένας βασικός πυλώνας για τη διαμόρφωση πολιτικής προς όφελος της ανθρωπότητας και της κοινωνίας, η οποία συντέλεσε στην εξέλιξη πολλών χωρών, αναπτυγμένων και μη¹³. Ως αποτέλεσμα, πολλές κυβερνήσεις κρατών έθεσαν έκτοτε ως στόχο να εξασφαλίσουν την αρμονία μεταξύ της οικονομικής μεγέθυνσης, των κοινωνικών αρχών και της περιβαλλοντικής διαχείρισης¹⁴.

γ) Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη: Όλες οι προηγούμενες διασκέψεις έθεσαν τις βάσεις για τη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, που διενεργήθηκε στο Ρίο το 1992, με κυρίαρχο στόχο την παγκόσμια σύγκλιση στο σχεδιασμό κοινής στρατηγικής για αειφόρο ανάπτυξη¹⁵. Η εν λόγω διάσκεψη επισφράγησε την επιτυχία της Συνόδου της Στοκχόλμης, καθώς καταγράφηκε η συμμετοχή 110 αρχηγών κρατών. Τα

---

¹⁰ Καρβούνης 2014, 40.

¹¹ Καρβούνης 2014, 72.

¹² Καρβούνης 2014, 73.

¹³ <https://ecoweb.netfirms.com/ecoweb/pages/3.html>.

¹⁴ Καρβούνης 2014, 82.

¹⁵ <http://www.peakmagazine.gr/article/%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%B9%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B8%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7>.

συμπεράσματα της συγκεκριμένης Διάσκεψης Κορυφής παρουσιάστηκαν στη Διακήρυξη του Ρίο, τα ακόλουθα επίσημα κείμενα Ατζέντα 21 (Agenda 21), η Συμφωνία για την Βιοποικιλότητα, οι Αρχές για το Δάσος (Forest principles) και το Πλαίσιο Συμφωνίας για την κλιματική αλλαγή, καθώς και 27 αρχές¹⁶. Στα συμπεράσματα της Διάσκεψης αναγράφεται ως πρώτιστο καθήκον των κυβερνήσεων η επιτυχής εφαρμογή της Agenda 21, μέσω εθνικών πρωτοβουλιών και διεθνών συνεργασιών. Το εγχείρημα αυτό ενδεχομένως να επιτρέψει στις προαναφερόμενες μη δεσμευτικές συμφωνίες να λειτουργήσουν ως δικλείδα ασφαλείας για την παγκόσμια αειφόρο ανάπτυξη. Η Διάσκεψη του Ρίο συνιστά την αφετηρία για την εμπέδωση της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο και την ανάδειξη της αειφορίας σε ανθρώπινη αξία¹⁷.

δ) Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ: Η διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ διενεργήθηκε το 2002, δηλαδή 10 χρόνια μετά τη Διάσκεψη του Ρίο και τα συμπεράσματά της παρουσιάστηκαν στη Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ¹⁸. Με αυτή τη Διακήρυξη προβλήθηκε με τρόπο γενικότερο απ' ότι στη Διακήρυξη του Ρίο η σημασία εμπέδωσης της αειφόρου ανάπτυξης. Μεταξύ των βασικών προβλημάτων που απασχόλησαν τις εργασίες της Διάσκεψης ήταν η πείνα, η εξαθλίωση, ο πόλεμος, τα ναρκωτικά, το οργανωμένο έγκλημα, ο ρατσισμός, η τρομοκρατία, οι φυσικές καταστροφές, οι ασθένειες, η ξενοφοβία, δηλαδή διεθνείς καταστάσεις που υπονομεύουν την αειφόρο ανάπτυξη¹⁹.

1.2 Οι διαστάσεις της αειφόρου ανάπτυξης

Η βιώσιμη ανάπτυξη εκφράζεται και αξιολογείται μέσα από την

¹⁶<http://www.peakpemagazine.gr/article/%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B8%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7>.

¹⁷<http://www.peakpemagazine.gr/article/%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B8%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7>.

¹⁸http://www.oikologos.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=122&Itemid=201.

¹⁹ http://www.oikologos.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=122&Itemid=201.

περιβαλλοντική/οικολογική, οικονομική και κοινωνική διάστασή της. Η περιβαλλοντική διάσταση περιλαμβάνει την προστασία του περιβάλλοντος, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και την πρόληψη και μείωση της περιβαλλοντικής ρύπανσης. Η οικονομική διάσταση αφορά στην οικονομική ευημερία, στο υψηλό επίπεδο ζωής, στην πλήρη απασχόληση και στην ποιότητα εργασίας. Η κοινωνική διάσταση βασίζεται στην κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή. Στοχεύει στην προώθηση μιας δημοκρατικής, υγιούς, ασφαλούς και δίκαιης κοινωνίας, που βασίζεται στην κοινωνική ένταξη και τη συνοχή, σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα και την πολιτισμική ποικιλομορφία, διασφαλίζει την ισότητα των ανθρώπων και καταπολεμά κάθε μορφής διάκριση. Η κοινωνική βιωσιμότητα προσεγγίζεται από την οπτική της κοινωνικής αποδοχής. Με δεδομένο ότι οι άνθρωποι και το περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσονται και δραστηριοποιούνται δεν λειτουργούν χωριστά αλλά ως ένα ενιαίο σύνολο, για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης είναι απαραίτητο οι τρεις πυλώνες να αναπτύσσονται εξίσου και να αλληλοεπιδρούν με συγκεκριμένο τρόπο. Η βιώσιμη ανάπτυξη συνεπάγεται τη συμμόρφωση με αντίστοιχες προϋποθέσεις και περιορισμούς (περιβαλλοντικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς).

Η οικονομία στα πλαίσια της αειφόρου ανάπτυξης οφείλει να αναπτύσσεται με γνώμονα την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και τη βελτίωση των γενικότερων συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων του πλανήτη. Ειδικότερα, θα πρέπει να αναδιαρθρωθούν οι καταναλωτικές συνήθειες και η παραγωγική διαδικασία, αξιοποιώντας όσο το δυνατό περισσότερο, τεχνολογίες και πρακτικές φιλικές προς το περιβάλλον, με στόχο τη συνεχή μείωση της επιβάρυνσης του φυσικού περιβάλλοντος.

Η κοινωνική ανάπτυξη για να είναι βιώσιμη θα πρέπει να επιδιώκει την κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα την οικονομική ανάπτυξη και την περιβαλλοντική προστασία. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να στοχεύει στην εξάλειψη της ανεργίας και της φτώχειας, σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, δίνοντας προτεραιότητα στις φτωχές αναπτυσσόμενες χώρες και φροντίζοντας να μην προκαλούνται ανεπανόρθωτες βλάβες στο περιβάλλον. Ένα μοντέλο αειφόρου ανάπτυξης, για παράδειγμα, που ακολουθείται σήμερα σε αρκετές αναπτυσσόμενες χώρες, είναι αυτό που βασίζεται στην ανάπτυξη του οικοτουρισμού, ο οποίος παρέχει έσοδα και μειώνει την ανεργία και τη φτώχεια, αξιοποιώντας και προστατεύοντας ταυτόχρονα το φυσικό περιβάλλον. Αυτό το εγχείρημα πρέπει να

υιοθετηθεί κατά βάση και στην Ελλάδα και εν προκειμένω στην Τσακωνιά.

Η προστασία του περιβάλλοντος είναι ουσιαστική για την αειφόρο ανάπτυξη, καθώς καμία οικονομική ή κοινωνική ανάπτυξη δεν μπορεί να έχει διάρκεια, εάν «καταναλώνει» χωρίς μέτρο, το φυσικό περιβάλλον. Άλλωστε, η έννοια της αειφορίας «εμπεριέχει εξ ορισμού το περιβάλλον και δηλώνει την άρρηκτη σχέση του με τα θέματα της κοινωνίας, της οικονομίας και της ανάπτυξης²⁰». Επομένως, οι οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες πρέπει να αναπτύσσονται με γνώμονα τη λελογισμένη χρήση των φυσικών πόρων. Αυτό σημαίνει ότι η διατήρηση των φυσικών πόρων και η σωστή διαχείρισή τους, είναι η μόνη εγγύηση για την επίτευξη του στόχου της κοινωνικής ευημερίας σε τοπικό ή ευρύτερο πλαίσιο, αλλά και για τη μεταβίβαση αυτής της ευημερίας στις επόμενες γενιές²¹.

1.3. Ο πολιτισμός ως πυλώνας της αειφόρου ανάπτυξης

Στην Σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO που υπεγράφη το 2003, η πολιτιστική κληρονομιά θεωρείται ως η τέταρτη διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης, μαζί με τις άλλες τρεις διαστάσεις, την οικονομική, την κοινωνική και την περιβαλλοντική. Η Σύμβαση υπογραμμίζει την αναγκαιότητα σχεδιασμού και υλοποίησης δράσεων προστασίας, προβολής αλλά και αξιοποίησης των εκφάνσεων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι, τόσο οι υλικές όσο και οι άυλες εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού, που συχνά ήταν στο περιθώριο, έρχονται στο επίκεντρο των πολιτικών ανάπτυξης πολιτιστικής στρατηγικής²².

Ο ρόλος της πολιτιστικής κληρονομιάς διαπιστώνεται επίσης στην ατζέντα του 2030 του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη, η οποία αναγνωρίζει την ιδιότητα του παγκόσμιου πολίτη, την πολιτιστική πολυμορφία και τον διαπολιτισμικό διάλογο ως πρωταρχικές αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης²³. Ο πολιτισμός αναφέρεται ρητά σε αρκετούς στόχους βιώσιμης ανάπτυξης της ατζέντας 2030. Αυτοί οι στόχοι είναι: ο στόχος 11 (πόλεις-μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς), ο στόχος 4 (εκπαίδευση) και ο στόχος 8 (βιώσιμη ανάπτυξη) και 12 (μοντέλα καταναλωτικής συμπεριφοράς) που

---

²⁰ Φλογαΐτη 2006, 85.

²¹ United Nations 2002.

²² Λάββας 2010, 96-99.

²³ <http://newpost.gr/politiki/683987/h-atzenta-2030-gia-th-biwsimh-anaptyksh-kai-oi-17-stoxoi-se-foroym-toy-oh-e>.

αφορούν τον τουρισμό²⁴.

Η Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης του άρθρου 167, ορίζει ότι η Ε.Ε. πρέπει να εξασφαλίσει ότι η ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά προστατεύεται και ενισχύεται²⁵. Αυτό θα γίνει μέσα από τη βιώσιμη διαχείριση όλων των πόρων που αποτελούν την πολιτιστική κληρονομιά δηλαδή αυτούς που κληρονόμησε από το παρελθόν σε όλες τις μορφές και πτυχές - ενσώματων, άυλων και ψηφιακών (εκ γενετής ψηφιακό και ψηφιοποιημένο) - συμπεριλαμβάνοντας μνημεία, αξιοθέατα, τοπία, τις δεξιότητες, τις πρακτικές, τις γνώσεις και τις εκφράσεις της ανθρώπινης δημιουργικότητας, καθώς και συλλογές συντήρησης και διαχείρισης από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, όπως μουσεία, βιβλιοθήκες και τα αρχεία²⁶. Οι πόροι αυτοί έχουν μεγάλη αξία για την κοινωνία από πολιτιστική, περιβαλλοντική, κοινωνική και οικονομική άποψη εφόσον προέρχονται από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και των τόπων μέσα στο χρόνο και εξελίσσονται συνεχώς.

Το Συμβούλιο της Ε.Ε. στην συνάντηση του τον Μάιο του 2014 κατέληξε σε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά και την αντιμετώπισή της ως στρατηγικό πόρο για την επίτευξη μιας βιώσιμης Ευρώπης.

Η πολιτιστική κληρονομιά έχει μια σημαντική επίδραση στον οικονομικό πυλώνα, διότι ως αναπόσπαστο μέρος του πολιτιστικού και του δημιουργικού τομέα, συμβάλλει στη συμμετοχική τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη και δημιουργεί σημαντικές εξωτερικές οικονομίες, ιδίως μέσω της ενίσχυσης του βιώσιμου πολιτιστικού τουρισμού²⁷. Επιπρόσθετα υποστηρίζει τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ανάπλαση της υπαίθρου και των πόλεων όπως φαίνεται από πρωτοβουλίες στις οποίες έχουν προχωρήσει ευρωπαϊκές περιφέρειες και πόλεις²⁸. Κατά συνέπεια, προωθεί τη δημιουργία ποικίλων θέσεων εργασίας²⁹. Η πολιτιστική κληρονομιά παίζει ένα συγκεκριμένο ρόλο στην επίτευξη των στόχων της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής 2020 για μια «έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη», γιατί έχει κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις και συμβάλλει στην περιβαλλο-

---

²⁴ <http://newpost.gr/politiki/683987/h-atzenta-2030-gia-th-biwsimh-anaptyksh-kai-oi-17-stoxoi-se-foroym-toy-ohi>.

²⁵ Μούσης 2005, 20.

²⁶ Μούσης 2005, 20.

²⁷ Μούσης 2005, 36.

²⁸ Μούσης 2005, 38.

²⁹ Μούσης 2005, 38.

ντική βιωσιμότητα³⁰. Αυτό διαφαίνεται από το ότι ο τομέας της πολιτιστικής κληρονομιάς ξεπερνά την πολιτιστική ενότητα και σχετίζεται με δημόσιες πολιτικές στην περιφερειακή ανάπτυξη, στην κοινωνική συνοχή, στη γεωργία και συνδέεται στενά με πολιτικές στη ναυτιλία, στο περιβάλλον, στον τουρισμό, στην εκπαίδευση, στο ψηφιακό θεματολόγιο, στην έρευνα και στην καινοτομία³¹.

Σύμφωνα με τα παραπάνω το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κάλεσε τα κράτη μέλη και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο των αντίστοιχων τομέων αρμοδιότητάς τους και λαμβάνοντας υπόψη την αρχή της επικουρικότητας να προβούν στις ακόλουθες ενέργειες³²:

α) Να αναγνωρίσουν την εγγενή αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς και να αναπτύξουν το δυναμικό του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς ως ένα κοινό στρατηγικό πόρο για την ανάπτυξη μιας κοινωνίας που θα βασίζεται σε δημοκρατικές, ηθικές, αισθητικές και οικολογικές αξίες, ιδίως σε μια στιγμή έντονης κρίσης οικονομικών και κοινωνικών αξιών³³.

β) Να ενισχύσουν το διάλογο με τα ενδιαφερόμενα μέρη πολιτιστικής κληρονομιάς για τον εντοπισμό και την εφαρμογή συντονισμένων πολιτικών και δράσεων για τη βιώσιμη διαχείριση και ανάπτυξη των πολιτιστικών θεμάτων, της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και την προώθηση της συνεργασίας με διεθνείς και διακυβερνητικούς οργανισμούς, και ειδικότερα με το Συμβούλιο της Ευρώπης³⁴.

γ) Να κινητοποιήσουν τους διαθέσιμους πόρους για τη στήριξη, την ενίσχυση και την προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω μιας ολοκληρωμένης, ολιστικής προσέγγισης, λαμβάνοντας υπόψη τις πολιτιστικές, οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και επιστημονικές συνιστώσες³⁵.

δ) Να συμβάλλουν στην ενσωμάτωση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές³⁶.

ε) Να εντοπίσουν και να αξιοποιήσουν τις συνέργειες που δημιουργούνται μεταξύ της ΕΕ και των εθνικών δημόσιων πολιτικών πέραν της πολιτιστικής πολιτικής, όπως η περιφερειακή ανάπτυξη, η συνοχή, η γεωργία, η ναυτιλία, το

³⁰ https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_el.

³¹ https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_el.

³² Μούσης 2005, 44.

³³ Μούσης 2005, 45.

³⁴ Μούσης 2005, 45.

³⁵ Μούσης 2005, 46.

³⁶ Μούσης 2005, 46.

περιβάλλον, η ενέργεια και η κλιματική αλλαγή, ο τουρισμός, η εκπαίδευση, η έρευνα και η καινοτομία με σκοπό τη δημιουργία προστιθέμενης αξίας³⁷.

στ) Όπου είναι δυνατόν, να βελτιωθεί η πρόσβαση στη χρηματοδότηση, να κάνουν πλήρη χρήση των διαθέσιμων προγραμμάτων για τον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, καθώς και να ενθαρρύνουν τις επενδύσεις στην πολιτιστική κληρονομιά ως μέρος της ολοκληρωμένης στρατηγικής για τη βιώσιμη τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη στο πλαίσιο των διαθέσιμων εθνικών και κοινοτικών προγραμμάτων, καθώς και στο πλαίσιο των διαρθρωτικών ταμείων της ΕΕ³⁸.

ζ) Να συνεχίσουν να στηρίζουν τη δράση της ΕΕ για την Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Ταυτότητα (European Heritage Label)³⁹.

η) Να συνεχίσουν να προωθούν την εκπαίδευση για την πολιτιστική κληρονομιά, την ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τις δυνατότητες της πολιτιστικής κληρονομιάς για τη βιώσιμη ανάπτυξη και να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή του κοινού, ιδιαίτερα των παιδιών και των νέων, σε συνεργασία με την κοινωνία των πολιτών⁴⁰.

θ) Να βελτιώσουν τη συλλογή και ανάλυση των ποιοτικών στοιχείων και ποσοτικών δεδομένων, συμπεριλαμβανομένων των στατιστικών στοιχείων, σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά⁴¹.

ι) Να ενθαρρύνουν τη χρηματοδότηση, την ανάπτυξη και διάδοση του ψηφιακού πολιτιστικού περιεχομένου, καθώς και τη διάθεση καινοτόμων υπηρεσιών κληρονομιάς που σχετίζονται με την πολιτιστική και εκπαιδευτική αξία για τους πολίτες, και να προωθήσουν την πρόσβαση του κοινού σε αυτούς τους πόρους και τις υπηρεσίες ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς, συμπεριλαμβανομένων των μέσων της Europeana⁴². Το Ίδρυμα Europeana και το Δίκτυό του δημιουργούν νέους τρόπους για τους ανθρώπους να ασχολούνται με την πολιτιστική ιστορία τους, είτε πρόκειται για εργασία, μάθηση ή για αναψυχή. Σύμφωνα με την Europeana η πολιτιστική κληρονομιά θα πρέπει να είναι ελεύθερα προσβάσιμη με ένα ψηφιακό τρόπο, να προωθεί την ανταλλαγή ιδεών και πληροφοριών. Αυτό βοηθάει στην καλύτερη κατανόηση της πολιτισμικής πολυμορφίας και συμβάλλει σε μια

---

³⁷ Μούσης 2005, 48.

³⁸ Μούσης 2005, 53.

³⁹ Μούσης 2005, 53.

⁴⁰ Μούσης 2005, 55.

⁴¹ Μούσης 2005, 56.

⁴² Μούσης 2005, 59.

ακμάζουσα οικονομία της γνώσης⁴³.

1.4 Ο ρόλος του πολιτισμού και η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης στο εθνικό δίκαιο

Ο ρόλος του πολιτισμού στο εθνικό δίκαιο συνίσταται στη θεσμοθέτηση της προστασίας των μνημείων, των αρχαιολογικών χώρων και των ιστορικών τόπων, η οποία περιλαμβάνεται στους στόχους οποιουδήποτε επιπέδου αναπτυξιακού σχεδιασμού. Ως προστασία εννοείται μια «σειρά κανόνων επιστημονικού, τεχνικού, διοικητικού και νομικού χαρακτήρα, που έχουν ως στόχο τον εντοπισμό, την καταγραφή, την αρχειοθέτηση, τη μελέτη, την τεκμηρίωση, την προστασία από την καταστροφή, τη φθορά, την αλλοίωση, την κλοπή, τη συντήρηση, την αποκατάσταση, την αναβάθμιση αλλά και τη δημιουργία πρόσβασης σε αυτά από το κοινό»⁴⁴.

Τα τελευταία χρόνια γίνονται σοβαρές προσπάθειες προστασίας των πολιτισμικών αγαθών αφού έχει αναγνωρισθεί η διαχρονική τους αξία⁴⁵. Τα πολιτισμικά αγαθά είναι αναγκαίο να σχεδιάζονται, να διαφυλάσσονται, να συντηρούνται, να αναδεικνύονται και να μεταβιβάζονται στις επόμενες γενιές κατά το δυνατόν αναλλοίωτα (Νόμος 3028/2002)⁴⁶.

Στην Ελληνική έννομη τάξη η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης αποκτά συνταγματική κατοχύρωση πλέον και ρητώς με την αναθεώρηση του 2001 και την αναφορά στο Σύνταγμα της συγγενούς αρχής της αειφορίας⁴⁷. Περαιτέρω, εξειδικεύεται σε μία σειρά από εθνικούς κανόνες δικαίου, όπως ενδεικτικά το άρθρο 1 παρ. 3 του Ν. 1650/1986⁴⁸, το άρθρο 1 του Ν. 2508/1997⁴⁹ αλλά και το άρθρο 281 του Αστικού Κώδικα⁵⁰, δια του οποίου εισάγεται αποτελεσματικά και στο ιδιωτικό δίκαιο.

Στο Σύνταγμα της Ελλάδας στο άρθρο 24 περιλαμβάνεται η αρχή της αειφορίας με την ακόλουθη διατύπωση: «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή

---

⁴³ Council of the European Union 2014.

⁴⁴ Κόνσολα 1995, 28.

⁴⁵ Βουδούρη 1999, 23-24.

⁴⁶ ΦΕΚ Α' 153, 2002.

⁴⁷ Παπαδημητρίου 1998, 177.

⁴⁸ ΦΕΚ Α' 160, 1986.

⁴⁹ ΦΕΚ Α' 124, 1997.

⁵⁰ ΦΕΚ Α' 164, 1984.

κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αειφορίας»⁵¹. Παράλληλα, η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης άρχισε να γίνεται αποδεκτή και από τους πολίτες, οι οποίοι μέχρι τότε αδιαφορούσαν για την υποβάθμιση του περιβάλλοντος⁵².

2. Αυλή και υλική πολιτισμική κληρονομιά της Τσακωνιάς

2.1 Γεωγραφικός προσδιορισμός και Ιστορία της Τσακωνιάς

Η Κυνουρία είναι μία από τις τέσσερις επαρχίες του νομού Αρκαδίας. Ονομάζεται «Τσακωνιά» η περιοχή της νοτιοανατολικής Κυνουρίας Αρκαδίας που εκτείνεται από τις ανατολικές υπώρειες του Πάρνωνα μέχρι τον Αργολικό κόλπο και περιλαμβάνει τις κωμοπόλεις Λεωνίδιο (εικόνα 1) και Τυρό (εικόνα 2), τα χωριά Μέλανα (εικόνα 3), Σαπουνακαίικα (εικόνα 4) και Πραγματευτή (εικόνα 5), τους μικρούς οικισμούς Σαμπατική (εικόνα 6), Βασκίνα και Λιβιάδι, που σήμερα ανήκουν διοικητικά στον δήμο Νότιας Κυνουρίας και -επίσης- τα χωριά Πραστός (εικόνα 7), Καστάνιτσα (εικόνα 8), Άγιος Ανδρέας (εικόνα 9), και Σίταινα (εικόνα 10), που διοικητικά ανήκουν στον δήμο Βόρειας Κυνουρίας. Αποτελεί έναν ζωντανό θύλακα της ιδιαίτερης πολιτισμικής φυσιογνωμίας των Τσακώνων και διακρίνεται για τις ζώσες εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού της, με κορυφαίο το τοπικό διαλεκτικό ιδίωμα⁵³.

Σύμφωνα με ιστορικές πηγές οι Τσάκωνες προέρχονταν από πληθυσμούς της Λακωνίας που κατέφυγαν στα ορεινά του Πάρνωνα κατά τη διάρκεια των Αβαρο-Σλαβικών επιδρομών στην Πελοπόννησο στα τέλη του 6ου αιώνα. Σύμφωνα με το ίδιο κείμενο στην προέλευσή τους οφείλεται και το όνομα «Τσάκωνες» το οποίο αποτελεί παραφθορά του «Λάκωνες». Για την προέλευση της λέξης «Τσάκωνες» έχουν διατυπωθεί πολλές διαφορετικές εκδοχές. Κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα άπειρες υπήρξαν οι μελέτες σχετικά με την ετυμολογία της λέξης Τσάκωνας και την προέλευση της γλώσσας. Η λέξη Τσάκωνας σε διάφορες εποχές, είχε διάφορες έννοιες : Τσάκωνας = καστροφύλακας, ειδωλολάτρης, αχθοφόρος κ.α. Τελευταία, ο καθηγητής Γλωσσολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Χ. Συμεωνίδης τη συσχετίζει προς το «Τράχωνες»⁵⁴. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος, πάλι, ανέπτυξε τη θεωρία της παραγωγής της από το Εξωλάκωνες- Ετσωλάκωνες-

⁵¹ Παπαδημητρίου 1998, 342.

⁵² Παπαδημητρίου 1998, 346.

⁵³ Χούπης 2006, 50.

⁵⁴ Πιτσελάς, 37.

Ετσωάκωνες- Τσάκωνες⁵⁵.

Πρωτεύουσα της Τσακωνιάς έγινε ο Πραστός, ενώ το πρώτο τσακωνοχώρι για το οποίο εμφανίζονται αναφορές στα τέλη του 13^{ου} αιώνα, είναι η Καστάνιτσα. Ο Πραστός είχε δημιουργήσει ένα ισχυρό δίκτυο εμπορίου με την Κωνσταντινούπολη και τα νησιά του Αργοσαρωνικού. Προύχοντες και έμποροι της εποχής έζησαν στον Πραστό. Ενδεικτικά αναφέρω, την οικογένεια Τσικαλιώτη όπου ο Κωνσταντίνος Τσικαλιώτης ήταν έμπορος ξυλείας, εφοπλιστής καθώς και μέλος της Φιλικής Εταιρείας⁵⁶. Σύμφωνα με πηγές, ο Πραστός κατά τα χρόνια πριν την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους, αριθμούσε περί τις 7.000 κατοίκους⁵⁷. Οι Τσάκωνες ήταν κυρίως κτηνοτρόφοι και χτίστες. Ως χτίστες μάλιστα απέκτησαν μεγάλη φήμη και έγιναν περιζήτητοι ακόμα και μακριά από τον τόπο τους⁵⁸.

Οι Τσάκωνες αναφέρονται συχνά από τους Βυζαντινούς συγγραφείς. Κατά τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο (10ος αι. μ.Χ.), το Βυζάντιο χρησιμοποιούσε τους Τσάκωνες για τη φύλαξη των φρουρίων (κάστρων). Αυτή η δραστηριότητα κράτησε μέχρι την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, οπότε σημειώθηκε μία ευρεία μετανάστευση Τσακώνων σε ευρωπαϊκές χώρες, όπου διακρίθηκαν ως έμποροι⁵⁹.

Έδωσαν το παρόν στην επανάσταση του 1821. Ο πορθητής της Τρίπολης κατά την άλωσή της την 23-9-1821, ήταν ο Τσάκωνας Μανώλης Δούνιας, ενώ μεγάλος αριθμός Τσακώνων αγωνιστών συμμετείχαν σε όλες τις μεγάλες μάχες των επαναστατημένων Ελλήνων κατά των Τούρκων⁶⁰. Πολλοί από τους αγωνιστές αυτούς έδωσαν τη ζωή τους στα πεδία των μαχών. Τα στρατεύματα του Ιμπραήμ, κατά την επιδρομή τους στην Πελοπόννησο το 1826, έκαψαν ολοσχερώς την πρωτεύουσα της Τσακωνιάς, τον Πραστό. Λόγω της καταστροφής του Πραστού, αλλά και μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, οι κάτοικοί του μετακινήθηκαν στις κοντινές παραθαλάσσιες περιοχές, κυρίως στο Λεωνίδιο, όπου ήδη είχαν καταφύγει πολλοί συντοπίτες τους, το οποίο αποτελεί έκτοτε την νέα πρωτεύουσα της Τσακωνιάς, ενώ επίσης σχηματίστηκαν χωριά και οικισμοί, όπως ο Τυρός, τα Μέλανα, η/ο Πραγματευτή/ς, η Βασκίνα κ.α⁶¹.

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας τα τσακωνοχώρια μοιράστηκαν αρχικά μεταξύ των δήμων Λιμναίων, Βρασιών και Σιταίνης ενώ μετά το 1840 μεταξύ των

---

⁵⁵ Πιτσελάς, 38.

⁵⁶ Χρονικά των Τσακώνων, Τόμος ΚΑ' 2/2, 2010, 60.

⁵⁷ Χρονικά των Τσακώνων, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 307.

⁵⁸ Κωνσταντινόπουλος 1983, 15.

⁵⁹ Πιτσελάς, 56.

⁶⁰ Πιτσελάς, 70.

⁶¹ Πιτσελάς, 77.

δήμων Λιμναίων (που είχε έδρα το Λεωνίδιο) και Βρασιών (που είχε έδρα τον Πραστό)⁶². Όπως προαναφέρεται, σήμερα με τη νέα αρχιτεκτονική διοικητική διαίρεση της χώρας, η περιοχή της Τσακωνιάς μοιράζεται σε δύο (2) δήμους : Στο δήμο Βόρειας Κυνουρίας που περιλαμβάνει τα χωριά Πραστός, Άγιος Ανδρέας, Καστάνιτσα και Σίταινα και στο δήμο Νότιας Κυνουρίας που περιλαμβάνει τα χωριά Τυρός, Σαπουνακέϊκα, Μέλανα, Πραγματευτή και Λεωνίδιο και τους μικρούς οικισμούς Σαμπατική, Βασκίνα και Λιβιάδι. Βασικά χαρακτηριστικά των Τσακώνων, καθ' όλη την ιστορική τους διαδρομή, είναι η περηφάνια και το αδούλωτο φρόνημα.

2.2 Πολιτισμικά στοιχεία της Τσακωνιάς

Η Τσακωνιά είναι ένας τόπος σπουδαίας ιστορικής και πολιτισμικής σημασίας. Η ύπαρξή της καταγράφεται από τα αρχαία χρόνια, ενώ πρωτοστατεί σε όλες τις σπουδαίες στιγμές του ελληνικού έθνους. Πέραν από τη φυσική της ομορφιά, αφού τα χωριά της συνδυάζουν βουνά και θάλασσα, ισάξια είναι και η πολιτισμική της ομορφιά.

Η Τσακωνιά αποτελεί ένα ζωντανό θύλακα της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας των κατοίκων της, ενώ διακρίνεται για τις ζώσες εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού της με κορυφαίο το τοπικό διαλεκτικό ιδίωμα⁶³. Όπως προαναφέρθηκε, βασικά χαρακτηριστικά των Τσακώνων, καθ' όλη την ιστορική τους διαδρομή, είναι η περηφάνια και το αδούλωτο φρόνημα. Την ιδιαίτερη οντότητά τους την οφείλουν οι Τσάκωνες στα διαφορετικά -σε σχέση με τους λοιπούς Έλληνες- πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά, όπως είναι η τσακωνική διάλεκτος, ο τσακωνικός χορός και η τσακωνική φορεσιά⁶⁴.

2.2.1 Άυλη πολιτισμική κληρονομιά

2.2.1.1 Τοπική διάλεκτος

Οι Τσάκωνες είναι πληθυσμιακή ομάδα, τα μέλη της οποίας μιλούν μία ξεχωριστή νεοελληνική διάλεκτο την τσακωνική. Η τσακωνική διάλεκτος προήλθε από τη Δωρική διάλεκτο η οποία είχε επικρατήσει στην περιοχή κατά την αρχαιότητα λόγω της εγκατάστασης Δωριέων στην Κυνουρία⁶⁵.

⁶² Χρονικά των Τσακώνων, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 265.

⁶³ Χούπης 2006, 87.

⁶⁴ Πετάκος 2003, 43.

⁶⁵ Οικονόμου 1870, 123 - Βαγενάς 1971, 50. - Κωστάκης 1986, 55 - Κοντοσόπουλος 2001, 33.

Τα τσακόνικα είναι το μοναδικό γλωσσικό ιδίωμα, που ανάγεται στις αρχαίες Ελληνικές διαλέκτους και το οποίο έμεινε ζωντανό -δηλαδή ομιλούμενο- τουλάχιστον στον Ελλαδικό χώρο. Εκτός Ελλαδικού χώρου παρόμοιους δεσμούς έχουν η Ποντιακή, η Καππαδοκική και τα Ελληνικά της Νότιας Ιταλίας.

Η σπανιότητα οφείλεται στο γεγονός ότι από τον 3^ο αιώνα π.Χ. και εντεύθεν, όπως είναι γνωστό, επικράτησε στον Ελληνικό κόσμο η Αλεξανδρινή ή Ελληνιστική Κοινή, που προήλθε από την Αττική διάλεκτο και είχε υπερδιαλεκτικό χαρακτήρα. Διάδοχός της ήταν η Μεσαιωνική ελληνική (6^{ος} - 18^{ος} αι) που εξελίχθηκε στη σημερινή Νέα Ελληνική. Έτσι τα τσακόνικα θεωρούνται σαν παραφθορά και εξέλιξη της αρχαίας Λακωνικής, αναμεμιγμένη με όλες τις επιρροές της ελληνικής γλώσσας κατά την εξέλιξή της μέχρι σήμερα⁶⁶.

Στην διατήρηση της τοπικής διαλέκτου συνέβαλε οπωσδήποτε η απομόνωση και το απόκρημνο της περιοχής, η αμιγής και αδιατάρακτη ζωή των -κατά βάση- ποιμενικών πληθυσμών της Τσακωνιάς. Αξίζει να αναφερθεί ότι μόνο η Τσακωνιά κατόρθωσε να κερδίσει την εύνοια του γνωστού ανθέλληνα του 19^{ου} αιώνα Φαλμεράνερ, που ισχυρίστηκε ότι μόνο εδώ ομιλούνται ακόμα αρχαία ελληνικά και για αυτό μόνο οι Τσάκωνες είναι οι πραγματικοί Έλληνες.

Η διάλεκτος ομιλείται στις περιοχές της Κυνουρίας όπου υπάρχει τσακόνικος πληθυσμός, δηλαδή στον Τυρό, τα Σαπουνακαίικα, τα Μέλανα, τον Άγιο Ανδρέα, την Πραματευτή, τη Βασκίνα, το Λιβιάδι, τη Σαμπατική, τον Πραστό, τη Σίταινα και την Καστάνιτσα. Υπάρχουν κάποιες γλωσσικές διαφορές ανά γεωγραφική περιφέρεια της τωρινής Τσακωνιάς. Η μία μορφή του γλωσσικού ιδιώματος ομιλείτο στα βορειότερα χωριά Καστάνιτσα και Σίταινα («βόρειο ιδίωμα»), ενώ η άλλη στα νοτιότερα Πραστός, Άγιος Ανδρέας, Τυρός, Σαπουνακέικα, Μέλανα, Πραματευτής, Λεωνίδιο και σε μικρότερους οικισμούς όπως Λειβάδι, Σαμπατική, Βασκίνα, Σοχά, Παλαιόχωρα, Φούσκα⁶⁷ («νότιο ιδίωμα»).

Από τα υπάρχοντα στοιχεία φαίνεται ότι τα τσακόνικα μιλήθηκαν κατά το παρελθόν και εκτός των ορίων της σημερινής Τσακωνιάς, όπως, για παράδειγμα, στη γειτονική περιοχή της Λακωνίας, αλλά και στις τσακόνικες αποικίες. Η τελευταία εκτίμηση στηρίζεται στην πρόσφατη -σχετικά- αποκάλυψη ότι στα χωριά Βάτικα και Χαβουτσί, των ανατολικών παραλίων της θάλασσας του Μαρμαρά, όπου ήταν συγκεντρωμένοι Τσάκωνες, μέχρι το έτος 1924 τουλάχιστον ήταν σε χρήση τα

---

⁶⁶ Κωστάκης 1986, 60.

⁶⁷ Πιτσελάς, 15.

τσακόνικα⁶⁸.

Η διάλεκτος γράφεται σήμερα γραπτά με στοιχεία της Νέας Ελληνικής εμπλουτισμένα με μερικά επιπλέον σύμβολα φθόγγων. Η τσακόνικη διάλεκτος θεωρείται από τις αρχαιότερες στον κόσμο. Η αρχαιότητα και η καταγωγή της αποδείχθηκε και από τον μεγάλο Γερμανό φιλόλογο Μιχαήλ Δέφνερ. Για τη διάλεκτο έχουν γίνει αρκετές έρευνες από Έλληνες και ξένους επιστήμονες και γλωσσολόγους. Ένας από τους πρώτους είναι ο Γάλλος Η. Pernot, ο οποίος δημοσίευσε τις μελέτες του στο βιβλίο του «Εισαγωγή στη μελέτη Τσακωνικής Διαλέκτου»⁶⁹. Έχει επίσης εκπονηθεί γραμματική (Κωστάκης) και λεξικό της τσακόνικης γλώσσας, όπως και αναγνωστικό με στοιχεία λεξιλογίου και γραμματικής⁷⁰.

Η τσακόνικη διάλεκτος έχει το δικό της κώδικα φωνητικής, τα κυριότερα χαρακτηριστικά του οποίου ανάγονται στη Δωρική – μία από τις τρεις κύριες διαλέκτους της Αρχαίας Ελληνικής (Αιολική, Ιωνική, Δωρική, καθώς και η μεταγενέστερη Αττική διάλεκτος).

Στενότερη συγγένεια παρουσιάζει η Τσακωνική με τα Κατωϊταλικά Ελληνικά ιδιώματα και ιδιαίτερα τα ιδιώματα της Καλαβρίας. Όπως είναι γνωστό οι Δωριείς εγκαταστάθηκαν στη νότια Ελλάδα γύρω στο 1100 π.Χ. και τον 8ο π.Χ. αιώνα οι Δωριείς της Λακωνίας ίδρυσαν τον Τάραντα, ενώ οι άλλοι Δωριείς ίδρυσαν την Ηράκλεια στη Νότια Ιταλία και το Ρήγιο στη περιοχή της Καλαβρίας⁷¹. Στις πόλεις αυτές μιλούσαν κυρίως η Δωρική διάλεκτος.

Τα τσακόνικα ζωντανεύουν στις μέρες μας και στη μουσική παράδοση, με αρκετά δημοτικά τραγούδια που συνοδεύουν κυρίως τον τσακόνικο χορό. Αλλά και στην λογοτεχνία υπάρχει αξιόλογη παρουσία του ιδιώματος, αφού τα τελευταία χρόνια έχουν εκδοθεί σε αυτήν ποιήματα και πεζογραφήματα.

Η τοπική διάλεκτος δεν στηρίχθηκε από την ελληνική πολιτεία και ο αριθμός των ομιλητών της άρχισε να φθίνει⁷². Σήμερα, η χρήση του γλωσσικού ιδιώματος των Τσακόνων έχει υποχωρήσει αισθητά. Υπολογίζεται ότι σε σύνολο 8.000 περίπου κατοίκων των Τσακωνοχωριών, το μιλούν (από μέτρια έως καλά) περί τους 2.000 κάτοικοι της Τσακωνιάς, εκ των οποίων οι περισσότεροι είναι υπερήλικες⁷³. Οι

---

⁶⁸ Κωστάκης 1986, 72.

⁶⁹ Φάκλαρης 1990, 17.

⁷⁰ Φάκλαρης 1990, 19.

⁷¹ Κωστάκης 1994, 78.

⁷² Κωστάκης 1994, 119.

⁷³ Κωστάκης 1994, 120.

περισσότεροι είναι ομιλητές του λεγόμενου «νοτίου ιδιώματος» της διαλέκτου και συναντώνται κυρίως στο Τυρό, τα Πέρα Μέλανα, τα Σαπουνακαίικα και την Βασκίνα.

Ο μεγάλος τσακωνολόγος Θανάσης Κωστάκης από το 1970 απευθυνόταν στο Υπουργείο Παιδείας για να μπει η Τσακόνικη γλώσσα ως προαιρετικό μάθημα στο σχολείο και είχε υποδείξει να διδάσκονται τα τσακόνικα από ντόπιους δασκάλους που θα γνώριζαν τη γλώσσα. Κάτι τέτοιο δεν εισακούστηκε, ώσπου το 1980 ο ίδιος μαζί με το Αρχείο Τσακωνιάς απευθύνθηκαν στο Υπουργείο Παιδείας και Δια Βίου Μάθησης ώστε να ενταχθεί η τσακόνικη στα σχολεία της Τσακωνιάς, πράγμα που έγινε για κάποια λίγα χρόνια για τα σχολεία του Αγίου Ανδρέα, του Λεωνιδίου και του Τυρού.

Μια καλή αναφορά για την τσακόνικη διάλεκτο, μεταξύ άλλων, είναι τα «Χρονικά των Τσακόνων», έκδοση του συλλόγου του «Αρχείου Τσακωνιάς» με έδρα το Λεωνίδιο, όπου δημοσιεύονται αρκετά άρθρα και αναφορές γύρω από την προέλευση και την εξέλιξη της γλώσσας. Στο πλαίσιο των σκοπών του το ως άνω σωματείο προσφέρει ένα ακόμα πολύ σημαντικό έργο στην διατήρηση της τσακόνικης διαλέκτου. Σήμερα στο Λεωνίδιο, υπό την αιγίδα του Αρχείου Τσακωνιάς γίνεται μια αξιόλογη και αξιέπαινη προσπάθεια για τη διατήρηση της διαλέκτου. Συγκεκριμένα, τα τελευταία τρία (3) χρόνια στο Αρχοντικό Τσούχλου, που έχει παραχωρηθεί από τον Δήμο Νότιας Κυνουρίας στο Αρχείο Τσακωνιάς, λειτουργούν εθελοντικά τμήματα όπου μικροί και μεγάλοι από το Λεωνίδιο και τα γύρω τσακωνοχώρια διδάσκονται τσακόνικα. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε ακόμα, στην κατεύθυνση της διατήρησης της τσακόνικης διαλέκτου, η προσφορά της διδασκαλίας της στο Γυμνάσιο Τυρού, προ του έτους 1997, από ντόπιους καθηγητές. Στις προσπάθειες της διατήρησης της διαλέκτου, καθοριστικά συνέβαλαν επίσης τα οκτώ τσακόνικα συνέδρια που έλαβαν χώρα όχι μόνο στο Λεωνίδιο αλλά και στα γύρω τσακωνοχώρια, με αξιόλογους εισηγητές και καθηγητές από όλη την Ελλάδα.

Σημαντική επίσης, στην κατεύθυνση αυτή, είναι η προσπάθεια της κ. Θωμ. Κουνιά, η οποία το 1990 η είχε γράψει θεατρικά έργα στα τσακόνικα τα οποία παίχτηκαν σε διάφορες περιοχές και πήρε ειδική διάκριση στον Πανελλήνιο Διαγωνισμό Μαθητικού Θεάτρου στην Καλαμάτα⁷⁴. Η κ. Ελένη Μάνου επίσης, μέσα από τη συγγραφή παιδικών παραμυθιών προσπαθεί να περάσει τη γλώσσα στα μικρά παιδιά, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν δείξει η μεταπτυχιακή φοιτήτρια Valentina

---

⁷⁴ Κουνιά 2018.

Fedchenko και ο καθηγητής της ο Maxim Kisilier από το τμήμα Νεοελληνικών σπουδών της Αγίας Πετρούπολης που έχουν ως σκοπό να γράψουν ένα βιβλίο στα τσακόνικα, γεμάτο μοιρολόγια, τραγούδια, καθώς και τον τρόπο ζωής των κατοίκων⁷⁵. Κάθε καλοκαίρι τον Δεκαπενταύγουστο, στον Πραστό, στην εκκλησία της Παναγίας, ψάλλεται όλη η λειτουργία στην τσακόνικη γλώσσα, ενώ στο Λεωνίδιο, κατά την τελετή της Αγάπης, η ανάγνωση του Ευαγγελίου γίνεται, επίσης, στην τσακόνικη διάλεκτο. Αξίζει να σημειωθεί ότι την τελευταία Κυριακή του Αυγούστου κάθε χρόνου τελείται εκ περιτροπής στους ναούς των δύο ενοριών του ορεινού οικισμού της Βασκίνας (ενορία της Παναγίας στην Άνω Βασκίνα και ενορία Αγ. Γεωργίου στην Κάτω Βασκίνα) ετήσιο μνημόσυνο των εκλιπόντων Βασκινιωτών⁷⁶. Η Θεία λειτουργία και η επιμνημόσυνη δέηση ψάλλεται στην τσακόνικη διάλεκτο από Τσάκωνες ιερείς και ψάλτες με συμμετοχή πλήθους κόσμου.

Τέλος, ενδιαφέρον είναι και το ντοκιμαντέρ της κας Ελισσάβητ Λαλουδάκη και Massimo Pizzocaro που θέλησαν να δώσουν λύση στο ερώτημα: πώς δέχτηκαν οι Τσάκωνες να εγκαταλείψουν τη γλώσσα τους και να αφομοιωθούν πλήρως στην κυρίαρχη γλώσσα, εφόσον τα τσακόνικα είναι μια προφορική γλώσσα που μιλιέται από γενιά σε γενιά.

Σήμερα, η χρήση του γλωσσικού ιδιώματος των Τσακόνων έχει υποχωρήσει αισθητά. Υπολογίζεται ότι το μιλούν (από μέτρια έως καλά) έως και 2.000 κάτοικοι της Τσακωνιάς, εκ των οποίων οι περισσότεροι είναι υπερήλικες⁷⁷. Αξίζει να σημειωθεί πως μέχρι το 1997 τα τσακόνικα διδάσκονταν στο Γυμνάσιο του Τυρού από ντόπιους καθηγητές.

Τα τσακόνικα ζωντανεύουν στις μέρες μας και στη μουσική παράδοση, με αρκετά δημοτικά τραγούδια που συνοδεύουν κυρίως τον τσακόνικο χορό. Αλλά και στην λογοτεχνία υπάρχει αξιόλογη παρουσία του ιδιώματος, αφού τα τελευταία χρόνια έχουν εκδοθεί σε αυτήν ποιήματα και πεζογραφήματα.

2.2.1.2 Τσακόνικος χορός

Οι Τσάκωνες έχουν διατηρήσει στους αιώνες τον αρχαίο χορό τσακόνικο, ο οποίος χορεύεται ως και σήμερα. Ο τσακόνικος χορός σήμερα προβάλλεται και έχει γίνει γνωστός σε όλη την Ελλάδα αλλά και το εξωτερικό και είναι ο χορός που

---

⁷⁵ Κουνουρία 2003.

⁷⁶ <http://ayla.culture.gr/tsakwniko-mnimosino-vaskina/>.

⁷⁷ Χρονικά των Τσακόνων, Τόμος ΚΑ' 2/2, 2010, 174.

αντιπροσωπεύει όλη την Τσακωνιά. Έχει μπει στις ακαδημίες, στα σχολεία και σε διάφορους μορφωτικούς συλλόγους. Είναι ένας βαρύς κλειστός ρυθμικός χορός, που θεωρείται ότι έχει τις ρίζες του στην αρχαιότητα: κάποιιοι ερευνητές τον ταυτίζουν με αναπαράσταση του Θησέα που ως πρώτος χορευτής βγαίνει από τον Λαβύρινθο μαζί με τους συντρόφους του⁷⁸. Ο τσακόνικος χορός με βάση τη χορευτική του ταυτότητα κατατάσσεται στην κατηγορία των χορών της γητειάς. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας της πρωτόγονης λατρευτικής-τοτεμικής ποίησης που είχε ως στόχο το γήτεμα πάνω στο φίδι με εκτελεστικά μέσα έκφρασης το ρυθμικό λόγο συνοδευόμενο με μουσική και μιμητικό χορό, εναρμονισμένα όλα σε μια ενιαία σύνθεση με τη βοήθεια του ρυθμού⁷⁹. Ο χορός γυρίζει κανονικά και σχηματίζει φίδι που κουλουριάζει⁸⁰, ενώ ο πρωτοχορευτής όταν θέλει να ξεκουλουριάσει γυρίζει αμέσως δεξιά και με την πλάτη στους υπόλοιπους (εικόνα 11). Χορεύεται φορώντας την τσακόνικη φορεσιά και ακολουθεί ιστορικά τους Τσάκωνες από την εποχή ακόμη της Ελληνικής Μυθολογίας.

Πρόσφατα, την 6-7-2018, με πρωτοβουλία του Δήμου Νότιας Κυνουρίας, προκειμένου ο Τσακόνικος χορός να καταχωρηθεί στο βιβλίο των ρεκόρ Γκίνες, να διαφημιστεί και να γίνει γνωστός σε όλο τον κόσμο, διοργανώθηκε στο Λεωνίδιο ο μεγαλύτερος Τσακόνικος χορός, στον οποίο οι χορευτές που συμμετείχαν έφτασαν τον αριθμό 1.302, επιτυγχάνοντας τον στόχο των διοργανωτών⁸¹.

2.2.1.3 Τσακόνικη φορεσιά

Η ενδυμασία των ανδρών και των γυναικών, διέφερε αναλόγως της οικονομικής κατάστασης του καθενός.

Το ντύσιμο των γυναικών στους γάμους, τις εορτές και στα πανηγύρια, είναι αυτή που φορούν σήμερα οι κοπέλες που χορεύουν τον τσακόνικο χορό και είναι η ονομαστή τσακόνικη φορεσιά, ο Τζουμπές. Από την ονομασία της φορεσιάς, οι κοπέλες που την φορούν λέγονται τζουμπελούδες. Ας αναφέρουμε ένα-ένα τα κομμάτια που την συνθέτουν⁸² :

Άσπρο πουκάμισο με λαιμόκοψη, με μακριά μανίκια και δαντέλα στο τελειώμα τους. Επάνω από αυτό τοποθετείται το αμάνικο φουστάνι από ατλάζι (συνήθως

---

⁷⁸ Κωστάκης 1970, 92.

⁷⁹ Κωστάκης 1970, 93.

⁸⁰ Κωστάκης 1970, 95.

⁸¹ Κυνουρία 2018.

⁸² Κωστάκης 1970, 34.

κίτρινο-χρυσάφι), με μπούστο ανοιχτό και ρέλι στις άκρες και στην πλάτη με γαζιά. Στο γύρο της μέσης υπάρχουν περίπου 75 πιετάκια για να δίνουν την άνεση στη φούστα και στο τελείωμα υπάρχει η κόκκινη φάσα από τσόχα με 18 πόντους περίπου φάρδος, που στην άκρη της περνά ένα ρέλι κίτρινο. Ακολουθεί το μακρυμάνικο. Κουμπώνει μπροστά με δύο κόπιτσες, έχει ανοιχτό μπούστο, μανίκια μακριά που καταλήγουν σε «χωνί» με σκίσιμο-άνοιγμα 10 πόντων περίπου. Το ζωνάρι με τις ασημένιες πόρπες κουμπώνει μπροστά και σφίγγει το μακρυμάνικο και το φουστάνι.

Επάνω από αυτά φοριέται το ζιπούνι από κόκκινη τσόχα, ρελιασμένο γύρω γύρω, με τα ειδικά κοψίματά του στην πλάτη (υπήρχαν ειδικοί ραφτάδες παλιά ασχολούμενοι με το ράψιμο των ζιπουνιών). Επάνω από το ζιπούνι, στους ώμους, ρίχνουν το σπαλέτο, σε σχήμα τριγώνου, ένα μεταξωτό μαντήλι καρώ, που στερεώνεται μπροστά στο στήθος με πολύτιμη καρφίτσα. Το φέσι στο κεφάλι δεν είχε ποτέ πιέτες. Έβγαινε από καλούπι και από τη μέση της κορυφής του ξεκινά το κοντό κορδονάκι που συγκρατεί τη μακριά φούντα από μπλε μεταξωτές κλωστές (και χωρίς πιέτες). Επίσης, κάτω από τις πόρπες της ζώνης παλιά περνούσαν ένα μεταξωτό χειρομάντηλο σε χρώμα απαλό ροζ και άσπρο⁸³. Αυτά τα κομμάτια συνθέτουν τη μία φορεσιά- την επίσημη, της καθούμενης όπως χαρακτηριστικά έλεγαν στο Λεωνίδιο, της αρχόντισσας (εικόνα 12).

Υπάρχει και η δεύτερη φορεσιά που έντυνε τις γυναίκες της κατώτερης τάξης. Αποτελείται από ύφασμα καρώ, με χρώματα βαθύ κόκκινο, λίγο κίτρινο και μαύρο. Με αυτό το ύφασμα, φτιαχνόταν φουστάνι με μανίκια που συνοδεύεται με μπολκάκι «μεσάτο» του ιδίου υφάσματος ή με ζιπούνι από κόκκινη τσόχα, όπως στην πρώτη φορεσιά. Το φουστάνι με ανοιχτό μπούστο και με πολλές πιέτες στη μέση- οι περισσότερες στο πίσω μέρος. Στο τελείωμα της φούστας υπάρχει μαύρο ρέλι. Παλιά, στα πόδια τους φορούσαν οι γυναίκες παντόφλες χρυσοκέντητες⁸⁴. Σήμερα φοράνε μαύρο παπούτσι και άσπρη κάλτσα (εικόνα 12).

Η τσακωνική φορεσιά μεταφέρεται ακόμη και σήμερα από τη μητέρα στην κόρη και είναι η παραδοσιακή στολή των γυναικών που μπορούμε να τη δούμε στις παρελάσεις των εθνικών μας εορτών, στην παρουσίαση διάφορων χορευτικών εκδηλώσεων αλλά και σε λαογραφικά μουσεία (Λαογραφικό Μουσείο Μελάνων).

Η ανδρική φορεσιά δεν παρουσίαζε διαφορές σε σχέση με την ευρύτερη περιοχή. Η καθημερινή ενδυμασία αποτελούταν από μία υφαντή, μακριά πουκαμίσα με

---

⁸³ Κωστάκης 1970, 36.

⁸⁴ Κωστάκης 1970, 42.

πλεκτές ή υφαντές κάλτσες και η επίσημη ήταν η κλασική φουστανέλα⁸⁵.

2.2.1.4 Τραγούδια και μουσικά όργανα της Τσακωνιάς

Η Τσακωνιά, ως μικρός εδαφικά και πληθυσμιακά τόπος, δεν θα ήταν δυνατό να αναπτύξει και να διατηρήσει δική του μουσική παράδοση. Για το λόγο αυτό, σύμφωνα με τον Καρακάση⁸⁶, δεν σώζονται δημοτικά τραγούδια στην τσακωνική διάλεκτο, παρά μόνο κάποια μουσικά ακούσματα που ήταν αποτέλεσμα έμπνευσης και δημιουργίας μεμονωμένων ατόμων και δεν έχουν την λαϊκή προέλευση. Οι ντόπιοι παραδοσιακοί σκοποί, λοιπόν, που τυχόν διατηρούνται χωρίζονται σε τραγούδια της τσακωνικής γλώσσας και σε αυτά της νεοελληνικής. Παλιότερα ακούγονταν σε τσακωνικούς γάμους ή σε μοιρολόγια, σήμερα όμως δεν ακούγονται παρά μόνο από τις τοπικές χορωδίες. Τραγούδια που εμφανίζονται στη νεοελληνική γλώσσα και χορεύονται σε τσακωνικό ρυθμό είναι ενδεικτικά και κατά κύριο λόγο: «Η Τεσσέρα», «Πίσω πίσω το αηδονάκι», «ο Χορός στα Τρία ή ο ανασηκωτός» και «Πέρα η μεριά»⁸⁷.

Για τους ίδιους παραπάνω λόγους δεν ευδοκίμησε η παραγωγή και συντήρηση μουσικών οργάνων στην Τσακωνιά, ενώ σπανίως συνόδευαν αυτά την διασκέδαση των ντόπιων στα φτωχά τσακωνοχώρια τόσο στα πανηγύρια όσο και στις οικογενειακές εκδηλώσεις - γάμους και αρραβώνες, εκτός από το Λεωνίδιο, όπου η οικονομική κατάσταση πολλών από τους κατοίκους επέτρεπε αυτή την πολυτέλεια⁸⁸. Επομένως, τα τραγούδια εκτελούνταν κυρίως με το στόμα και χωρίς τη συνοδεία μουσικών οργάνων διεξάγονταν και οι χοροί. Στις μουσικοχορευτικές, λοιπόν, εκδηλώσεις έκαναν την εμφάνισή τους μουσικά όργανα, μόνο όταν υπήρχε η δυνατότητα από τους ντόπιους διοργανωτές να πληρώσουν τους οργανοπαίκτες.

Παραδοσιακό όργανο που κατασκευαζόταν και από ντόπιους Τσακωνες μπορεί να θεωρηθεί η φλογέρα από καλάμι συνήθως, με έξι τρύπες από τη μία πλευρά και από την άλλη, ανοιγμένες με καμένο σιδερικό, την οποία χρησιμοποιούσαν στο χορό στη Σίταινα και στην Καστάνιτσα, ίσως όμως και στον Πραστό και στον Τυρό παλαιότερα⁸⁹. Κάποτε η φλογέρα -στη Σίταινα π.χ.- συνεργαζόταν με το βιολί και το λαγούτο. Στη Σίταινα, στην Καστάνιτσα και στον Πραστό, οι οργανοπαίχτες

⁸⁵ Κουνιά 2018.

⁸⁶ Καρακάσης 1970.

⁸⁷ Καρακάσης 1970.

⁸⁸ Κωστάκης 1994, 199.

⁸⁹ Κωστάκης 1994, 205.

έρχονταν από τον Πλάτανο, γειτονικό χωριό της Σίταινας, ενώ στον Τυρό, στον Πραγματευτή και στο Λεωνίδιο υπήρχαν ντόπιοι, από τις αρχές τουλάχιστον του αιώνα μας⁹⁰.

Σημειωτέον, ότι δεν απαντάται πλούσιο ρεπερτόριο των οργανοπαιχτών καθώς συνήθως τα τσοπανόπουλα προσπαθούσαν να παίζουν μουσική με τη φλογέρα τους, τις ώρες που τα κοπάδια τους έβοσκαν στις πλαγιές. Εκτός από τους ξενόφερτους μουσικούς ή τυχόν διδαγμένους ντόπιους από ξενόφερτους, οι υπόλοιποι ήταν πρακτικοί κι έπαιζαν ελάχιστα μόνο τραγούδια, τους σκοπούς που γνώριζαν, ακόμη κι όταν οι χορευτές ζητούσαν από τους οργανοπαίχτες να τους συνοδεύσουν, κατά την επιθυμία τους να επιδείξουν τις χορευτικές τους ικανότητες⁹¹.

2.2.1.5 Παραδοσιακές τοπικές τέχνες και τεχνικές

Ένα από τα πιο διακριτά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Τσακωνιάς είναι η τέχνη της υφαντικής. Συγκεκριμένα αναπτύχθηκε στις περιοχές του Λεωνιδίου, του Τυρού και των Πέρα Μελάνων. Τα υφαντά της, είναι γνωστά ως τα «Κοσμίτικα»⁹² υφαντά και κεντήματα, τα οποία σχεδίαζαν και τα έφτιαχναν οι Κοσμίτισσες με τα χέρια τους ή χρησιμοποιώντας τον αργαλειό.

Η υφαντική τέχνη ξεκίνησε στην Τσακωνιά από το τέλος του 18^{ου} αιώνα (ένα κιλίμι από το 1890 στη μονή Ελώνης πιστοποιεί την ύπαρξή της) για καθαρά πρακτικούς και βιοποριστικούς λόγους. Αρχικά ύφαιναν σακιά για τη μεταφορά των σιτηρών από τα χωράφια, που τα ονόμαζαν ταγάρια για να παίρνουν στη δουλειά τους τοποθετώντας μέσα τα τρόφιμά τους και διαδρόμους και κιλίμια για να στρώνουν τα σπίτια τους το χειμώνα ή για να τα δώσουν προίκα στα παιδιά τους⁹³. Εκτός από τα κιλίμια, τους διαδρόμους και τα ταγάρια, οι Τσάκωνες στους αργαλειούς ύφαιναν και την παραδοσιακή στολή της περιοχής που ήταν ο Τζουμπές⁹⁴.

Ας σημειωθεί, επίσης, ότι στο Λεωνίδιο παλαιότερα άνθιζε η ταπητουργία και υπήρχαν αρκετά εργαστήρια ταπητουργίας με πλούσια παραγωγή. Εδώ και αρκετά χρόνια όμως τα εργαστήρια αυτά έκλεισαν. Πολλά από τα τσακόνικα στρωσίδια

---

⁹⁰ Κωστάκης 1994, 200.

⁹¹ Κωστάκης 1994, 79.

⁹² Κωστάκης 1998, 77.

⁹³ Κωστάκης 1998, 98.

⁹⁴ Κωστάκης 1998, 91.

φυλάσσονται σήμερα στο αρχοντικό του Τσούχλου⁹⁵ (εικόνα 13).

Σήμερα υπάρχουν ακόμα αργαλειοί σε αρκετά σπίτια. Εκεί οι γυναίκες υφαίνουν σε παραδοσιακά σχέδια στον αργαλειό στρωσίδια για το κρεβάτι και το πάτωμα και τα παραδοσιακά τσακόνικα ταγάρια. Σημειώνεται ότι τα τελευταία χρόνια το Αρχείο Τσακωνιάς, εκτός από τα μαθήματα τσακωνικής γλώσσας, έχει προχωρήσει και σε μαθήματα της παραδοσιακής τσακωνικής υφαντικής⁹⁶.

Τσακόνικα υφαντά και ενδυμασίες εκτίθενται στο Λαογραφικό Μουσείο των Μελάνων (εικόνα 14). Πολλά κιλίμια, ταγάρια, βραχάνια, τζουμπέδες και φουστανέλες υπάρχουν στα μπαούλα πολλών τσακωνικών σπιτιών και περνάνε από τη μάνα στην κόρη⁹⁷.

Επίσης, εκτός από την υφαντική, σημαντικές παραδοσιακές τέχνες που σε ένα βαθμό επιβιώνουν μέχρι σήμερα στην Τσακωνιά είναι η αγγειοπλαστική και η ξυλοτεχνική, ενώ υπάρχουν και τοπικές τεχνικές γεωργίας, κτηνοτροφίας και επεξεργασίας των τοπικών προϊόντων, όπως η τσακωνική μελιτζάνα⁹⁸.

Στο Λεωνίδιο ιδρύθηκε το 2005 και λειτουργεί μέχρι σήμερα ο Τσακωνικός Αγροτικός Συνεταιρισμός Γυναικών, αποτελείται από 17 μέλη και το αντικείμενο εργασίας του είναι η παρασκευή παραδοσιακών προϊόντων (εικόνα 15) (γλυκά κουταλιού, μαρμελάδες, λικέρ, γλυκά ταψιού, χυλοπίτες, τραχανάς, παξιμάδια, βουτήματα, δίπλες, αμυγδαλωτά, αρτοσκευάσματα) υφαντών (χαλιών) και χειροτεχνημάτων (δαντέλες, κεντήματα)⁹⁹. Δραστηριοποιείται και στη παροχή υπηρεσιών εστίασης. Σκοπός των γυναικών του συνεταιρισμού είναι να διατηρήσουν τις τοπικές παραδοσιακές συνταγές αλλά και να προωθήσουν τα τοπικά προϊόντα και κυρίως την τσακωνική μελιτζάνα, αποκομίζοντας και οι ίδιες ένα εισόδημα¹⁰⁰. Η προσπάθεια είναι πρωτοπόρα και στην σωστή κατεύθυνση, πλην όμως τα τελευταία χρόνια λόγω κυρίως της οικονομικής κρίσης υπάρχει σοβαρή κάμψη του κύκλου εργασιών και απογοήτευση και απομάκρυνση πολλών μελών¹⁰¹.

2.2.1.6 Εθιμικά εορταστικά δρώμενα

Τα εθιμικά εορταστικά δρώμενα καθώς και οι εκδηλώσεις της λαϊκής λατρείας

---

⁹⁵ Πουτσελά 2018.

⁹⁶ Πουτσελά 2018.

⁹⁷ Κουνιά 2018

⁹⁸ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 2/2, 2010, 83.

⁹⁹ Καττή 2018.

¹⁰⁰ Καττή 2018.

¹⁰¹ Καττή 2018.

και της λατρευτικής παράδοσης που είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την τσακωνική πολιτιστική κληρονομιά αποτελούν ιδιαίτερα σημαντικές εκδηλώσεις της ζώσας παράδοσης των κατοίκων της περιοχής. Κάθε χρόνο ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες μπορεί κανείς να δει και να συμμετάσχει στα διάφορα ήθη και έθιμα που πραγματοποιούνται στην Τσακωνιά συμβάλλοντας έτσι και στη διατήρηση των εθίμων αλλά και στην αύξηση του τουρισμού.

Η γιορτή της μελιτζάνας αλλά και η γιορτή του κάστανου είναι δύο γιορτές με πανελλαδική απήχηση. Επίσης πολύ γνωστό είναι και το Πάσχα στο Λεωνίδιο με τα αερόστατα, μια παράδοση που μετράει πολλά χρόνια και αποτελεί σημαντικό πόλο έλξης τουρισμού. Την ίδια απήχηση έχουν το Πάσχα στον Τυρό και η Γιορτή του Δάσους. Ο τσακωνικός γάμος έχει σταματήσει να συμβαίνει εξαιτίας της αφομοίωσης των Τσακόνων με τα ήθη και έθιμα της υπόλοιπης Ελλάδας, όταν δηλαδή άνοιξε ο δρόμος στην Τσακωνιά και οι κάτοικοι ήρθαν σε επαφή με τους υπόλοιπους Έλληνες.

2.2.1.1.1 Τσακωνικό Πάσχα

Το Πάσχα στο Λεωνίδιο είναι μοναδικό χάρη στο έθιμο του αερόστατου, που ξεκίνησε σύμφωνα με το σπουδαίο μελετητή της τσακωνικής ιστορίας και πολιτισμού, Χρήστο Πετάκο, από τους ναυτικούς της Τσακωνιάς, που το έφεραν από την Κίνα στην Ιαπωνία τον 19^ο αι. με αρχές του 20^{ου} αι. στο Λεωνίδιο¹⁰². Η κατασκευή των αερόστατων είναι μια διαδικασία που ξεκινάει εβδομάδες πριν από το Πάσχα και συμμετέχουν συνήθως άνδρες από πολύ μικρή ηλικία. Το Μεγάλο Σάββατο το γραφικό Λεωνίδιο μετατρέπεται σ' ένα γιγάντιο σκηνικό θεάματος, ήχου και φωτός. Περίπου 600 αερόστατα «ξεκολλούν» από τη γη, για να ταξιδέψουν με ορμή στην αρχή και νωχελικά κατόπιν το ταξίδι τους στον ουρανό¹⁰³ (εικόνα 16). Το έθιμο ξεκίνησε στις αρχές του περασμένου αιώνα, όπως προαναφέρθηκε, παρά ταύτα σήμερα φαίνεται πως είναι απόλυτα ταυτισμένο με την τοπική κοινωνία, με τους νέους να πρωτοστατούν στην προετοιμασία αλλά και την επιτέλεσή του. Τόσο η τεχνική κατασκευής όσο και η διαδικασία ανάμματος της κολλημάρας και του πετάγματος του αερόστατου φαίνεται αφενός να συνενώνει όλες τις γενιές και αφετέρου να ελκύει τους ξένους επισκέπτες σε έναν διαπολιτισμικό διάλογο.

Την Κυριακή του Πάσχα ο Δήμος στήνει στον κήπο του Δημαρχείου σούβλες με αρνιά και φιλεύει όλους τους επισκέπτες με κρασί, μεζέδες, κόκκινα αυγά και

¹⁰² Ρίζες Ελλήνων 2011, 88.

¹⁰³ Ρίζες Ελλήνων 2011, 39-40.

προσφέρονται σ' όλους παραδοσιακές δίπλες και άλλα τοπικά γλυκα, που οικοκυρές έφτιαζαν στα σπίτια τους. Κατόπιν, το γλέντι ανάβει με τον τσακώνικο χορό και άλλα δημοτικά τραγούδια. Φουστανελοφόροι και τζουμπελούδες χορεύουν τον τσακώνικο και άλλους δημοτικούς χορούς¹⁰⁴. Τα εορταστικά δρώμενα του Πάσχα στην Τσακωνιά, με κορυφαία αυτά των αναστάσιμων αερόστατων του Λεωνιδίου, είναι ευρέως γνωστά και αποτελούν σημαντικό πόλο έλξης τουριστών.

2.2.1.1.2 Γιορτή της Μελιτζάνας

Το κατ' εξοχήν τοπικό προϊόν του Λεωνιδίου είναι η φημισμένη τσακώνικη μελιτζάνα. Εδώ και πολλά χρόνια την καλλιεργούν οι ντόπιοι παραγωγοί με αγάπη, με μεράκι και με τον παραδοσιακό τρόπο. Στον κάμπο του Λεωνιδίου (Κήπο του Διονυσίου κατά τον Πausανία)¹⁰⁵ υπάρχουν ακόμα αρκετές αγροτικές μονάδες καλλιέργειας μελιτζάνας.

Το φυτό κατά πάσα πιθανότητα ήρθε στην Ελλάδα το 12ο- 13ο αιώνα από την Ασία και από τότε αποτελεί ένα από τα βασικά συστατικά της μεσογειακής διατροφής μαζί με το λάδι, το κρασί, το τυρί αλλά και άλλα κηπευτικά που συμβάλουν στη μακροζωία, χωρίς να υστερούν σε γεύση¹⁰⁶. Η τσακώνικη μελιτζάνα του Λεωνιδίου είναι η μόνη μελιτζάνα που έχει γλυκιά γεύση, κάτι που ασφαλώς οφείλεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τοπικού εδάφους και του μικροκλίματος της περιοχής.

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα αποφάσισε τον Μάρτιο του 1996 την προστασία 317 αγροτικών προϊόντων των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μεταξύ των προϊόντων με Προστατευόμενη Ονομασία Προέλευσης (Π.Ο.Π.), συγκαταλέγεται και η τσακώνικη μελιτζάνα Λεωνιδίου¹⁰⁷. Η συγκεκριμένη απόφαση της Ένωσης κατοχυρώνει στους παραγωγούς του Λεωνιδίου την αποκλειστικότητα καλλιέργειας της συγκεκριμένης ποικιλίας μελιτζάνας, δηλαδή μόνο οι παραγωγοί του Λεωνιδίου που παράγουν τις τσακώνικες μελιτζάνες και τηρούν τις αυστηρές προδιαγραφές παραγωγής, δικαιούνται να χρησιμοποιούν την κατοχυρωμένη ονομασία του προϊόντος¹⁰⁸.

Ο καρπός της τσακώνικης μελιτζάνας χρησιμοποιείται σε πολλούς συνδυασμούς

---

¹⁰⁴ Ρίζες Ελλήνων 2010, 52-54.

¹⁰⁵ Οδηγός στην Τσακωνιά, 67.

¹⁰⁶ Κυνουρία 2014.

¹⁰⁷ Κυνουρία 2014.

¹⁰⁸ Κυνουρία 2014.

στη μαγειρική και τη ζαχαροπλαστική. Ευρύτητα γνωστό για την ποιότητα και την γεύση του είναι το παραδοσιακό γλυκό κουταλιού, το μελιτζανάκι, που παρασκευάζεται από μελιτζανάκια μήκους περίπου 5 εκ. .

Με αρχή το έτος 1996, το τελευταίο 10ήμερο του Αυγούστου διοργανώνεται γιορτή στην Πλάκα Λεωνιδίου, που σκοπό έχει να τιμήσει και να αναδείξει περαιτέρω το παραπάνω μοναδικό προϊόν που παράγει ο τόπος, την τσακόνικη μελιτζάνα, γιορτή που είναι πλέον θεσμός¹⁰⁹. Στην ουσία πρόκειται για ένα διαγωνισμό μαγειρικής όπου το βασικό υλικό είναι η μελιτζάνα και παίρνουν μέρος καταξιωμένοι σεφ από την Ελλάδα και το εξωτερικό αλλά και ντόπιοι ερασιτέχνες και επαγγελματίες μάγειροι και μαγείρισσες. Οι επισκέπτες έχουν την ευκαιρία να δοκιμάσουν τα εδέσματα μελιτζάνας και να αγοράσουν τοπικά προϊόντα, γλυκό μελιτζανάκι, δίπλες κ.ά. Η βραδιά συνεχίζεται με τον τσακόνικο χορό και άλλους δημοτικούς χορούς από χορευτικούς συλλόγους αλλά και τραγούδια από ξεχωριστούς καλλιτέχνες (εικόνα 17).

Η παραγωγή της τσακόνικης μελιτζάνας τις προηγούμενες δεκαετίες ανερχόταν σε χιλιάδες τόνους, η οποία διοχετεύοταν κυρίως στις μεγάλες αγορές (Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, Πάτρα κ.λ.π., αλλά και σε αγορές του εξωτερικού)¹¹⁰. Τα τελευταία χρόνια, λόγω της οικονομικής κρίσης και του γεγονότος ότι διοχετεύονται στην αγορά μελιτζάνες τύπου τσακόνικης, οι οποίες βεβαίως καμία σχέση δεν έχουν με την τσακόνικη πλην όμως προτιμώνται από τους καταναλωτές λόγω της χαμηλότερης τιμής τους¹¹¹, η απορρόφηση από την αγορά της τσακόνικης μελιτζάνας έχει υποστεί σοβαρή μείωση και η παραγωγή της έχει περιοριστεί σε μερικές εκατοντάδες τόνους¹¹².

2.2.1.1.3 Φεστιβάλ Μελιτζάzz

Ανάλογη νεότερη προσπάθεια, που εκκινεί από την πολιτισμική κληρονομιά της τσακόνικης ανθρωπογεωγραφικής ενότητας και συνενώνει με εξαιρετική ευρηματικότητα σύγχρονες πολιτισμικές εκφάνσεις πολλών και διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων, αποτελεί το διεθνές φεστιβάλ Μελιτζάzz. Το πολυθεματικό φεστιβάλ, που έχει ολοκληρώσει έναν επιτυχή οκταετή κύκλο, συνταιριάζει λειτουργικά γλωσσικές, χορευτικές, μουσικές, γαστρονομικές και άλλες

---

¹⁰⁹ Καττή, 2018.

¹¹⁰ Μαρνέρης 2018.

¹¹¹ Μαρνέρης 2018.

¹¹² Μαρνέρης 2018.

ενσώματες καλλιτεχνικές πολιτισμικές πρακτικές, οι οποίες στο πλαίσιο του παρουσιάζονται αλλά και συνδιαλέγονται¹¹³. Στο φεστιβάλ, που ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2011, λαμβάνουν μέρος διακεκριμένοι μάγειροι¹¹⁴, οι οποίοι πειραματίζονται πάνω στην παράδοση, τους πρωτόγονους γευστικούς συνδυασμούς και τις σύγχρονες μαγειρικές αντιλήψεις. Και όλα αυτά με βάση τα εξαιρετικά τοπικά προϊόντα της Τσακωνιάς και κυρίως την τσακωνική μελιτζάνα. Ο διατηρητέος ιστορικός και παραδοσιακός οικισμός, τα παλιά αρχοντικά του, τα σοκάκια και τα πυργόσπιτα του Λεωνιδίου γεμίζουν με ήχους jazz, ethnic, funky, reggae, swing και latin αλλά και ποιοτικά ελληνικά ακούσματα έντεχνου, λαϊκού και ρεμπέτικου τραγουδιού¹¹⁵. Σκοπός της γιορτής αυτής αρχικά ήταν να προωθηθεί και με αυτό η μελιτζάνα ώστε να κατέχει σημαντική θέση και σε πιο gourmet πιάτα, χωρίς ωστόσο να χάνει τον παραδοσιακό χαρακτήρα του.

Το φεστιβάλ, που θυμίζει στους παλαιότερους και γνωστοποιεί στους νεότερους την αλληλοδραστική φυσιογνωμία του λαϊκού πολιτισμού συνδυάζοντας φαινομενικά τουλάχιστον ετερόκλητα στοιχεία του, αντανακλά την πρόθεση των διοργανωτών να υπομνηματίσουν ιστορικές, να ενδυναμώσουν διαχρονικές και να συνθέσουν νέες πολιτισμικές διαδρομές με αφετηρία το Λεωνίδιο. Έτσι, ο Δήμος Νότιας Κυνουρίας αξιοποιώντας τις δυνατότητες που παρέχουν τα σύγχρονα διεθνή χρηματοδοτούμενα προγράμματα έχει εντάξει το Φεστιβάλ στον Άξονα 4 του Προγράμματος LEADER της Ευρωπαϊκής Ένωσης που στοχεύει στην ανάπτυξη των Διακρατικών Συνεργασιών¹¹⁶. Ως εκ τούτου το Φεστιβάλ αποτελεί σήμερα μια από τις πολλαπλές δράσεις του Προγράμματος με τίτλο «Μικρές Μεσογειακές Ιστορίες: Δράσεις Πολιτισμού, Γαστρονομίας και Τέχνης» Δήμου Νότιας Κυνουρίας που προωθούν τον διαπολιτισμικό διάλογο και τη διαμόρφωση και εφαρμογή νέων πολυεθνικών αναπτυξιακών μοντέλων¹¹⁷.

2.2.1.1.4 Γιορτή του Κάστανου

Στο τσακωνοχώρι Καστάνιτσα κάθε χρόνο το τελευταίο Σαββατοκύριακο του Οκτωβρίου οι παραγωγοί της περιοχής μαζεύουν τα κάστανά τους και μαζί με τους συλλόγους της περιοχής διοργανώνουν με μεγάλη επιτυχία την γιορτή του Κάστανου, για την ανάδειξη του εξαιρετικού αυτού προϊόντος της περιοχής. Κατά τη

---

¹¹³ Κυνουρία 2016.

¹¹⁴ Κυνουρία 2016.

¹¹⁵ Κυνουρία 2016.

¹¹⁶ Κυνουρία 2016.

¹¹⁷ Κυνουρία 2016.

διάρκεια της γιορτής, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να ενημερωθεί, να δοκιμάσει edésματα με βάση το κάστανο, να ψυχαγωγηθεί και να προμηθευτεί κάστανα, γλυκά του κουταλιού και άλλα τοπικά edésματα¹¹⁸.

2.2.1.1.5 Φεστιβάλ αναρρίχησης

Οι Κοκκινόβραχοι (εικόνα 18) δεσπόζουν πάνω από το Λεωνίδιο, το στεφανώνουν και είναι το πιο εντυπωσιακό φυσικό στοιχείο για τον επισκέπτη. Όλη η περιοχή της κοιλάδας του Δαφνώνα, του χειμάρρου που διασχίζει το Λεωνίδιο, είναι γεμάτη παρόμοιους βράχους¹¹⁹.

Τα τελευταία χρόνια, «ανακαλύφθηκε» η περιοχή από τους λάτρεις του είδους της αναρρίχησης, αφού μάλιστα οι βράχοι είναι πολύ καλής ποιότητας για το σπορ, ενώ παρέχουν πληθώρα και ποικιλία αναρριχητικών διαδρομών, όσον αφορά τη σκίαση, τον βαθμό δυσκολίας¹²⁰. Το Λεωνίδιο ενδείκνυται για χειμερινή αναρρίχηση, καθότι οι κλιματολογικές συνθήκες και οι λιγοστές βροχοπτώσεις το κάνουν ελκυστικό. Έτσι, διοργανώνεται στις αρχές Νοεμβρίου από τον Δήμο Νότιας Κυνουρίας και την Περιφέρεια Πελοποννήσου, φυσιολατρικό δρώμενο, στο οποίο συμμετέχουν διεθνείς αναρριχητές (το Λεωνίδιο τις ημέρες αυτές κατακλύζεται, κυριολεκτικά) και δίνει την ευκαιρία «ανακάλυψης» της αρκαδικής κωμόπολης του Λεωνιδίου¹²¹ (εικόνα 19). Στις 1-4 Νοεμβρίου 2018 ολοκληρώθηκε μάλιστα με επιτυχία το τρίτο φεστιβάλ αναρρίχησης¹²². Εκτός βέβαια από τις ημέρες του φεστιβάλ και σε όλη τη διάρκεια του έτους, ομάδες Ελλήνων και ξένων αναρριχητών επισκέπτονται το Λεωνίδιο και ασκούν το σπορ τους.

2.2.1.7 Σπουδαίες ντόπιες προσωπικότητες

Η Τσακωνιά είναι ένας τόπος από τον οποίο κατάγονται σπουδαίοι άνθρωποι που έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη της πνευματικής ζωής της περιοχής. Πρώτος και καλύτερος ο ποιητής Κώστας Ουράνης που καταγόταν από το Λεωνίδιο, όπου

---

¹¹⁸ Έπαθλο 2007.

¹¹⁹ <https://climbinleonidio.com/wp/home/gr/>.

¹²⁰ <https://climbinleonidio.com/wp/home/gr/>.

¹²¹ <https://www.allaboutfestivals.gr/festivals/%CF%86%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%81%CF%81%CE%AF%CF%87%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%AF%CE%BF%CF%85/>.

¹²² <https://climbinleonidio.com/wp/home/gr/>.

σήμερα είναι επισκέψιμο το πατρικό του σπίτι. Η Ελισάβετ Ψαρά που ήταν ζωγράφος, ποιήτρια και δημοσιογράφος καταγόταν από το Λεωνίδιο. Ο Νέστωρ Βερβέρης και ο Βρασίδας Ν. Τσούχλος ως ζωγράφοι μας χάρισαν σπουδαίες προσωπογραφίες, αγιογραφίες και τοπία. Εκθέσεις τους γίνονται στο δημαρχείο του Λεωνιδίου και το πατρικό τους σπίτι είναι επισκέψιμο στο Λεωνίδιο. Ο ακαδημαϊκός και τσακωνολόγος Θανάσης Κωστάκης, που ήταν από τα Μέλανα Κυνουρίας, μελέτησε τα τσακόνικα σε επιστημονικό επίπεδο και προσπάθησε να τα εγκαταστήσει στα τσακόνικα σχολεία με σκοπό να διατηρηθούν από γενιά σε γενιά. Τέλος, ο Εμμανουήλ Τροχάνης θεωρείται ο πρώτος λόγιος από τον Πραστό της Κυνουρίας.

2.2.2 Υλική πολιτισμική κληρονομιά

2.2.2.1 Παραδοσιακή αρχιτεκτονική

Η μεταβυζαντινή ανεπτυγμένη εμπορική δραστηριότητα της Τσακωνιάς οδήγησε στην ανάλογη οικονομική ακμή και ακολούθως σε πλούσια οικοδομική δραστηριότητα και οικιστική ανάπτυξη. Την περίοδο αυτή ξεχωρίζει ο Πραστός ως οικονομικό και εμπορικό κέντρο¹²³. Διατήρησε την ακμή του έως το 1826 που κήκε από τον Ιμπραήμ. Η πλειονότητα των κατοίκων του Πραστού εγκαταστάθηκαν τότε μόνιμα στο Λεωνίδιο, το οποίο άρχισε να αναπτύσσεται σταθερά. Με τις νέες συνθήκες που επικράτησαν, το Λεωνίδιο απέκτησε τον αστικό χαρακτήρα που διατήρησε μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα¹²⁴.

Ο οικοδομικός χαρακτήρας της περιοχής διαμορφώνεται με πέτρα και ξύλο, ενώ η κυρίαρχη οικιστική μονάδα είναι οι διπλοκατοικίες. Το χτίσιμο της πέτρας είναι μια παραδοσιακή τέχνη που διαμόρφωσε οικοδομικά την περιοχή¹²⁵.

Η πρωτεύουσα της Τσακωνιάς, το Λεωνίδιο, κατορθώνει μέσα στο διάβα των αιώνων να διατηρήσει αναλλοίωτη την αρχιτεκτονική του ιδιαιτερότητα, που συνίσταται στα μεγαλόπρεπα αστικά αρχοντικά του προπερασμένου αιώνα, τα οποία στεγάζουν το πνευματικό και πολιτιστικό στερέωμα του απομονωμένου αυτού παράκτιου τόπου¹²⁶.

Το Λεωνίδιο χαρακτηρίζεται από γραφική τοπική αρχιτεκτονική, μοναδική στην

---

¹²³ Πιτσελάς, 67.

¹²⁴ Ρίζες Ελλήνων 2010, 104-108.

¹²⁵ Φιλίπιδης 1985, 90.

¹²⁶ Χρονικά των Τσακόνων, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 293.

Αρκαδία. Χαρακτηριστικά δείγματά της είναι η αγορά στο κέντρο της πόλης με τον κεντρικό της δρόμο και πολλά όμορφα αρχοντικά διασπαρμένα στην πόλη, με όμορφες αυλόπορτες, χαρακτηριστικά χρώματα στα επιχρίσματα και πλούσιο εσωτερικό διάκοσμο¹²⁷. Μερικά από αυτά έχουν τη μορφή πύργου, όπως «Ο Πύργος του Τσικαλιώτη» (εικόνα 20) που βρίσκεται στο Λεωνίδιο και κατασκευάστηκε το 1808. Έχει αποκατασταθεί σε μεγάλο βαθμό και σχεδιάζεται να στεγάσει μουσείο. Φιλοξενεί κατά καιρούς καλλιτεχνικές εκθέσεις και εκδηλώσεις. Άλλος τέτοιος πύργος είναι αυτός «του Πολυτίμου» (εικόνα 21) που δημιουργήθηκε το 1816. Επίσης το «Αρχοντικό Τσούχλου» (εικόνα 22), το οποίο παραχωρήθηκε από το δήμο Νότιας Κυνουρίας στο Αρχείο Τσακωνιάς, που χρησιμοποιεί ως έδρα του και για να στεγάσει την βιβλιοθήκη του και τις εκδηλώσεις και δραστηριότητές του.

Άλλοι παραδοσιακοί οικισμοί της Τσακωνιάς είναι ο Πραστός, τα Σαπουνακαίικα, τα Πέρα Μέλανα και ο Άνω Τυρός. Ο τελευταίος οικισμός είναι ορεινός, χτισμένος αμφιθεατρικά στις πλαγιές του Πάρνωνα. Είναι ένα παραδοσιακό χωριό, με πέτρινα σπίτια, δίπατα τα περισσότερα, χτισμένα με πέτρα χωρίς πολλά ανοίγματα που έχουν προσαρμοστεί ιδανικά στο επικλινές έδαφος. Η δομή του οικισμού είναι πυκνή, συνεκτική με στενά δρομάκια, χαρακτηριστικό των ορεινών τσακωνικών οικισμών¹²⁸.

Στην Καστάνιτσα, στο Λεωνίδιο και στον Πραστό, μπορεί ο επισκέπτης να περιηγηθεί στα στενά πέτρινα σοκάκια, να θαυμάσει τα πετρόχιστα σπίτια, τα αρχοντικά και τους πύργους που υπάρχουν από τον 18^ο αιώνα. Στα Μέλανα, τον Τυρό και τα Σαπουνακαίικα, τα πετρόχιστα σπίτια είναι χωροθετημένα στην βουνοπλαγιά των ανατολικών απολήξεων του Πάρνωνα κι έχουν απρόσκοπτη θέα στην θάλασσα, δημιουργώντας ιδιαίτερη οικιστική αισθητική.

Η Καστάνιτσα βρίσκεται σε υψόμετρο 850 μέτρων και είναι ένα από τα γραφικότερα χωριά της Αρκαδίας, περιτριγυρισμένο από πλούσια βλάστηση και γεμάτο δροσερές πηγές. Η Καστάνιτσα κηρύχθηκε το 1967 με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού ως διατηρητέος οικισμός ιδιαίτερου φυσικού και αρχιτεκτονικού κάλλους¹²⁹. Πρόκειται για έναν οικισμό με πετρόχιστα σπίτια, με πλακοσκεπείς σκεπές (σχιστολιθικές στέγες), με όμορφα ξύλινα μπαλκόνια, με πέτρινες τοξωτές εξώπορτες και με χαρακτηριστικά πυργόσπιτα τριακοσίων χρόνων.

Η κοινότητα του Πραγματευτή είναι ένας παραδοσιακός συνοικισμός με πέτρινα

¹²⁷ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 303.

¹²⁸ Αρκαδία: Παραδοσιακοί οικισμοί 2007, 21.

¹²⁹ Έπαθλο 2007.

λευκά παραδοσιακά σπίτια και στενά δρομάκια νησιωτικού χαρακτήρα.

2.2.2.2 Χώροι λατρείας

Τα Μοναστήρια της Τσακωνιάς αποτελούν σπουδαία κέντρα προσκυνηματικού τουρισμού ενώ τα θαύματα που αναφέρονται είναι πολλά και μεγάλα. Σπουδαία είναι και η συμβολή των μοναστηριών στον Αγώνα του 1821 που φυγάδευσαν αγωνιστές και προσέφεραν μεγάλα χρηματικά ποσά για τη σωτηρία του έθνους¹³⁰.

Στο νότιο τμήμα της οροσειράς του Πάρνωνα και σε υψόμετρο 650 μ. από τη θάλασσα υψώνεται επιβλητικό το Μοναστήρι της Παναγίας της Έλωνας, το οποίο μοιάζει σαν λευκό πουλί σκαλωμένο στα βράχια. Το Μοναστήρι (εικόνα 23) κτίστηκε το 1500 μ.Χ. μέσα σε σπήλαιο που βρίσκεται πάνω σε απόκρημνο βράχο και περιβάλλεται από άγρια φύση¹³¹. Είναι ένα από τα σπουδαιότερα προσκυνήματα της Πελοποννήσου. Ακολουθώντας τη διαδρομή Λεωνίδιο-Κοσμάς και γύρω στο 17^ο χλμ., ξεπροβάλλει η Παναγία η Έλωνα, η οποία αποτελεί σημαντικό θρησκευτικό προορισμό και είναι πόλος έλξης χιλιάδων επισκεπτών που επιθυμούν να προσκυνήσουν τη χάρη της Παναγίας¹³². Η λατρευτική παράδοση και η θαυματολογία που συνδέονται με την Παναγία και τη Μονή αναδεικνύουν και υπογραμμίζουν τη σημασία της για τη συγκρότηση της τσακωνικής τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας. Δυστυχώς, όμως, στο πλαίσιο των προσκυνηματικών περιηγήσεων δεν φαίνεται να αναπτύσσεται διαδραστική σχέση μεταξύ ντόπιων και ξένων, με αποτέλεσμα η λατρευτική παράδοση της Κυνουρίας να μην κοινωνείται στους πιστούς που επισκέπτονται τη Μονή.

Άλλα σημαντικά μοναστήρια είναι η Μονή Αγίου Νικολάου Σύντζας (εικόνα 24), ένα μοναστήρι που είναι χτισμένο μέσα σε διπλή σπηλιά, στο δυτικό βάθος της κοιλάδας του Λεωνιδίου και πήρε το όνομά του από τσακωνικό Σύντζα=συκιά, εξαιτίας μιας μεγάλης συκιάς που διατηρεί στον περίβολό του¹³³. Επίσης, η Μονή της Παναγίας της Εορτακουστής (εικόνα 25), η οποία ονομάζεται και Ορθοκωστά ή Αρτοκωστά, ιδρύθηκε το έτος 1617 και βρίσκεται στον παρακαμπτήριο του δρόμου που συνδέει τον Άγιο Ανδρέα με τον Πραστό¹³⁴. Η μονή διαθέτει σημαντικό ιστορικό αρχείο του 18ου αιώνα. Στο ιερό φυλάσσονται κειμήλια και λείψανα. Εδώ βρισκόταν

---

¹³⁰ Βαγενάς 1973, 17.

¹³¹ Βαγενάς 1973, 19.

¹³² Βαγενάς 1973, 21.

¹³³ Βαγενάς 1973, 25.

¹³⁴ Βαγενάς 1973, 28.

η εικόνα της Παναγίας της Βρεφοκρατούσας (Αρτοκωστής), που αποδίδεται στον Ευαγγελιστή Λουκά, η οποία θεωρείται θαυματουργή αφού θαύματά της καταγράφονται από το 1664¹³⁵. Η εικόνα, που έχει αφιερώσεις του αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγου και του Ιωάννη Κατακουζηνού, είναι σήμερα στην Ιταλία¹³⁶. Η μονή πυρπολήθηκε από τον Ιμπραήμ το 1826. Το καθολικό ξανακτίστηκε το 1865.

Σε απόσταση 2-3 χιλιομέτρων από την μονή Εορτακουστής, προς τον Πραστό, βρίσκεται η Μονή Αγίου Νικολάου Καρυάς (εικόνα 26). Σύμφωνα με την παράδοση χτίστηκε το 1580 μ.Χ. από μοναχούς των Καρυών του Αγίου Όρους οι οποίοι κατέφυγαν εκεί για να σωθούν από τους πειρατές¹³⁷. Υπάρχει όμως και άλλη εκδοχή, σύμφωνα με την οποία η ίδρυση της μονής έγινε το 1620 ή 1621, όπως αναφέρει τουρκικό έγγραφο του 1621¹³⁸. Περίτεχνο είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο (από καρδιά), λαξευμένες φυτικές διακοσμήσεις και θαυμάσιες ένθετες εικόνες βυζαντινής τεχνοτροπίας. Οι εικόνες χαρακτηρίζονται από απαλές αρμονίες θερμών και ψυχρών χρωμάτων, αυστηρές γεωμετροποιημένες μορφές με σκούρα γαιώδη πρόσωπα που δένουν αρμονικά με το σκούρο τέμπλο, και τη χρήση μπλε χρώματος κοβαλτίου για το «γέμισμα» του βάθους το οποίο δημιουργεί αντίθεση με τα χρυσά φωτοστέφανα και «τελειώματα» των υφασμάτων¹³⁹. Η εικόνα του Αγίου Νικολάου χρονολογείται στα 600 μ.Χ. και είναι παραμορφωμένη από το χρόνο. Ας σημειωθεί ότι ο φωτισμός του καθολικού γίνεται ακόμα μόνο από κεριά.

2.2.2.3 Αρχαιολογικά μνημεία

Στην περιοχή της Τσακωνιάς, υπάρχουν αρχαιολογικά μνημεία, τα οποία αξίζει να αναφερθούν.

α) Νότια του Τυρού, στην κορυφή του λόφου του Προφήτη Ηλία Μελάνων, σώζονται λείψανα από το ιερό του Απόλλωνα Τυρίτα. Ο θεός ήταν προστάτης της παραγωγής γάλακτος και τυριού και από εκεί πήρε και το όνομά του και ο Τυρός. Ο Ρωμαίος ερεύνησε ανασκαφικά το χώρο το 1911. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως κατάλοιπα αρχιτεκτονικών μελών από το μικρό ναό του 6^{ου} αι. π.Χ. Τα κατάλοιπα αυτά ήταν δύο θραύσματα από μαρμάρινο δωρικό κιονόκρανο, μικρό θραύσμα από

¹³⁵ Σωτηρόπουλος 2016, 65.

¹³⁶ Σωτηρόπουλος 2016, 47.

¹³⁷ Βαγενάς 1973, 29.

¹³⁸ Βαγενάς 1973, 30.

¹³⁹ Βαγενάς 1973, 33.

πώρινο δωρικό επιστύλιο και δύο τμήματα από πήλινα δισκοειδή ακρωτήρια λακωνικού εργαστηρίου¹⁴⁰. Επίσης βρέθηκαν χάλκινα και πήλινα αναθήματα. Ένα χάλκινο ανδρικό αγαλμάτιο (5^{ος} αι. π.Χ.) βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη με επιγραφή ΑΠΕΛΟΝ ΤΥΡΙΤΑΣ¹⁴¹.

β) Στο λόφο του Αγίου Αθανασίου, πάνω από την Πλάκα Λεωνιδίου, όπου και το λιμάνι, σώζονται πολλά αρχαία κατάλοιπα (εικόνα 31). Τα κατάλοιπα ανήκουν σε έναν οικισμό ο οποίος εκτείνεται στην βόρεια πλαγιά του λόφου. Η πλαγιά αυτή με τα αρχαία κατάλοιπα ονομαζόταν παλαιότερα Ελληνικό. Στην περιοχή βρέθηκαν μερικοί οψιανοί και όστρακα μυκηναϊκών χρόνων. Επιπλέον υπάρχουν εκεί τα κατάλοιπα ενός θολωτού μυκηναϊκού τάφου¹⁴². Οι αρχαιολόγοι από τα πλούσια ευρήματα ταυτίζουν τον οικισμό αυτό με τις αρχαίες Πρασιές ή Βρασιές τη σπουδαιότερη πόλη της Νότιας Κυνουρίας στην αρχαιότητα. Το όνομα του οικισμού πρέπει να οφείλεται στις πολλές πρασιές και τα περιβόλια που υπήρχαν ανέκαθεν στο μικρό αλλά εύφορο κά-μπο του Λεωνιδίου. Στην αρχαιότητα αυτόν τον κάμπο τον ονόμαζαν *Διονύσου κήπον*. Εκτός από τον Διόνυσο, στις Πρασιές λατρεύονταν επίσης, ο Αχιλλεύς, ο Ασκληπιός, οι Διόσκουροι και η Αθηνά. Στην περιοχή αυτή όπου απλωνόταν ο οικισμός, υπάρχει οχυρωτικό περίβολο από το οποίο σώζονται η δυτική και η νότια πλευρά του, το οποίο πιθανόν κατασκευάστηκε την εποχή του Τουρκο-ενετικού πολέμου, το 1467¹⁴³.

γ) Στον Άγιο Ανδρέα, 3 χλμ ΒΑ από τον οικισμό, πλησίον της παραλίας, βρίσκεται η Ανθήνη, αρχαία πόλη γνωστή σήμερα και ως Νησί του Αγίου Ανδρέα. Πρόκειται για ένα βραχώδη επιμήκη λόφο ύψους 48 μ., στην κορυφή του οποίου υπάρχει το εκκλησάκι του Αγίου Ανδρέα και σε ολόκληρο το λόφο υπάρχουν κατάλοιπα από έναν αρχαίο οχυρωμένο οικισμό. Όταν ο W. Laeke επισκέφθηκε το χώρο το 1806 ανέφερε τα λείψανα του τείχους, τη μικρή ακρόπολη στην κορυφή και την ύπαρξη πολλών θεμελίων με μεγάλες πέτρες και μερικές δεξαμενές. Επίσης βρέθηκαν εκεί νομίσματα των χρόνων του Ιουστινιανού¹⁴⁴. Σύμφωνα με τον Walker που πραγματοποίησε αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή το 1931, χρονολογεί το τείχος στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. ή στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ.¹⁴⁵.

δ) Στην Βασκίνα, 13 χιλ. δυτικά του Λεωνιδίου, βρέθηκαν τάφοι (ο ένας

---

¹⁴⁰ Φάκλαρης 1990, 173.

¹⁴¹ Φάκλαρης 1990, 175.

¹⁴² Φάκλαρης 1990, 130.

¹⁴³ Φάκλαρης 1990, 132.

¹⁴⁴ Φάκλαρης 1990, 47.

¹⁴⁵ Φάκλαρης 1990, 47.

θολωτός) και πολλά κεραμικά αγγεία και θραύσματα, που ανάγονται στους μυκηναϊκούς χρόνους¹⁴⁶.

ε) Σε πρόσφατες ανασκαφές στην περιοχή Σοχά στο οροπέδιο Παλιόχωρα Τυρού, βρέθηκαν επίσης αρχαίοι τάφοι μυκηναϊκής εποχής.

Τα ευρήματα από τις παραπάνω περιοχές και χώρους φιλοξενούνται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Αθήνα), στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης, στο Μουσείο Μπενάκη, στο Μουσείο Βερολίνου και αλλού.

3. Αναπτυξιακές ανάγκες της Τσακωνιάς και προσπάθειες προστασίας και ανάδειξης του πολιτισμικού της αποθέματος

3.1 Επιχειρησιακό πρόγραμμα Νότιας Κυνουρίας

Από τα στατιστικά στοιχεία της Τσακωνιάς προκύπτει ότι ο πρωτογενής τομέας κυριαρχεί στην οικονομία της περιοχής, συμβάλλοντας κατά 48% στην συνολική ακαθάριστη παραγόμενη αξία (ΑΠΑ) της περιοχής, ενώ απασχολεί το 38%¹⁴⁷ των εργαζομένων, ωστόσο φθίνει διαχρονικά ο τομέας αυτός από το 2010 (-10% η ΑΠΑ, από το 2010 μέχρι το 2018). Ο δευτερογενής τομέας, ενώ φαίνεται δυναμικός, καθώς συμμετέχει κατά 22% στη διαμόρφωση της συνολικής ΑΠΑ της Τσακωνιάς, εντούτοις απασχολεί το 36%¹⁴⁸ του συνόλου των εργαζομένων, ενώ παρουσιάζει σημαντική κάμψη μεταξύ 2005 και 2018 (-28%)¹⁴⁹. Κυρίαρχη δραστηριότητα του δευτερογενή τομέα στην περιοχή είναι η μεταποίηση. Τέλος, ο τριτογενής τομέας της Τσακωνιάς συμβάλει στη διαμόρφωση της συνολικής ΑΠΑ κατά 30% και απασχολείται σ' αυτόν το 26% του συνόλου των απασχολουμένων¹⁵⁰. Συγκεκριμένα, ο τριτογενής τομέας της Τσακωνιάς στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε παραγωγικές δραστηριότητες που παράγουν το μεγαλύτερο ποσοστό της ΑΠΑ του τριτογενή τομέα, όπως το εμπόριο και ο τουρισμός.

Μετά τη συνένωση των Δήμων Τυρού, Λεωνιδίου και της κοινότητας Κοσμά (Νέος Δήμος Νότιας Κυνουρίας) προγραμματίστηκε η κατάρτιση του Επιχειρησιακού Προγράμματος με όραμα τετραετίας¹⁵¹.

---

¹⁴⁶ Φάκλαρης 1990, 138.

¹⁴⁷ <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM04/->.

¹⁴⁸ <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM04/->.

¹⁴⁹ <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM04/->.

¹⁵⁰ <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM04/->.

¹⁵¹ <http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoynoseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C->

Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα της Τσακωνιάς επιδιώκει να αποτελέσει ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα βιώσιμης ανάπτυξης και προώθησης των συνεργασιών¹⁵². Σύμφωνα με το αναπτυξιακό όραμα, η προοπτική ανάπτυξης της περιοχής και η διακυβέρνηση όλων των τοπικών υποθέσεων εφαρμόζοντας τις αρχές της επικουρικότητας και της εγγύτητας, που προκύπτουν από την ανάλυση και την ιεράρχηση των αναγκών και αναπτυξιακών προοπτικών του Δήμου Νότιας Κυνουρίας, έχουν στόχο την προστασία, την ανάπτυξη και τη συνεχή βελτίωση των συμφερόντων και της ποιότητας ζωής της τοπικής κοινωνίας της Τσακωνιάς¹⁵³.

Ακολουθώς το πρόγραμμα έχει πέντε βασικούς στόχους¹⁵⁴:

- Τη βελτίωση και ολοκλήρωση των υποδομών και τη στήριξη της τοπικής οικονομίας.
- Την ποιότητα ζωής των κατοίκων και των επισκεπτών της περιοχής.
- Την οργάνωση των υπηρεσιών του νέου Δήμου Νότιας Κυνουρίας
- Την ανάπτυξη των συνεργασιών με άλλους Φορείς και Δήμους.
- Την αξιοποίηση των επιφανειακών υδατικών πόρων για άρδευση με στόχο και τη μείωση της χρήσης συστημάτων άρδευσης.

Από τους παραπάνω επιχειρησιακούς στόχους του Προγράμματος, βασική προτεραιότητα έχει ο τομέας της Αγροτικής Ανάπτυξης, ο οποίος περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας 2014-2020¹⁵⁵ που καταρτίστηκε από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, με τη συγχρηματοδότηση του ΕΣΠΑ 2014-2020. Στο πλαίσιο αυτό καθορίστηκαν οι βασικές αρχές της αγροτικής

[%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

¹⁵²[http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

[%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

¹⁵³[http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

[%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

¹⁵⁴[http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

[%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

¹⁵⁵[http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

[%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/](http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoineseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/)

ανάπτυξης οι οποίες αφορούν στην¹⁵⁶:

- οικονομική και περιβαλλοντική αειφορία,
- προώθηση της κοινωνίας της γνώσης ως δομικού στοιχείου της καινοτόμου επιχειρηματικότητας,
- εξωστρέφεια,
- απασχόληση και κοινωνική συνοχή.

3.2 Ενέργειες για την ένταξη της τσακωνικής πολιτιστικής κληρονομιάς στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας

Η Περιφέρεια Πελοποννήσου, στο πλαίσιο της πολιτικής της για την προστασία και την ανάδειξη της τσακωνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, υλικής και άυλης, έλαβε την πρωτοβουλία να προτείνει στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού τα εξής¹⁵⁷:

α. Να εντάξει το στοιχείο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς με τίτλο «Γλώσσα και παραδόσεις της Τσακωνιάς» στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

β. Να εισηγηθεί προς την UNESCO την εγγραφή του στοιχείου στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity).

Σκοπός ήταν η αναγνώριση της σημασίας της τσακωνικής διαλέκτου και των παραδόσεων του τόπου, η προστασία τους, αλλά και η ευαισθητοποίηση του κοινού σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Μάλιστα, στην ημερίδα με θέμα τη Σύμβαση για την Προστασία Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO και την αξιοποίησή της για την προστασία και ανάδειξη της Πολιτισμικής Ταυτότητας της Κυνουρίας, που πραγματοποιήθηκε στο Δημοτικό Σχολείο Λεωνιδίου την Τρίτη 24 Φεβρουαρίου 2015, ο Περιφερειάρχης Πελοποννήσου χαρακτήρισε την Τσακωνιά, ενιαίο ιστορικό,

¹⁵⁶<http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoinoseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/>

¹⁵⁷ Κυνουρία 2015.

πολιτιστικό, οικονομικό και πολιτικό χώρο, με διαχρονική παρουσία στα τεκταινόμενα της περιοχής και χαρακτήρισε ιδιαίτερα σημαντική την προσπάθεια «να περιγραφούν τα ιδιαίτερα στοιχεία του πολιτιστικού αναστήματός της στον εθνικό κατάλογο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και παράλληλα στο διεθνή κατάλογο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Unesco»¹⁵⁸.

Λίγους μήνες αργότερα, το 2015 εγγράφηκε στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς ο Τσακωνικός χορός¹⁵⁹ και το 2018 το Τσακωνικό μνημόσυνο στη Βασκίνα που ψάλλεται στην τσακωνική διάλεκτο¹⁶⁰.

3.3. Ενέργειες τοπικής αυτοδιοίκησης

Η τοπική κοινότητα έχει δραστηριοποιηθεί με επιτυχία στον τομέα της αξιοποίησης εκφάνσεων του λαϊκού πολιτισμού της Τσακωνιάς, με στόχο τη δημιουργία καινοφανών αναπτυξιακών μοντέλων, που κατόρθωσαν να ανακεφαλαιοποιήσουν τη γνώση και την εμπειρία του παρελθόντος στο παρόν¹⁶¹. Εφορμώντας από την πλούσια κουλτούρα της Τσακωνιάς η τοπική κοινότητα μέσα από τις δράσεις του Δήμου κατάφερε να αναπτύξει ένα σύγχρονο δίκτυο διαπολιτισμικού διαλόγου που προάγει την (ανα)δήλωση της επικαιροποιημένης τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας. Με στόχο την καταγραφή, τη μελέτη και την αξιοποίησή της, διαμόρφωσε τις απαραίτητες συνθήκες για τη συγκρότηση του πλαισίου των απαραίτητων συνεργασιών που θα παρείχαν την αναγκαία ηθική και υλική υποστήριξη, αλλά και την απαραίτητη επιστημονική φροντίδα¹⁶². Τοιουτοτρόπως φαίνεται να έχει θέσει τις βάσεις για την περαιτέρω αξιοποίηση του πολιτισμικού αποθέματος της περιοχής. Προς αυτή την κατεύθυνση η συνεργασία με το Κέντρο Ερέυνης της Ελληνικής Λαογραφίας που παρέχει την επιστημονική του υποστήριξη, εστιάζει στον εντοπισμό, την καταγραφή και τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού της περιοχής με στόχο την προστασία αλλά και την ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς σε μοχλό ήπιας αειφόρου ανάπτυξης¹⁶³. Με αυτό τον τρόπο πολλά από τα στοιχεία του πλουσιότατου λαϊκού πολιτισμού της περιοχής που παραμένουν στο περιθώριο των διεθνών πολιτιστικών εξελίξεων θα μπορούσαν στην εποχή της παγκοσμιοποιημένης νεωτερικότητας που διανύουμε να εμπλουτίσουν το

---

¹⁵⁸ Κυνουρία 2015.

¹⁵⁹ <http://ayla.culture.gr/tsakwnikos-xoros/>.

¹⁶⁰ <http://ayla.culture.gr/tsakwniko-mnimosino-vaskina/>.

¹⁶¹ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 188.

¹⁶² Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΙΗ', 2004-2005,76.

¹⁶³ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΙΗ', 2004-2005,80.

πολιτισμικό κεφάλαιο της ανθρωπότητας και να συμβάλλουν στην αναγέννηση της κουλτούρας της τοπικής κοινωνίας επιφέροντας θετικά πολλαπλασιαστικά αναπτυξιακά αποτελέσματα στην κοινότητα.

3.4. Πρωτοβουλίες πολιτιστικών συλλόγων

Οι σύλλογοι που έχουν ιδρυθεί στην Τσακωνιά έχουν ως κοινό σημείο αναφοράς τους να βοηθήσουν με οποιονδήποτε τρόπο στην ανάπτυξη της περιοχής. Έχουν δημιουργηθεί από ντόπιους ανθρώπους καταγόμενους από την Κυνουρία, που είτε ξενιτεύτηκαν για μια καλύτερη ζωή ή πήγαν στα μεγάλα αστικά κέντρα. Πολλοί από αυτούς τους συλλόγους βοήθησαν σημαντικά στο να ανοίξουν δρόμοι, να φτιαχτούν σχολεία, να δοθούν υποτροφίες και να βοηθήσουν άπορους Τσακωνες.

Το σωματείο «Αρχεῖον Τσακωνιάς», που αποτελεί τον σημαντικότερο πολιτιστικό σύλλογο και πνευματικό ίδρυμα του τόπου, λειτουργεί στο Λεωνίδιο Κυνουρίας από το 1954 και έχει σκοπό αφ' ενός την περισυλλογή, διάσωση, μελέτη και δημοσίευση του ιστορικού, αρχαιολογικού, λαογραφικού και γλωσσολογικού θησαυρού των Τσακωνών αφ' ετέρου τη διατήρηση, τόσο του γλωσσικού ιδιώματος της Τσακωνικής, όσο και την αναβίωση των παραδοσιακών στοιχείων της κοινωνικής ζωής της περιοχής, των ηθών και εθίμων της Τσακωνιάς¹⁶⁴.

Ιδρυτής του Αρχείου ήταν ο Δήμαρχος Λεωνιδίου (1959-1978), ιατρός Στυλιανός Σπ. Μερικάκης, ο οποίος διετέλεσε και πρόεδρος από το 1954 έως το θάνατό του, 1980. Η δραστηριότητα του Αρχείου συνεχίστηκε με αμείωτο ρυθμό από τον ποιητή και λογοτέχνη, Παναγιώτη Π. Πιτσελά¹⁶⁵.

Μέχρι σήμερα το Αρχείο εκδίδει τακτικά το περιοδικό σύγγραμμα «Χρονικά των Τσακωνών» και μελέτες για την ιστορία, πολιτισμό και γλώσσα Τσακωνιάς τις οποίες μπορούν οι ενδιαφερόμενοι να διαβάσουν ελεύθερα στη σχετική ιστοσελίδα.

Κάθε τέσσερα χρόνια διοργανώνει διεθνή συνέδρια τα πρακτικά των οποίων δημοσιεύονται στα Χρονικά των Τσακωνών αλλά και το 1ο Συμπόσιο Γλυπτικής στο Λεωνίδιο. Το Αρχείο Τσακωνιάς εισηγήθηκε την μόνιμη τοποθέτηση και έκθεση 5 σημαντικών γλυπτών έργων στον αύλειο χώρο του Πύργου Τσικαλιώτη. Τα έργα αυτά βρίσκονταν στην Ι.Μ. Καρυάς, της οποίας το Μετόχι επισκευάστηκε με έξοδα του Αρχείου¹⁶⁶.

Την 29η Δεκεμβρίου 2005 ο πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών, καθηγητής

---

¹⁶⁴ Κυνουρία 2017.

¹⁶⁵ Κυνουρία 2017.

¹⁶⁶ Κυνουρία 2017.

Εμμανουήλ Ρούκουνας, παρέδωσε έπαινο στον τότε πρόεδρο του Αρχείου, Κων/νο Τροχάνη¹⁶⁷, για την πενηκονταετή κοινωνική πολιτιστική και επιστημονική προσφορά του σωματείου.

3.5. ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	
ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ
<p>1. Πλούσιο φυσικό πολιτισμικό περιβάλλον.</p> <p>2. Πλούσιο ανθρωπογενές πολιτισμικό περιβάλλον.</p> <p>3. Αύξηση του μορφωτικού επιπέδου και της επιστημονικής εξειδίκευσης του νεοεισερχόμενου στην αγορά εργασίας προσωπικού, με σκοπό τη σύνδεση της έρευνας και της καινοτομίας με τις επιχειρήσεις και τον παραγωγικό εν γένει ιστό της Τσακωνιάς.</p>	<p>1. Εγκατάλειψη και ανεπαρκής διατήρηση και προβολή μνημείων, λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων και ανεπάρκειας μουσείων</p> <p>2. Περιορισμένο πλέον ενδιαφέρον της τοπικής κοινότητας λόγω αλλαγής ιεράρχησης αναγκών, με κύρια προτεραιότητα πλέον την εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης.</p> <p>3. Μετανάστευση των νέων και συρρίκνωση του εργατικού δυναμικού της περιοχής.</p>
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	
ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ	ΑΠΕΙΛΕΣ

¹⁶⁷ Κυνουρία 2017.

<p>1. Διαφήμιση του πλούσιου πολιτισμικού αποθέματος και διάδοση των ξεχωριστών τοπικών ιδιαιτεροτήτων μέσα από την αυξημένη δράση των συλλόγων και την αξιοποίηση του διαδικτύου και των νέων τεχνολογιών.</p> <p>2. Αξιοποίηση του συνόλου των φυσικών και ανθρωπογενών πολιτιστικών πόρων της περιοχής και διασύνδεση των προϊόντων του πρωτογενούς και μεταποιητικού τομέα στις τουριστικές υπηρεσίες.</p> <p>3. Προσανατολισμός των επιχειρήσεων σε αγορές του εξωτερικού, με απώτατο όφελος τη διεθνή διαφήμιση της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής, την αύξηση του τουριστικού ενδιαφέροντος και την προσέλκυση ξένων επενδύσεων.</p>	<p>1. Μείωση των κρατικών και κοινοτικών επιδοτήσεων στήριξης.</p> <p>2. Μείωση των οικονομικών δυνατοτήτων των τοπικών και περιφερειακών αυτοδιοικήσεων.</p> <p>3. Υποβάθμιση του πολιτιστικού ενδιαφέροντος των κατοίκων, λόγω άλλων πιο πιεστικών αναγκών που έχει δημιουργήσει η οικονομική ύφεση (πυραμίδα Maslow).</p>
--	---

4. Προτάσεις αξιοποίησης της πολιτισμικής κληρονομιάς της Τσακωνιάς στο πλαίσιο της αειφορίας.

4.1. Αξιοποίηση της πολιτισμικής παρακαταθήκης της Τσακωνιάς

Σημαντικότερη πρόκληση στην προσπάθεια διατήρησης και ανάδειξης της πολιτιστικής ποικιλίας κάθε περιοχής ή χώρας αποτελεί η εμπέδωση της ανάγκης προστασίας αυτής της πολιτιστικής κληρονομιάς και η κατανόηση της σημασίας της διαχείρισής της από την εκάστοτε τοπική κοινότητα με την οποία αυτή συνδέεται πρωτίστως. Το εγχείρημα αυτό συνεπάγεται την διαχρονική σύνδεση και το σεβασμό των τοπικών ομάδων τόσο για τις πολιτιστικές αξίες όσο και για τα ενδιαφέροντα και τα οικονομικά συμφέροντα της κοινότητας όπου βρίσκεται η κληρονομιά, καθώς και για τα τοπία και τους πολιτισμούς από τους οποίους αυτή προέρχεται.

Η πολιτισμική κληρονομιά είναι ένα ισχυρό κίνητρο τουριστικής έλξης στις τοπικές κοινωνίες. Οι βασικότεροι παράγοντες που έχουν καταγραφεί σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης ότι ευνοούν την αύξηση της τουριστικής ζήτησης για τον τουρισμό που κατευθύνεται στις τοπικές κοινωνίες είναι: το ενισχυμένο ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά που ασχολείται με τα ιστορικά κέντρα των

διαφόρων περιοχών, στα μουσεία, μνημεία κλπ. και τα μεγάλα γεγονότα που επιτυγχάνουν αναγνώριση της περιοχής που φιλοξενεί σημαντικές εκθέσεις, διεθνή συνέδρια και πολιτιστικά φεστιβάλ¹⁶⁸.

Εν προκειμένω, ένας συγκεκριμένος σχεδιασμός εκστρατείας για την προώθηση της Τσακωνιάς πρέπει να αναπτυχθεί βασισμένος στα δυνατά σημεία της και τις ευκαιρίες που παρουσιάζει. Με άμεση ή έμμεση αναφορά η πολιτιστική κληρονομιά προσφέρει σημαντικές δυνατότητες στην περιοχή για τη βελτίωση της εικόνας της και την προώθησή της. Πρωτοποριακές και οικολογικές ιδέες μπορούν να εφαρμοστούν στην αποκατάσταση και τη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της περιοχής εκσυγχρονίζοντας την εικόνα και την επιθυμητή πορεία της και προσελκύοντας επενδυτές¹⁶⁹. Η ανάδειξη και διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτεί συγκεκριμένες ρυθμίσεις και σχεδιασμό. Αναμφίβολα κάθε ενέργεια που αναφέρεται στην πολιτιστική κληρονομιά πρέπει να διέπεται από ειδικούς κανονισμούς και να ενσωματώνεται σε ένα γενικό διαχειριστικό πλαίσιο.

Η ανάγκη της περιοχής για μια μακροχρόνια και βιώσιμη ανάπτυξη είναι επιτακτική στη σημερινή εποχή. Με εργαλείο την πολιτιστική κληρονομιά της Τσακωνιάς, η κεντρική ιδέα της προτεινόμενης στρατηγικής αφορά στην επίτευξη της ανάπτυξης του τόπου τόσο στον οικονομικό αλλά και στον κοινωνικό και περιβαλλοντικό τομέα. Με βασικές τακτικές την ενίσχυση της ταυτότητας της περιοχής, το σχεδιασμό νέας αναπτυξιακής στρατηγικής, την ισορροπία της ανάμεσα στην ανάπτυξη και στη διατήρηση της παράδοσης και της ιδιαίτερης τοπικής φυσιογνωμίας προσφέρεται η δυνατότητα εξέλιξης στους παρακάτω τομείς με τους εξής τρόπους¹⁷⁰: 1. Στον οικονομικό τομέα : Με τη βελτίωση της εικόνας της περιοχής και των δυνατοτήτων της έτσι ώστε να αυξηθούν οι υπάρχουσες και να προσελκυσθούν νέες επενδύσεις. 2. Στον κοινωνικό τομέα : Με την ενίσχυση της αίσθησης της ταυτότητας στους κατοίκους ώστε να αναπτύξουν το ενδιαφέρον τους για την περιοχή τους και να συμβάλλουν συλλογικά στη βελτίωση της ζωής της κοινότητας και του μέλλοντός της. 3. Στον περιβαλλοντικό τομέα : Με την ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης και γνώσης σε όλο τον πληθυσμό έτσι ώστε οι κάτοικοι να ευαισθητοποιηθούν για τα θέματα της προστασίας του περιβάλλοντος, να συμμετέχουν στην ανακύκλωση, να οργανώσουν σχετικές δράσεις και να εντείνουν τις πιέσεις τους προς τις αρχές για την πραγματοποίηση περιβαλλοντικών

¹⁶⁸ Χρονικά των Τσακώνων, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 55.

¹⁶⁹ Χρονικά των Τσακώνων, Τόμος ΚΒ' 1/3, 2014, 46.

¹⁷⁰ Χρονικά των Τσακώνων, Τόμος ΙΗ' , 2005, 98.

προγραμμάτων.

Συνεπώς, η Τσακωνιά, με αφετηρία την ανάδειξη και την προώθηση της ιδιαίτερης πολιτιστικής της κληρονομιάς τόσο προς τους ίδιους τους κατοίκους της αλλά και προς τους επισκέπτες, μπορεί να διαγράψει μια καινούρια και φιλόδοξη πορεία στην ευρύτερη περιοχή της Πελοποννήσου και ολόκληρης της χώρας. Βοηθώντας στην ενίσχυση της ταυτότητας και της εικόνας της περιοχής η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να προσελκύσει επενδυτές, επισκέπτες και κατοίκους έτσι ώστε να εγγυηθούν τη βιώσιμη, μακροχρόνια και διαρκή ανάπτυξή της.

4.2 Συμβολή της Πολιτείας με αξιοποίηση χρηματοδοτικών προγραμμάτων

Η Τσακωνιά είναι από τις πλουσιότερες πολιτισμικά τόσο υλικά όσο και άυλα περιοχές της Ελλάδας. Δυστυχώς όμως αυτός ο πλούτος όχι μόνο παραμένει ανεκμετάλλετος αλλά δεν αναδεικνύεται και κινδυνεύει να εκλείψει. Πολλά πράγματα διασώζονται ακόμη, κατά ένα μεγάλο μέρος χάρη στη διάθεση και την αγάπη των κατοίκων της περιοχής που προσπαθούν να κάνουν ότι καλύτερο για τον τόπο τους¹⁷¹.

Δεν αρκούν όμως αυτά. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επέμβει η ίδια η πολιτεία, η οποία θα εδραιώσει προγράμματα, θα αναπτύξει δράσεις, θα δημιουργήσει κτίρια και συλλόγους που θα λειτουργούν με τρόπο δυναμικό και ουσιαστικό.

Προτείνεται επίσης να παρακολουθούνται τα ευρωπαϊκά προγράμματα από τα οποία μπορεί να επέλθει η πολιτιστική ανάπτυξη της Τσακωνιάς. Για παράδειγμα το επιχειρησιακό πρόγραμμα με τίτλο: «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία του ΕΣΠΑ 2014-2020» με θέμα τη διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το πρόγραμμα αυτό έχει ως στόχο την αποκατάσταση, συντήρηση και ανάδειξη μνημείων και αρχαιολογικών χώρων, τη δημιουργία εγκαταστάσεων εξυπηρέτησης επισκεπτών, συστημάτων ασφαλείας και εξοπλισμών καθώς και δράσεις και μέσα προβολής. Οι στόχοι ενός τέτοιου προγράμματος είναι η ενίσχυση των υποδομών αξιοποίησης του πολιτιστικού αποθέματος και της φυσικής κληρονομιάς ως μέσου βελτίωσης της ελκυστικότητας της περιοχής ως τουριστικού προορισμού. Επίσης η ανάπτυξη και η βελτίωση του τουριστικού προϊόντος της Τσακωνιάς μέσα από τη δημιουργία πυρήνων και πόλων τουριστικής ανάπτυξης στο πλαίσιο πολιτιστικών δράσεων εθνικής, διαπεριφερειακής και περιφερειακής

---

¹⁷¹ Χρονικά των Τσακώνων, Τόμος ΙΗ΄, 2005, 60.

σημασίας.

4.3 Συνεισφορά των τοπικών αρχών

Η πολυσύνθετη και πολυεπίπεδη φυσιογνωμία της τσακόνικης πολιτισμικής ταυτότητας περιλαμβάνει ζώσες εκφάνσεις της πολιτισμικής κληρονομιάς των Τσακόνων που δύνανται να συνθέσουν ένα καινοφανές πλαίσιο προστασίας και αξιοποίησης του λαϊκού πολιτισμού της περιοχής. Έτσι, με έμφαση αφενός στα πολιτισμικά αγαθά και αφετέρου στις πολιτισμικές δραστηριότητες της Τσακόνικης πολιτισμικής κληρονομιάς, η τοπική κοινότητα μπορεί να προάγει την (επαν)αξιοποίηση και (επανα)κεφαλαιοποίηση της λαϊκής της παράδοσης ως ένα είδος άυλου κοινωνικού κεφαλαίου που ωφελεί τη μελλοντική παραγωγή¹⁷². Με αυτόν τον τρόπο, η σύγχρονη πολιτισμική δραστηριότητα που εκκινεί από την τοπική πολιτισμική κληρονομιά μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη του κύρους της και να συντελέσει στη συνακόλουθη εξέλιξη υπερτοπικών αναπτυξιακών παραγόντων.

Το σύνολο των προαναφερθέντων πολιτισμικών δεδομένων πρέπει να αξιοποιούνται ποικιλοτρόπως από την τοπική κοινότητα, ώστε να την καθιστούν γνωστή σε υπερτοπικό επίπεδο. Και αυτό γιατί, με εξαίρεση την Τσακόνικη διάλεκτο που έχει αποτελέσει αντικείμενο εθνογλωσσολογικών μελετών και την καλλιέργεια και επεξεργασία της τοπικής τσακόνικης μελιτζάνας που ως προϊόν ονομασίας προέλευσης έχει ταυτιστεί με την Τσακωνιά, η συντριπτική πλειοψηφία των υπόλοιπων πολιτιστικών στοιχείων δεν φαίνεται να έχει ταυτιστεί σε ευρεία κλίμακα με την ιδιαίτερη ανθρωπογεωγραφική ενότητα της Τσακωνιάς¹⁷³.

Για την προστασία, προβολή και προώθηση της πολιτισμικής κληρονομιάς της Τσακωνιάς είναι ανάγκη να πραγματοποιούνται πολλαπλές δράσεις σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, φορέων και ιδιωτών με στόχο την ανάδειξη στοιχείων του λαϊκού -άυλου και υλικού- πολιτισμού της. Μολονότι δεν έχει υπάρξει μέχρι στιγμής συστηματική κεντρική κρατική οικονομική υποστήριξη, οι προσπάθειες των τοπικών αρχών φαίνεται να αντισταθμίζουν την έλλειψη αντίστοιχων κονδυλίων του τακτικού προϋπολογισμού. Ο Δήμος με την οικονομική δυνατότητα που διαθέτει, προκειμένου να προσελκύσει τουρίστες, διοργανώνει πολλαπλές εκδηλώσεις, οι οποίες αναφέρθηκαν παραπάνω. Αν και οι περισσότερες λαμβάνουν μέρος τους θερινούς μήνες αλλά και το Νοέμβριο με το «Φεστιβάλ αναρρίχησης», γίνονται προσπάθειες

¹⁷² Παχάκη – Κουνάρης – Λέρτα – Μπαλτζάκης - Χειμωνίτη – Τερροβίτη 2000, 63.

¹⁷³ Χρονικά των Τσακόνων, Τόμος ΚΒ' 1/3, 2014, 122.

για αύξηση αυτών και κατά τους χειμερινούς μήνες¹⁷⁴.

Επιπλέον, οι δράσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης πρέπει να ενταθούν προς την κατεύθυνση αφενός της υποστήριξης αλλά και προβολής των ιδιαίτερων πολιτισμικών στοιχείων της τσακόνικης κοινότητας αφετέρου της ανάπτυξης του απαραίτητου δικτύου πολιτισμικής επικοινωνίας ντόπιων και ξένων, ώστε να γίνεται αντιληπτό υπερτοπικά το μεγαλείο της τσακόνικης πολιτισμικής ιδιαιτερότητας. Η τοπική κοινότητα πρέπει αφενός να εστιάσει στη συστηματική καταγραφή και τη μελέτη της πολιτισμικής φυσιογνωμίας της περιοχής αφετέρου να στοχεύει στην ανάδειξη των σύγχρονων εκφάνσεων της πολιτισμικής της κληρονομιάς σε άξονες διεθνούς πολιτισμικής αναγνώρισης.

Υπό αυτό το πρίσμα ο Δήμος Νότιας Κυνουρίας σε συνεργασία και με την επιστημονική επιμέλεια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (ΚΕΕΛ) της Ακαδημίας Αθηνών χρειάζεται να συνεχίσει την προσπάθεια εντοπισμού, καταγραφής και τεκμηρίωσης στοιχείων της υλικής και άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς της ευρύτερης περιοχής. Κύριος στόχος της συνεργασίας του Δήμου και του ΚΕΕΛ πρέπει να είναι η ανάδειξη των πρακτικών που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν προκειμένου η πολιτισμική κληρονομιά της περιοχής να αποτελέσει μοχλό αειφόρου ανάπτυξης.

4.4 Συνεισφορά των κατοίκων

Από την πλευρά των Τσακόνων υπάρχει η διάθεση να αναδειχθούν πολλά στοιχεία του υλικού και πολιτιστικού πλούτου της περιοχής αλλά δεν υπάρχει η οικονομική υποστήριξη από την μεριά του κράτους. Η όποια πολιτιστική δράση στην περιοχή αυτή οφείλεται στους κατοίκους της, στην αγάπη για τον τόπο τους και στις προσπάθειες των συλλόγων της. Κρίνεται απαραίτητη η παρέμβαση του κράτους ώστε να βοηθήσει με σύγχρονα μέσα την ανάδειξη του πολιτισμικού περιεχομένου της Τσακωνιάς έτσι ώστε οι θησαυροί της να μην χαθούν στον πέρασμα των χρόνων και να διατηρηθεί από γενιά σε γενιά η τοπική διάλεκτος, τα ήθη και τα έθιμα της αλλά και η ίδια της η ιστορία.

Έτσι, μολονότι η διαχρονική αξία των πολιτισμικών αγαθών έχει αναγνωρισθεί παγκοσμίως¹⁷⁵ και παρότι η προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς έχει κινητοποιήσει δυνάμεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, αναντικατάστατη

---

¹⁷⁴ Τριάντη 2017, 57.

¹⁷⁵ Βουδούρη - Στρατή 1992, 19.

αποδεικνύεται η ενεργή συμμετοχή των μελών των τσακώνικων κοινοτήτων που εκκινεί από τη συναισθηματική πλήρωση που αυτές τους παρέχουν. Στην περίπτωση της Τσακωνιάς, όπως εντοπίζουν οι ίδιοι οι κάτοικοι, «η αγάπη για τον τόπο, για τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα» πρέπει να πυροδοτεί όλες τις προσπάθειες διαφύλαξής τους, ενώ παράλληλα αποτελεί εφαλτήριο για τον σχεδιασμό αλλά και την υλοποίηση όλων των δράσεων μεταβίβασής τους στις επόμενες γενιές. Γι' αυτό το λόγο, ο λαϊκός πολιτισμός της περιοχής πρέπει να είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των Τσακωνών, οι οποίοι ισορροπώντας ανάμεσα στο παρόν και στο μέλλον¹⁷⁶, πρέπει να αντιληφθούν τη σημασία της προστασίας αλλά και της ανάδειξης της πολιτισμικής κληρονομιάς τους. Αξιοποιώντας, λοιπόν, τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα¹⁷⁷ οι Τσάκωνες πρέπει να συνεχίσουν να καταγράφουν και παράλληλα να προωθούν και να προβάλλουν τον λαϊκό τους πολιτισμό.

Οι κάτοικοι της Τσακωνιάς είναι κρίσιμο να αντιληφθούν τη σπουδαιότητά των μνημείων και παραδόσεων της περιοχής τους, ώστε η προσπάθεια διαφύλαξης και αξιοποίησης της πολιτιστικής τους κληρονομιάς να γίνει καθημερινό τους βίωμα. Οι πολίτες είναι απαραίτητο να κατανοήσουν τα πολλαπλά οφέλη στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής τους και των οικονομικών συμφερόντων τους, τα οποία μπορούν να επέλθουν από την διατήρηση της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας της περιοχής και την ανάπτυξη των απαραίτητων υποδομών για την ανάδειξη αυτής. Πρέπει να εμπεδωθεί στη συνείδηση του κοινού ο κρίσιμος ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει η πολιτιστική σημασία της περιοχής στη δημιουργία τοπικής ανάπτυξης, με την υποστήριξη της παραγωγικότητας, της απασχόλησης και της κοινωνικής συνοχής. Είναι κρίσιμο να ευαισθητοποιηθούν οι κάτοικοι σχετικά με την οικονομική αξία που διαθέτει η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της περιοχής και να ενισχυθεί η γνώση τους κοινού σχετικά με τον αναπτυξιακό ρόλο και τη συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στη βιώσιμη ανάπτυξη, ώστε να δημιουργηθούν κοινωνικές πρωτοβουλίες για την οικοδόμηση νέων επενδύσεων που αξιοποιούν τον πολιτιστικό πλούτο της Τσακωνιάς.

4.5 Διεύρυνση της δράσης των πολιτιστικών συλλόγων

Ο σημαντικότερος σύλλογος για τη μελέτη και διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής, το Αρχείο Τσακωνιάς, θα πρέπει να διευρύνει τη

---

¹⁷⁶ Λάββας 1993, 67.

¹⁷⁷ Λάββας 1993, 69.

συνεργασία του με διάφορους επιστημονικούς φορείς και με εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ελλάδας και του εξωτερικού για μελέτες και έρευνες που θα αφορούν τον πολιτισμό της Τσακωνιάς. Επίσης, θα πρέπει να αναπτύξει τη δράση του και προς την κατεύθυνση της ανάδειξης και της προβολής της ιστορικής και αρχαιολογικής σπουδαιότητας του τόπου και την ενεργοποίηση όλων των αρμόδιων φορέων και ιδιαίτερα του Υπουργείου Πολιτισμού, με στόχο την αξιοποίηση και λειτουργία της περιοχής ως αρχαιολογικού και τουριστικού προορισμού¹⁷⁸. Ακόμη, θα πρέπει να στοχεύσει περισσότερο στην προώθηση και τη συνεχή συνεργασία με υπηρεσίες, οργανισμούς, ιδρύματα και σχολεία για τις ανασκαφές στην περιοχή. Τέλος, χρειάζεται να εντείνει τη μέριμνά του για την προβολή των τοπικών χαρακτηριστικών των χωριών της Τσακωνιάς μέσω διαδικτύου και των μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Ο σύλλογος πρέπει να αποτελεί μέσο προβολής αλλά και διεκδικήσεων για όλα τα θέματα που έχουν να κάνουν με την Τσακωνιά, ενώ παράλληλα να φροντίζει για την προστασία των πολιτισμικών θησαυρών της περιοχής¹⁷⁹. Στόχος πρέπει να είναι η αξιοποίηση των τοπικών χαρακτηριστικών της Τσακωνιάς για την προσέλκυση τουρισμού και ανάπτυξης της περιοχής¹⁸⁰.

Προτείνεται, επίσης, οι σύλλογοι Τσακώνων που βρίσκονται σε άλλα μέρη της Ελλάδας και του εξωτερικού να διοργανώνουν μια φορά το χρόνο τριήμερες εκδηλώσεις στα πνευματικά κέντρα της πόλης που βρίσκονται. Οι εκδηλώσεις αυτές θα περιλαμβάνουν ομιλίες, ιστορικές αναδρομές, συζητήσεις, παρουσίαση παραδοσιακών χορών με τις τοπικές ενδυμασίες και επίδειξη εδεσμάτων από την τοπική κουζίνα. Με αυτό τον τρόπο διατηρείται η ενότητα των Τσακώνων, συντηρούνται οι θεσμοί και παράλληλα αναπτύσσονται δράσεις που γίνονται γνωστές. Επίσης έρχονται σε επαφή με τον πολιτισμό της Τσακωνιάς άνθρωποι που δεν κατάγονται από την περιοχή.

4.6. Διάσωση τοπικής διαλέκτου

Όλες οι αρετές και οι δραστηριότητες των Τσακώνων δεν γεννήθηκαν απλώς στα κατοτράχηλα εδάφη, αλλά ξεπήδησαν και ανδρώθηκαν μέσα στη λαϊκή λεβεντιά και την ηθική ρώμη του άγριου αλλά ειδυλλιακού αυτού τοπίου της χώρας μας. Η τσακωνική διάλεκτος αποτελεί αχθοφόρο της βαριάς κληρονομιάς για τη διατήρηση

---

¹⁷⁸ Πουτσελά 2018.

¹⁷⁹ Παρασκευά 2012, 147.

¹⁸⁰ Παρασκευά 2012, 147.

της ιστορίας και της παράδοσης της Τσακωνιάς, γι αυτό πρέπει να περισωθεί.

Ο μεγάλος τσακωνολόγος Θανάσης Κωστάκης από το 1970 απευθυνόταν στο Υπουργείο Παιδείας για να μπει η τσακωνική γλώσσα ως προαιρετικό μάθημα στο σχολείο και είχε υποδείξει να διδάσκονται τα τσακωνικά από ντόπιους δασκάλους που θα γνώριζαν τη γλώσσα. Κάτι τέτοιο δεν εισακούστηκε, ώσπου το 1980 ο ίδιος μαζί με το Αρχείο Τσακωνιάς απευθύνθηκαν στο Υπουργείο Παιδείας και Δια Βίου Μάθησης ώστε να ενταχθεί η τσακωνική στα σχολεία της Τσακωνιάς, πράγμα που έγινε για τα σχολεία του Αγίου Ανδρέα, του Λεωνιδίου και του Τυρού¹⁸¹.

Το 1990 η κ. Κούνια είχε γράψει θεατρικά έργα στα τσακωνικά και κατάφερε να πάρει ειδική διάκριση στον Πανελλήνιο Διαγωνισμό Μαθητικού Θεάτρου στην Καλαμάτα¹⁸². Ενδιαφέρον είναι και το ντοκιμαντέρ των Ελισσάβητ Λαλουδάκη και Massimo Pizzocaro που θέλησαν να δώσουν λύση στο ερώτημα¹⁸³: πώς δέχτηκαν οι Τσακωνες να εγκαταλείψουν τη γλώσσα τους και να αφομοιωθούν πλήρως στην κυρίαρχη γλώσσα, εφόσον τα τσακωνικά είναι μια προφορική γλώσσα που μιλιέται από γενιά σε γενιά. Η κα. Μάνου Ελένη επίσης μέσα από τη συγγραφή παιδικών παραμυθιών προσπαθεί να περάσει τη γλώσσα στα μικρά παιδιά, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν δείξει η μεταπτυχιακή φοιτήτρια Valentina Fedchenko και ο καθηγητής της ο Maxim Kisilier από το τμήμα Νεοελληνικών σπουδών της Αγίας Πετρούπολης που έχουν ως σκοπό να γράψουν ένα βιβλίο στα τσακωνικά γεμάτο μοιρολόγια, τραγούδια, καθώς και τον τρόπο ζωής των κατοίκων¹⁸⁴.

Κάθε καλοκαίρι τον Δεκαπενταύγουστο, στον Πραστό, στη μονή της Παναγίας της Χαλασμένης ψάλλεται όλη η λειτουργία στην τσακωνική γλώσσα, ενώ στο Γυμνάσιο του Τυρού μια φορά την εβδομάδα η πρωινή προσευχή λέγεται στα τσακωνικά. Σπουδαία είναι η προσπάθεια του δημοτικού σχολείου Λεωνιδίου όπου διδάσκονται τσακωνικά, αφού έχει ενσωματωθεί ως μάθημα στο σχολείο. Στην ηλεκτρονική σελίδα του σχολείου ο επισκέπτης μπορεί να ενημερωθεί για την ιστορία της γλώσσας καθώς και να αναζητήσει όποια λέξη θέλει από τα ελληνικά στα τσακωνικά και αντίστροφα μέσα από το λεξιλόγιο της τσακωνικής που παρατίθεται εκεί. Το λεξιλόγιο της τσακωνικής βρίσκεται στο Λεξικό του Δέφνερ και ψηφιοποιήθηκε από την έκτη τάξη του Δημοτικού Λεωνιδίου υπό την επίβλεψη του Δασκάλου τους Παναγιώτη Τσαγκούρη, κατά τα σχολικά έτη 2004-2006¹⁸⁵.

---

¹⁸¹ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 117.

¹⁸² Κουνιά 2018.

¹⁸³ Κυνουρία 2014.

¹⁸⁴ Κυνουρία 2014.

¹⁸⁵ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 110.

Οι προοπτικές σήμερα για την τοπική διάλεκτο δεν είναι ευοίωνες. Η βιοτική μέριμνα και η επίλυση των πρακτικών προβλημάτων έχουν προτεραιότητα στην ιεραρχία των ζητημάτων προς διευθέτηση. Έτσι μοιραία και η γλώσσα, το μέγιστο γενεσιουργό παντός αγαθού επίτευγμα του ανθρώπου και κατ' ακολουθία η μελέτη της υποβαθμίζεται.

Το Κράτος δεν έχει βοηθήσει επαρκώς να περισωθεί το γλωσσικό ιδίωμα της Τσακωνιάς. Η Τσακωνική γλώσσα έχει ενταχθεί στον κατάλογο της UNESCO για τις γλώσσες υπό εξαφάνιση, μια γλώσσα η οποία έχει τις ρίζες της στην Αρχαία Δωρική διάλεκτο και είναι από τις πιο παλιές ομιλούμενες γλώσσες (μαζί με την Ποντιακή) στον Ελλαδικό χώρο¹⁸⁶. Σήμερα, στην περιοχή της Τσακωνιάς, υπάρχουν ακόμα γέροντες αλλά και λίγοι ενήλικες οι οποίοι ομιλούν και διατηρούν την γλώσσα αυτή. Είναι παγκοσμίως η μοναδική διάλεκτος που οδηγεί ζωντανά, ύστερα από ανάστροφη πορεία δεκάδων αιώνων χωρίς διακοπή, στην αρχαία δωρική διάλεκτο. Επομένως προσφέρεται προς επιστημονική μελέτη για την επίλυση δυσεπίλυτων προβλημάτων της γενέσεως του ανθρώπινου λόγου γενικώς αλλά και ειδικώς προς τις άλλες ελληνικές διαλέκτους, της επίδρασης από άλλες προελληνικές γλώσσες, της εξελικτικής της πορείας μέσα στο χρόνο, της βιωσιμότητας, ανθεκτικότητας και ζωτικότητάς της.

Μια καλή αναφορά για την τσακωνική διάλεκτο, μεταξύ άλλων, είναι τα «Χρονικά των Τσακωνών», έκδοση του συλλόγου του «Αρχείου των Τσακωνών» με έδρα το Λεωνίδιο, όπου δημοσιεύονται αρκετά άρθρα και αναφορές γύρω από την προέλευση και την εξέλιξη της γλώσσας. Πρέπει να αναπτυχθούν δράσεις που στοχεύουν στην προστασία της Τσακωνικής αλλά και στην προβολή της, εμπνεόμενες από αξιομνημόνευτες προσπάθειες όπως το ντοκιμαντέρ «Α Γρούσσα Νάμου» (Η γλώσσα μας) που είναι αφιερωμένο στην τσακωνική διάλεκτο¹⁸⁷. Στο ντοκιμαντέρ που είδε το φως της δημοσιότητας το 2011 πρωταγωνιστούν Τσακωνες κάτοικοι της περιοχής αλλά και ερευνητές όπως οι Maxim Kisilier και Valentina Fedchenko από το Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Αγίας Πετρούπολης που έχουν πραγματοποιήσει σχετικές γλωσσολογικές μελέτες, οι οποίοι εκθέτουν τις απόψεις τους για το παρόν αλλά και το μέλλον της διαλέκτου¹⁸⁸. Η προβολή του ντοκιμαντέρ και η ηλεκτρονική διάδοσή του φαίνεται πως έχουν επιδράσει θετικά στην ευαισθητοποίηση του ευρύτερου κοινού, γεγονός που

¹⁸⁶ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 113.

¹⁸⁷ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 112.

¹⁸⁸ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 112.

συμβάλει στην ενεργοποίηση φορέων και ιδιωτών για τη διατήρησή της¹⁸⁹. Προς αυτή την κατεύθυνση οι τοπικές αρχές εφαρμόζουν την ενημέρωση ντόπιων και ξένων με δίγλωσσες ή/και τρίγλωσσες πινακίδες και επιγραφές συμπεριλαμβάνοντας και την τσακωνική σε αυτές. Σε πολλά τσακωνοχώρια υπάρχουν πινακίδες και επιγραφές στο δρόμο που καλωσορίζουν τον επισκέπτη στα τσακωνικά έχοντας τις αντίστοιχες μεταφράσεις στα ελληνικά και στα αγγλικά.

Πρέπει να δημιουργηθεί κέντρο μελέτης της τσακωνικής διαλέκτου, το οποίο θα προβεί σε συλλογή του γλωσσικού υλικού με εξαντλητική καταγραφή των ηθών, εθίμων, γεωργοκτηνοτροφικών, ναυτικών, οικιακών και λοιπών ασχολιών, μεταξύ των οποίων τα γνωμικά, οι παροιμίες, το ονοματολογικό υλικό (βαπτιστικά, επώνυμα, ανδρωνυμικά, παρωνύμια, εθνικά, τοπωνύμια) και έγκυρη ηχογράφιση απ' όλους ανεξαιρέτως τους οικισμούς της Τσακωνιάς, ώστε να δημιουργηθεί το Αρχείο Κασετών της Τσακωνιάς. Το υλικό που προκύπτει πρέπει να καταγραφεί σε λεξικό με συνδυασμούς τόσο μορφών της γλώσσας όσο και ηχητικών ντοκουμέντων αυτής και μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία μέσα από ανάπτυξη υπολογιστικών εργαλείων τόσο για την εκμάθηση αυτής, την χρήση τους από τους μαθητές για συγγραφή κειμένων όσο και για την περαιτέρω επιστημονική έρευνα από ειδικούς επιστήμονες.

Επιπροσθέτως, καλό θα ήταν να δημιουργηθεί ένα Ψηφιακό Μουσείο της Τσακωνικής Διαλέκτου. Πραγματικά στην Τσακωνιά διασώζονται πολλά κείμενα γραμμένα στα τσακωνικά, τα οποία θα μπορούσαν να εκτίθενται σε ψηφιακή μορφή εντός του μουσείου. Επίσης, να διατίθεται και οπτικοακουστικό υλικό, που οι επισκέπτες μικροί και μεγάλοι, εκτός του να διαβάζουν βιβλία, παλιές εφημερίδες και παραμύθια γραμμένα στην τσακωνική διάλεκτο, θα έχουν τη δυνατότητα να τα ακούν από ηχογραφήσεις ανθρώπων που ακόμα μιλούν την γλώσσα. Δημιουργώντας ένα τέτοιο μουσείο θα διαφυλαχθούν και θα προστατευθούν σπουδαία γλωσσικά κειμήλια, ενώ θα αποτελεί και ένα σταθερό σημείο αναφοράς και διατήρησης της τσακωνικής διαλέκτου μέσα στο πέρασμα των χρόνων.

4.7 Διάσωση περιβαλλοντικών και αρχιτεκτονικών ιδιαιτεροτήτων

Η περιοχή της Τσακωνιάς είναι ένας τόπος πλούσιος σε υλική και άυλη

---

¹⁸⁹ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΑ' 1/2, 2010, 124.

πολιτισμική κληρονομιά, η οποία δεν έχει αξιοποιηθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, με αποτέλεσμα πολλά μνημεία να μένουν ανεκμετάλλευτα και εγκαταλελειμμένα στη φθορά του χρόνου.

Η ανάπτυξη της περιοχής προάγεται ασφαλώς όχι μόνο με τη διασφάλιση της πολιτισμικής παράδοσης (τοπική διάλεκτος, ήθη και έθιμα), αλλά και με την προστασία της περιβαλλοντικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Πρόκειται για την ιδιότυπη αρχιτεκτονική των τσακόνικων αρχοντικών, τα οποία αποτελούσαν αμυντικά κτίσματα, με έξυπνα κατασκευαστικά «τεχνάσματα», όπως τα ασύμμετρα σκαλοπάτια στα οποία ο εχθρός κινδύνευε να σκοντάψει. Μάλιστα, πολλά από τα παλιά αρχοντικά του Λεωνιδίου λειτουργούν πλέον ως εκθεσιακοί χώροι, όπως το πυργόσπιτο του «Τσικαλιώτη» ή έχουν μετατραπεί σε «φροντιστήρια» υφαντικής και τσακόνικης γλώσσας, όπως το αρχοντικό «Τσούχλου» (έδρα του Αρχείου Τσακωνιάς). Συμμετέχοντες είναι Λεωνιδιώτες διαφόρων ηλικιών, άνθρωποι που θέλουν να καλλιεργήσουν μια τέχνη που ξεκίνησαν να μαθαίνουν κάποια στιγμή ως παιδιά στο σπίτι τους, αλλά στη συνέχεια την εγκατέλειψαν.

4.8 Ίδρυση – Δημιουργία και λειτουργία αρχαιολογικού μουσείου

Τα σύγχρονα μουσεία, δεν αποτελούν πλέον μόνον τους σύγχρονους θεματοφύλακες της ιστορίας εθνών, λαών και τόπων αλλά ζωτικά και πολυσύνθετα ιδρύματα που διοργανώνουν εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες, ενθαρρύνοντας τη συμμετοχή της τοπικής κοινότητας στα κοινά. Κατά αυτόν τον τρόπο συμμετέχουν στην πολιτιστική δραστηριότητα και εν τέλει ενισχύουν τη διαμόρφωση της εικόνας ενός τόπου αυξάνοντας την ελκυστικότητα των τόπων αυτών μέσα στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον¹⁹⁰. Παράλληλα αποτελούν ουσιαστικό κεφάλαιο στη διοργάνωση πλήθους θεσμικών πολιτιστικών διοργανώσεων, και ενίοτε γίνονται βασικός μοχλός ανάπτυξης ολόκληρων περιοχών¹⁹¹. Τα μουσεία, επιπρόσθετα, προβάλλουν τον τοπικό πολιτισμό, μέσω της ενασχόλησης και παρουσίασης θεμάτων τοπικού χαρακτήρα ενώ παράλληλα ελκύουν επενδύσεις και επισκέπτες μέσω των περιοδικών εκθέσεων που κατά καιρούς διοργανώνουν. Στους σκοπούς τους, περιλαμβάνεται η ενεργή, άμεση και έμμεση συμμετοχή και η συνέργεια της τοπικής κοινότητας, ενώ στην σύγχρονη οπτική τους ο πολιτισμός αντιμετωπίζεται ως μια εξελικτική διαδικασία σύζευξης

¹⁹⁰ Δέφνερ – Μακρυγιώργου 2017, 2.

¹⁹¹ Δέφνερ – Μακρυγιώργου 2017, 2.

παρελθοντικών και νεωτερικών στοιχείων της ταυτότητας των τόπων, προσβάσιμος στο ευρύ κοινό σύμφωνα με τις σύγχρονες μουσειολογικές τάσεις και πρακτικές¹⁹².

Στον τομέα αυτό η Τσακωνιά υστερεί. Παρόλο τον τεράστιο υλικό πολιτιστικό πλούτο και τις αποκαλύψεις που έχουν γίνει καθώς και με την πιο πρόσφατη την ανακάλυψη ενός μυκηναϊκού νεκροταφείου το καλοκαίρι του 2011, δέκα χιλιόμετρα βορειοδυτικά της περιοχής του Λεωνιδίου, στη θέση «Βασκίνα»¹⁹³, δεν υπάρχουν χώροι να φιλοξενήσουν τέτοια εκθέματα. Όπως προαναφέρθηκε, τα περισσότερα ευρήματα βρίσκονται σε διάφορα μουσεία (πχ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης, Μουσείο Μπενάκη, Μουσείο Βερολίνου κ.λ.π.).

Η ανάπτυξη της περιοχής προάγεται ασφαλώς όχι μόνο με τη διασφάλιση της πολιτισμικής παράδοσης (τοπική διάλεκτος, ήθη και έθιμα), αλλά και με την προστασία, προβολή και ανάδειξη της αρχαίας κληρονομιάς του τόπου.

Συνεπώς, θεωρείται αναγκαία την δημιουργία ενός αρχαιολογικού μουσείου στην περιοχή και συγκεκριμένα στο Λεωνίδιο, όπου θα συγκεντρωθούν, θα αναδειχθούν και θα εκτεθούν όλα τα ευρήματα της ευρύτερης περιοχής, τα περισσότερα των οποίων αντανakλούν και την ταυτότητα της περιοχής κατά την αρχαιότητα αλλά και σήμερα. Ως χώρος ίδρυσης και λειτουργίας ενός τέτοιου μουσείου προτείνεται το ισογείο του Πύργου Τσικαλιώτη ή του Αρχοντικού Τσούχλου ή του κτιρίου του παλαιού Γυμνασίου Λεωνιδίου.

4.9 Σύσταση – Δημιουργία και λειτουργία λαογραφικών μουσείων

Ασφαλώς και οι τοπικές ενδυμασίες, τα εργαλεία, τα τοπικά υφαντά, φωτογραφικό υλικό και διάφορα αντικείμενα από την καθημερινή ζωή των κατοίκων κάθε τόπου κατά τα περασμένα χρόνια, αλλά και αντικείμενα και εργαλεία που χρησιμοποιούσαν για τα επαγγέλματά τους, πολλά των οποίων έχουν εκλείψει ή χαθεί, αποτελούν ένα κομμάτι της λαϊκής παράδοσης και του πολιτισμού του κάθε τόπου. Για την διατήρηση της παράδοσης αυτής αλλά και το πέρασμά της στις επόμενες γενιές, πρέπει τα αντικείμενα αυτά να συγκεντρωθούν, να συντηρηθούν και να εκτίθενται σε οργανωμένους χώρους.

Στην περιοχή της Τσακωνιάς λειτουργεί μόνο ένα Λαογραφικό Μουσείο, στα Πέρα Μέλανα, ενός χωριού που βρίσκεται σε απόσταση 4 χλμ. από τον Τυρό.

¹⁹² Δέφνερ – Μακρυγιώργου 2017, 7.

¹⁹³ Φάκλαρης 1990, 138.

Δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία των δεκάχρονων παιδιών του δημοτικού σχολείου του χωριού το 1990 περίπου, όπου άρχισαν να συλλέγουν αντικείμενα λαογραφικά, όπως αλέτρια, σβάρνες, λυχνάρια, φανάρια, υφαντά και οτιδήποτε άλλο είχαν μες στα υπόγεια των σπιτιών τους¹⁹⁴. Το 1994-1998 η Θωμαή Κουνιά ως Πρόεδρος της Κοινότητας ξεκίνησε με το Δημοτικό Συμβούλιο να αναστηλώνουν και να αναπαλαιώνουν το παλαιό σχολείο, ένα κτίσμα του 1870 που άρχισε να χρησιμοποιείται από το 1900¹⁹⁵. Το 1995-1996 τοποθέτησαν όλα αυτά τα λαογραφικά αντικείμενα κατά χρονολογικές και θεματικές ενότητες¹⁹⁶. Τα παιδιά το παρέδωσαν στον Πολιτιστικό και Μορφωτικό Σύλλογο της περιοχής Πέρα Μελάνων της Τσακωνιάς και τα μέλη του συλλόγου το προσέχουν, το συντηρούν και το διατηρούν σε επισκέψιμη κατάσταση. Στο μουσείο εκτίθενται τσακόνικες φορεσιές, τοπικά υφαντά, τοπικές ενδυμασίες, φωτογραφικό υλικό και διάφορα αντικείμενα από την καθημερινή ζωή των Τσακόνων. Το Λαογραφικό Μουσείο Μελάνων λειτουργεί σήμερα εξαιτίας της διάθεσης και της αγάπης των κατοίκων για τον τόπο τους, αφού αυτοί είναι που αναλαμβάνουν την ξενάγηση οποιουδήποτε επισκέπτη.

Θα ήταν καλό να ιδρυθούν και να λειτουργήσουν και άλλα λαογραφικά μουσεία και σε άλλα χωριά της Τσακωνιάς, όπως για παράδειγμα στον Άγιο Ανδρέα, τον Τυρό ή το Λεωνίδιο, υπό την αιγίδα του Δήμου ή ενός τοπικού συλλόγου. Οι κάτοικοι συνηθίζουν να προσφέρουν παλιά αντικείμενα, φωτογραφίες κ.λ.π., που ανακαλύπτουν ξεχασμένα σε μπαούλα, κασέλες και στα υπόγεια των σπιτιών τους για τον εμπλουτισμό ενός λαογραφικού μουσείου, όταν πειστούν ότι γίνεται μια σοβαρή προσπάθεια η οποία θα έχει οφέλη για τον τόπο του και –κατ' επέκταση- για τον ίδιο. Στο Λεωνίδιο το λαογραφικό μουσείο μπορεί να στεγαστεί σε αίθουσα των κτιρίων που προαναφέρθηκαν (Πύργο Τσικαλιώτη ή Αρχοντικό Τσούχλου ή κτίριο παλαιού Γυμνασίου) και στον Τυρό στο κτίριο του παλιού Δημοτικού Σχολείου. Ασφαλώς, για τη σωστή λειτουργία του μουσείου, την ανάδειξη των εκθεμάτων κ.λ.π., θα πρέπει να υπάρχει ένας επιμελητής που θα το λειτουργεί συγκεκριμένες ώρες την ημέρα και τα σαββατοκύριακα. Θα παρουσιάζει τα εκθέματα που υπάρχουν εκεί σε ένα ιστορικό πλαίσιο πιο επιστημονικό σε συνδυασμό πάντα με την συνεργασία και τις μαρτυρίες των κατοίκων που ζουν στην περιοχή. Ο επιμελητής θα είναι υπεύθυνος για διαφήμιση και προώθηση του μουσείου στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό ενώ θα δημιουργήσει συγκεκριμένα εκπαιδευτικά προγράμματα για

---

¹⁹⁴ Κουνιά 2018.

¹⁹⁵ Κουνιά 2018.

¹⁹⁶ Κουνιά 2018.

τα σχολεία που επισκέπτονται το μουσείο.

4.10 Ανάπτυξη πολιτιστικών δρώμενων

Πρέπει να τονωθεί η ανάδειξη της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς μέσα από τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων. Σε αυτό το σκοπό συντελούν δράσεις, όπως η πλαισίωση των εθιμικών πασχαλινών δρώμενων από παράλληλες εορταστικές εκδηλώσεις, οι οποίες θα αναδεικνύουν την ιδιαίτερη πολιτισμική φυσιογνωμία της Τσακωνιάς, ενώ παράλληλα θα ενισχύσουν την ανάπτυξη της περιοχής. Προς την κατεύθυνση αυτή, η πραγματοποίηση της Λειτουργίας της Αγάπης την Κυριακή του Πάσχα στην τσακωνική, η ερμηνεία του τοπικού μουσικοχορευτικού ρεπερτορίου με τον τσακωνικό χορό, η παρουσίαση τοπικών παραδοσιακών φορεσιών, τεχνουργημάτων, προϊόντων και εδεσμάτων, θα πρέπει να έχουν εξέχουσα θέση, κοινωνώντας μέσα από την σύμπραξη ντόπιων και ξένων στους επισκέπτες στην πλούσια ζώσα τσακωνική πολιτισμική παράδοση¹⁹⁷.

Όσον αφορά στο φεστιβάλ Μελιτζάzz, πρέπει η εκδήλωση αυτή να αποτελεί πεδίο συνάντησης διοργανωτών, συντελεστών, προγραμματικών εταίρων, επισκεπτών και ερευνητών, όπου η τοπική κοινότητα θα διαμορφώσει συνεργατικά τις απαραίτητες συνθήκες αξιοποίησης των τοπικών πολιτισμικών αποθεμάτων και αγαθών με σύγχρονη διεθνή προοπτική. Η επιτυχία του Μελιτζάzz πρέπει να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την τοπική ανάπτυξη, τον πολιτισμό και την αειφορία. Βασικός στόχος του Φεστιβάλ πρέπει να είναι η καθιέρωση του Λεωνιδίου ως εναλλακτικού πολιτιστικού και γαστρονομικού προορισμού καλώντας Έλληνες και ξένους να γνωρίσουν και να ζήσουν από κοντά την αυθεντική φιλοξενία του τόπου και τα γνήσια προϊόντα της τσακωνικής γης¹⁹⁸. Απώτερος στόχος του Προγράμματος «Μικρές Μεσογειακές Ιστορίες: Δράσεις Πολιτισμού, Γαστρονομίας και Τέχνης» πρέπει αφενός να είναι η καθιέρωση θεσμών και εκδηλώσεων στις συμμετέχουσες περιοχές αφετέρου η ουσιαστική δικτύωση των περιοχών και η ανάπτυξη συνεργασιών και ανταλλαγών, οι οποίες θα συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων¹⁹⁹.

Καθίσταται λοιπόν σαφές πως το Φεστιβάλ Μελιτζάzz πρέπει να αποτελέσει κομβικό σημείο αφενός για την (ανα)συγκρότηση και την (ανα)δήλωση της τοπικής ταυτότητας και αφετέρου για τη δημιουργία αναπτυξιακών διαπολιτισμικών δικτύων

¹⁹⁷ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΒ' 1/3 , 2014, 63.

¹⁹⁸ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΒ' 1/3 , 2014, 48.

¹⁹⁹ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος ΚΒ' 1/3 , 2014, 53.

επικοινωνίας και έκφρασης. Το Φεστιβάλ που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον Ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών ως πεδίο παρουσίασης καλλιτεχνικών εκφάνσεων που εκκινούν από τον λαϊκό πολιτισμό, φαίνεται πως διαμορφώνει τις απαραίτητες συνθήκες για την ήπια αειφορική αξιοποίηση του τοπικού πολιτισμικού αποθέματος θέτοντας παράλληλα τις απαραίτητες προδιαγραφές για την νεοφανή αλληλοδιαδραστική επαύξησή του²⁰⁰. Το Φεστιβάλ και το Πρόγραμμα με το οποίο αυτό έχει συνδεθεί, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα καινοτόμο αναπτυξιακό μοντέλο που προάγει τον τοπικό πολιτισμό με διεθνή προοπτική στο οποίο ενδέχεται μελλοντικά να ενταχθούν όχι μόνο ενσώματες τεχνικές, ως εκφάνσεις του τσακωνικού λαϊκού πολιτισμού αλλά και εθιμικές εκδηλώσεις όπως τα πασχαλινά αερόστατα και λατρευτικές πρακτικές όπως αυτές της Παναγίας της Έλωνας.

4.11 Αγροτική ανάπτυξη – Τσακωνική Μελιτζάνα – Παραδοσιακά προϊόντα

Η γεωργία αποτελούσε για αιώνες την κύρια πηγή εισοδήματος στην περιοχή. Μέσω πρωτοποριακών και βιολογικών καλλιεργειών η πάντα εύφορη πεδιάδα του Λεωνιδίου μπορεί να κάνει την Τσακωνιά ένα διάσημο αγροτικό κέντρο, μέσω της οργανωμένης προώθησης των προϊόντων της²⁰¹. Η επιστροφή στην καλλιέργεια της γης μπορεί να παίξει το ρόλο ενός κινήματος και να προσελκύσει όλο και περισσότερους νέους αγρότες, πολλοί από τους οποίους έχουν στην ιδιοκτησία τους μια επαρκή αγροτική περιουσία. Οι νέοι αγρότες να διδαχθούν τους παραδοσιακούς τρόπους καλλιέργειας ενώ μαζί με τη νέα και εξειδικευμένη γνώση τους μπορούν να δώσουν μια νέα ώθηση στα οικονομικά προβλήματα της περιοχής²⁰². Η περιοχή πρέπει να στρέψει το ενδιαφέρον της στην εκμετάλλευση της καλλιεργήσιμης γης με σύγχρονα μέσα έτσι ώστε να προσελκύσει νέους αγρότες να ασχοληθούν με αυτή και να δημιουργήσουν πρωτοποριακές καλλιέργειες οι οποίες θα μπορούν να ανοίξουν μια νέα κατεύθυνση επίσης έξω από τα σύνορα της Ελλάδας. Η χρησιμοποίηση ενός brand name²⁰³ για τη διαχρονική ποιότητα των προϊόντων, μαζί με την αύξηση των Προϊόντων Προστατευμένης Προέλευσης, θα βοηθήσει τόσο στην προώθηση των προϊόντων αυτών όσο και στην προσέλκυση τουριστών στην περιοχή που να ενδιαφέρονται για τη γευστικότητα των εδεσμάτων αλλά και για την εμπειρία της

---

²⁰⁰ Χρονικά των Τσακωνών, Τόμος KB' 1/3 , 2014, 57.

²⁰¹ Μαρνέρης 2018.

²⁰² Μαρνέρης 2018.

²⁰³ Butler 1993, 77.

συμμετοχής στην παραγωγή των προϊόντων αυτών²⁰⁴.

Για την αύξηση της απορρόφησης από την αγορά, του κύριου προϊόντος της Τσακωνιάς, της τσακόνικης μελιτζάνας, όπου αντιμετωπίζει σοβαρή κρίση τα τελευταία χρόνια, απαιτείται συνεταιριστική αντίληψη από τους παραγωγούς, σωστή λειτουργία του συνεταιρισμού, διάδοση του προϊόντος στις αγορές μέσα από διαφημίσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης που θα προβάλουν τις πολλαπλές ωφέλειες του προϊόντος για την υγεία του ανθρώπου, τους ευάριθμους συνδυασμούς στο πιάτο αλλά και τις διαφορές του από τα ομοειδή προϊόντα²⁰⁵. Επίσης, σημαντικό στην προώθηση του προϊόντος είναι η αναζήτηση νέων αγορών στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό αλλά και ο διαφορετικός τρόπος προώθησης του προϊόντος²⁰⁶ (συσκευασία, κατεψυγμένο, κονσέρβα κ.λ.π.). Ακόμα, χρειάζεται να συνεχιστεί η γιορτή μελιτζάνας αλλά με πιο εξωστρεφή τρόπο για την καλύτερη προώθηση του προϊόντος.

Επίσης, στην παρασκευή και προώθηση παραδοσιακών προϊόντων στην οποία σήμερα δραστηριοποιείται ο Τσακόνικος Αγροτικός Συνεταιρισμός Γυναικών, θεωρείται αναγκαίο για την ανάπτυξη των εργασιών του συνεταιρισμού και κατ' επέκταση για την αύξηση του οικονομικού οφέλους των μελών του αλλά και την προσέλκυση και άλλων γυναικών, την εξωστρέφεια του συνεταιρισμού, με την προώθηση των προϊόντων τους σε αγορές κυρίως μεγάλων πόλεων, που αναζητούν τα καλά παραδοσιακά προϊόντα, μέσα από διαφήμιση, αναζητήσεις προς δυνητικούς πελάτες που μπορούν να προωθήσουν τα προϊόντα αυτά στις παραπάνω αγορές²⁰⁷. Προτείνεται επίσης ο συνεταιρισμός να επεκτείνει την δραστηριότητά του στην κατασκευή παραδοσιακών τσακόνικων στολών, τις οποίες να διαθέτει (πωλεί) σε χορευτικούς συλλόγους στην Ελλάδα και στο εξωτερικό²⁰⁸.

4.12. Τουριστική ανάπτυξη

Ο τουρισμός αποτελεί βασικό μοχλό ανάπτυξης σε περιοχές με αναπτυσσόμενη οικονομία, που δεν έχουν άλλους πόρους ανάπτυξης πέρα από ένα παρθένο και όμορφο φυσικό περιβάλλον ή ένα πλούσιο και διαφορετικό πολιτισμικό

---

²⁰⁴ Μαρνέρης 2018.

²⁰⁵ Κυνουρία 2014.

²⁰⁶ Μαρνέρης 2018.

²⁰⁷ Καττή Μαρία.

²⁰⁸ Καττή Μαρία.

περιβάλλον²⁰⁹.

Η τουριστική βιομηχανία όντας ένας από τους τρεις βασικούς τομείς του παγκόσμιου εμπορίου, τονώνει την εθνική και τοπική οικονομία δημιουργώντας νέες επιχειρήσεις και θέσεις εργασίας, αυξάνοντας το εισόδημα και το συνάλλαγμα, προσελκύνοντας επενδύσεις, δίνοντας ευκαιρίες για ανάπτυξη επιχειρήσεων μικρής και μεγάλης κλίμακας, δημιουργώντας νέες αγορές για τα ντόπια προϊόντα, βελτιώνοντας υποδομές και υπηρεσίες, αυξάνοντας το ενδιαφέρον για το περιβάλλον και τον πολιτισμό και βελτιώνοντας τη χρήση της γης²¹⁰.

Η ανάπτυξη του τουρισμού έχει θετικές επιδράσεις σε πολλούς άλλους κλάδους της τοπικής οικονομίας, οι δραστηριότητες των οποίων συνδέονται με τον τουριστικό κλάδο, όπως είναι η βιομηχανία, η βιοτεχνία, οι κατασκευές, η γεωργία, η κτηνοτροφία, οι υπηρεσίες, οι μεταφορές, το εμπόριο κλπ²¹¹. Για παράδειγμα, η ικανοποίηση των αναγκών των τουριστών για στέγαση αυξάνει τις εργασίες στον κατασκευαστικό κλάδο και στις επιχειρήσεις κατάλυσης, η ικανοποίηση των αναγκών τους για μετακίνηση αυξάνει τον αριθμό των ιδιοκτητών λεωφορείων και ταξί, η ικανοποίηση των διατροφικών αναγκών τους την τοπική γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή και τις επιχειρήσεις εστίασης.

Έμμεση επίδραση της οικονομικής ανάπτυξης σε μια περιοχή είναι και η κοινωνική ανάπτυξη, καθώς μειώνεται συνήθως η ανεργία, γίνονται έργα υποδομής (οικοδομική ανάπτυξη π.χ. δρόμοι, λιμάνια, αεροδρόμια), βελτιώνονται οι υπηρεσίες (τεχνολογική ανάπτυξη π.χ. τράπεζες, μεταφορές) και αυξάνεται το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της²¹². Έτσι, οι θετικές επιδράσεις που μπορεί να έχει ο τουρισμός στην κοινωνία (π.χ. παροχή εγκαταστάσεων για την υγεία και την ευημερία των κατοίκων), στον πολιτισμό (π.χ. αποκατάσταση και ανάδειξη πολιτιστικών μνημείων) και στην αισθητική μιας περιοχής (π.χ. διατήρηση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής) είναι πολλές και σημαντικές²¹³. Ταυτόχρονα, η διατήρηση των τουριστικών πόρων μιας περιοχής μπορεί να αυξήσει τη γνώση των μόνιμων κατοίκων για την «κοινή» κληρονομιά τους και να τους ωθήσει στο να την προστατέψουν.

Η τουριστική ανάπτυξη ωφελεί και το φυσικό περιβάλλον, προστατεύοντάς το, για λόγους διατήρησης ή βελτίωσης της ελκυστικότητας του τουριστικού προϊόντος.

---

²⁰⁹ Butler 1993, 49.

²¹⁰ WTO, *Sustainable tourism development* 1993, 2.

²¹¹ Βαρβαρέσος, 2000, 56.

²¹² WTO, *Manila Declaration on World Tourism*, 1980, 43.

²¹³ Βαρβαρέσος, 2000, 87.

Επειδή, δηλαδή, ένα ποιοτικό περιβάλλον προσελκύει περισσότερους τουρίστες, ενθαρρύνονται τα έργα διασφάλισης και βελτίωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος. Η αειφόρος τουριστική ανάπτυξη, δηλαδή, πρέπει να οδηγεί στη διαχείριση όλων των πόρων κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να εκπληρωθούν οι οικονομικές, κοινωνικές και αισθητικές ανάγκες, διατηρώντας ταυτόχρονα την πολιτισμική ακεραιότητα, τις βασικές οικολογικές διαδικασίες και τη βιολογική ποικιλομορφία, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού²¹⁴.

Η περιοχή της Τσακωνιάς προσφέρει το κατάλληλο έδαφος για την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού, όπως ο συνεδριακός και ο αστικός, ο θρησκευτικός και ο αθλητικός, ο τουρισμός περιπέτειας και ο περιβαλλοντικός τουρισμός. Επιπροσθέτως, η διαφοροποίηση και η θεματική εξειδίκευση δύναται να επιμηκύνει τις τουριστικές περιόδους κατά τη διάρκεια όλου του χρόνου ενώ συγχρόνως θα μοιράσει την 'τουριστική πίτα' σε περισσότερα κομμάτια. Έτσι, περισσότερες επενδύσεις μπορούν να προσελκυσθούν και ο ανταγωνισμός θα αναζωογονηθεί με αποτέλεσμα τη βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών και προϊόντων. Πρέπει, όμως, να βελτιωθούν οι υποδομές στον τομέα του τουρισμού, ώστε για παράδειγμα να διατίθενται μεγαλύτερος αριθμός ενοικιαζόμενων καταλυμάτων με περισσότερη άνεση και πιο σύγχρονες παροχές.

Μάλιστα, τον Σεπτέμβρη του 2018 υπεγράφη η υπουργική απόφαση για τη δημιουργία του πρώτου καταδυτικού πάρκου στην Ελλάδα, στον Τυρό της Νότιας Κυνουρίας. Χάρη, λοιπόν, στις άοκνες προσπάθειες τόσο των πολιτών και των τοπικών επιχειρήσεων που στήριξαν την πρωτοβουλία, όσο και των τοπικών αρχών, η Νότια Κυνουρία μπαίνει στον παγκόσμιο χάρτη του καταδυτικού τουρισμού.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, στην παρούσα εργασία αρχικά πραγματοποιήθηκε ανασκόπηση στη διεθνή βιβλιογραφία αναφορικά με την έννοια της πολιτισμικής κληρονομιάς και την προστασία της. Κατόπιν έγινε ιστορική αναδρομή της Τσακωνιάς από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, καθώς αποτελεί περιοχή με πλούσια ιστορική δράση. Στη συνέχεια έγινε αναφορά τόσο στην υλική πολιτισμική κληρονομιά της περιοχής, δηλαδή στους αρχαιολογικούς της χώρους, στα μουσεία της, στα μοναστήρια της και στους παραδοσιακούς οικισμούς της, όσο και στην άυλη πολιτισμική κληρονομιά

---

²¹⁴ WTO, *Guide for Local Authorities on Developing Sustainable Tourism* 1998, 21.

της περιοχής, δηλαδή στη γλώσσα της, τα ήθη και έθιμά της, στους χορούς της, στη διατροφή της και γενικά στα γράμματα και τις τέχνες της. Καταληκτικά, διατυπώθηκαν προτάσεις για την αειφόρο ανάπτυξη της Τσακωνιάς μέσα από την αξιοποίηση της πλούσιας πολιτιστικής της κληρονομιάς.

Διαπιστώθηκε ότι η Τσακωνιά είναι ένας τόπος πλούσιος σε ιστορία, σε υλική και άυλη πολιτισμική κληρονομιά. Στη συγκεκριμένη περίπτωση παρατηρήθηκε ότι η άυλη είναι περισσότερο ανεπτυγμένη σε σχέση με την υλική και αυτό κατά ένα μεγάλο μέρος οφείλεται στη διάθεση και τις προσπάθειες των κατοίκων αυτού του τόπου. Οι Τσάκωνες μπορούν και θα πρέπει να αποκτήσουν περισσότερα μουσεία, μνημεία και διασφάλιση της συνέχισης της διαλέκτου τους, έτσι ώστε να έχουν ένα σημείο αναφοράς, μια ξεκάθαρη αντίληψη της ταυτότητάς τους και της ιστορίας του τόπου τους. Πρέπει να αναδειχθούν τα σημεία εκείνα που καθιστούν ξεχωριστή την Τσακωνιά από τις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας. Αυτό θα ωφελήσει στην ανάπτυξη του τουρισμού και της οικονομίας του τόπου.

Συμπερασματικά, ο λαϊκός πολιτισμός της Τσακωνιάς πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο ανάπτυξης αειφορικών πολιτιστικών στρατηγικών. Πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην υλική και άυλη πολιτισμική παρακαταθήκη της Τσακωνιάς, που με την απαιτούμενη επιστημονική επιμέλεια θα μπορούσε να αναδειχθεί σε θησαυρό της παγκόσμιας πολιτισμικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας και να αποτελέσει έτσι σημαντικό αναπτυξιακό άξονα. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη τις σύγχρονες εξελίξεις στον τομέα της προστασίας, προβολής και προώθησης των υλικών και άυλων στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, πρέπει να σημειωθεί ότι η δυναμική της τοπικής κοινότητας και η θετικότατη ανάδραση που έχει σε εθνικό και διεθνές επίπεδο η πολιτιστική πολιτική που εφαρμόζει τα τελευταία χρόνια, φαίνεται πως θα μπορούσε να αποτελέσει εφαλτήριο για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ευρύτερων αναπτυξιακών στρατηγικών.

Η επίτευξη του παραπάνω στόχου θα συμβάλλει στην τόνωση της οικονομίας της περιοχής, μέσα από την ανάπτυξη του τουριστικού της προϊόντος, ώστε να μπορεί να καλύψει τις ανάγκες για όλες τις θεματικές μορφές δραστηριοτήτων, όπως ο πολιτιστικός τουρισμός, ο ιστορικός, ο θρησκευτικός-προσκυνηματικός, ο περιβαλλοντικός-φυσιολατρικός, ο καταδυτικός, ο αγροτουρισμός κλπ.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να δείξει μέσα από έρευνα τόσο βιβλιογραφική όσο και επιτόπια μέσω συνεντεύξεων και συζητήσεων, ποιά είναι τα κομμάτια εκείνα της Τσακωνιάς που θα πρέπει να αναδειχθούν, να διατηρηθούν και να

αναπτυχθούν. Η εργασία αυτή είναι η απόδειξη πως η Τσακωνιά είναι μια περιοχή με πρόσφορο έδαφος για έρευνα και παρ' όλες τις αξιόλογες προσπάθειες που έχουν γίνει έως τώρα, κάτι τέτοιο δεν θα πρέπει να σταματήσει αλλά να συνεχιστεί, ώστε να μην περάσει στη λήθη μια κληρονομιά 3.000 χρόνων.

Τα χαρακτηριστικά μνημεία της κάθε εποχής της Τσακωνιάς, πανελλαδικής σημασίας και εμβέλειας, είναι ικανά όχι μόνο να τεκμηριώσουν την ανθηρή διαχρονική της ιστορία, αλλά να γίνουν και μοχλός για την ανάπτυξή της²¹⁵. Πιο συγκεκριμένα, η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής μπορεί εκτός της προσέλκυσης τουριστών να ευαισθητοποιήσει και να ενθαρρύνει τους κατοίκους για μια καλύτερη ποιότητα κοινωνικής ζωής και κυρίως να δημιουργήσει προϋποθέσεις για επενδύσεις σε διάφορους τομείς (εμπορικό, πολιτιστικό, καινοτομίες, κλπ). Μια ανάπτυξη που να διασφαλίζει την εναρμόνιση ή ταυτόχρονη πραγματοποίηση της επιθυμητής οικονομικής εξέλιξής της, της απαιτούμενης κοινωνικής συνοχής του συνόλου της, της προσδοκώμενης ποιότητας ζωής της κοινότητάς της καθώς και της επιτακτικής προστασίας του οικοσυστήματός της²¹⁶. Ακολουθώντας αυτές τις τακτικές, η Τσακωνιά μπορεί να αποκτήσει μια θέση και μια πολιτιστική σημασία, που με τη σωστή λειτουργία τους θα έχουν τη δυναμική να προσδώσουν στην περιοχή ανερχόμενη συμβολική και κατ' επέκταση οικονομική αξία, αυξάνοντας το κύρος της Τσακωνιάς ως κατάλληλου τόπου επενδύσεων, εργασίας ή κατοικίας ή ακόμα και ως τουριστικού προορισμού. Η ξεχωριστή θέση της περιοχής, τόσο χωρικά όσο και νοηματικά, προσδίδει στον τόπο ιδιαίτερα φυσιογνωμικά στοιχεία, που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως πηγές για την ταυτότητα των πολιτών, στην υπερηφάνειά τους, το αίσθημα της κοινότητας και την κοινωνική συνοχή²¹⁷.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο δυναμικός χαρακτήρας και η εικόνα της Τσακωνιάς μπορούν να ενισχυθούν και να προωθηθούν ώστε η περιοχή να προσελκύσει επισκέπτες, νέους κατοίκους και επενδυτές για να επισκεφτούν, να ζήσουν ή να δουλέψουν σε αυτόν τον τόπο που ευημερεί εδώ και χιλιάδες χρόνια. Είναι ευκαιρία για την περιοχή, η οποία στοχεύει σε μια πιο βιώσιμη ανάπτυξη μέσα στον 21^ο αιώνα, να χρησιμοποιήσει την ανάδειξη της πολιτιστικής της κληρονομιάς για τον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητάς της, τον σχεδιασμό της νέας στρατηγικής της

---

²¹⁵ Χρονικά των Τσακώνων, Τόμος ΙΗ΄, 2005, 256.

²¹⁶ Τελλάκη 2013, 53.

²¹⁷ Berci, 2002, 80.

ανάπτυξής της και το μετασχηματισμό της εικόνας της²¹⁸.

---

²¹⁸ Τελλάκη 2013, 34.

Βιβλιογραφία

- Αρχεΐον Τσακωνιάς, *Χρονικά των Τσακώνων*, Πρακτικά Δ΄ Τσακόνικου Συνεδρίου, Τόμος ΙΣΤ, Αθήνα 2002
- Αρχεΐον Τσακωνιάς *Χρονικά των Τσακώνων*, Πρακτικά Ε΄ Τσακόνικου Συνεδρίου, Τόμος ΙΗ΄, Αθήνα 2004-2005
- Αρχεΐον Τσακωνιάς *Χρονικά των Τσακώνων*, Πρακτικά Ε΄ Τσακόνικου Συνεδρίου, Τόμος ΙΗ΄, Αθήνα 2005
- Αρχεΐον Τσακωνιάς *Χρονικά των Τσακώνων*, Πρακτικά ΣΤ΄ Τσακόνικου Συνεδρίου, Τόμος ΚΑ΄ 1/2 , Αθήνα 2010
- Αρχεΐον Τσακωνιάς *Χρονικά των Τσακώνων*, Πρακτικά ΣΤ΄ Τσακόνικου Συνεδρίου, Τόμος ΚΑ΄ 2/2 , Αθήνα 2010
- Αρχεΐον Τσακωνιάς *Χρονικά των Τσακώνων*, Πρακτικά Ζ΄ Τσακόνικου Συνεδρίου, Τόμος ΚΒ΄ 1/3 , Αθήνα 2014
- Azapagic A.-Emsley A.-Hammerton L. (2003), *Polymers, The Environment and Sustainable Dvelopment*, England: John Willey & Sons Ltd.
- Βαγενάς Θ.Κ., *Ιστορικά Τσακωνιάς και Λεωνιδίου*, Αθήνα, Δήμος Λεωνιδίου, 1971
- Βαγενάς Θ., *Το μοναστήρι της Παναγίας της Έλωνας*, Αθήνα 1973, σ. 21.
- Βαρβαρέσος Σ., *Τουρισμός: έννοιες, μεγέθη, δομές*, 2000, Αθήνα, Εκδ. Προπομπός
- Βουδούρη Δ., *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999.
- Βουδούρη Δ.-Στρατή Α. (επιμ.), *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1992.
- Berci, F., et al., (2002) *City branding: image building and building images*, Publishers: Rotterdam

Butler R., *'Tourism-an evolutionary perspective'*, (1993), Tourism and Sustainable Development: Monitoring, planning, managing, publication series

Council of Europe, (2005) *Framework convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Faro

Council of the European Union, (20/5/2014), *Conclusions on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe*

Δέφνερ Αλέξιος – Μακρυγιώργου Σοφία, *Η σημασία του Πολιτισμού στο branding και marketingενός τόπου: Τα μουσεία σαν βασικό εργαλείο αυτών για την Ελλάδα του σήμερα*, Αθήνα 2017

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ, 26 Ιουνίου 2002, Τεύχος 1^ο.

ICOMOS America, (1996) The declaration of San Antonio, San Antonio

Καρβούνης Κ. Γεώργιος « *Η Έκθεση Brundtland*» ή « *Το Κοινό μας Μέλλον*», Αθήνα 13/3/2014

Κοκκώσης Χ. & Τσάρτας Π., *'Τουριστικός τομέας – Ανάπτυξη και περιβάλλον στον τουρισμό'*, 1999, τόμος Β, ΕΑΠ

Κοκκώσης Χ. & Τσάρτας Π., *'Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον'*, 2001, Αθήνα: Κριτική

Κόνσολα Ν. *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1995

Κοντοσόπουλος Ν., *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, γ' έκδ. Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2001.

Κνουρία 2002, Αρ φύλου 395

Κνουρία 2014, Αρ φύλου 526

Κνουρία 2014, Αρ φύλου 523

Κνουρία 2016, Αρ φύλου 543

Κνουρία 2017, Αρ φύλου 551

Κνουρία 2018, Αρ φύλου 568

- Κωστάκης Θ., *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών 1986.
- Κωστάκης Θ., *Ματιές στον πολιτισμό μας* Αθήνα, 1970
- Κωστάκης Θ., *21 Διηγήματα*, Αθήνα 1996
- Κωστάκης Θ., *Χρονικά των τσακώνων*, Τόμος Ι, Αθήνα 1992
- Κωστάκης Θ., *Χρονικά των Τσακώνων*, Τόμος ΙΔ, Αθήνα 1998
- Λάββας Γ., *Πολιτιστική κληρονομιά. Βασικές έννοιες, ιδεολογία, διεθνείς συμφωνίες, μεθοδολογία*, Αθήνα, Αθανασόπουλος-Παπαδάμης & ΣΙΑ Ε.Ε., 1993
- Λάββας Γ., *Πολιτιστική Κληρονομιά. Κορυφαία Μνημειακά Συγκροτήματα του Ελλαδικού χώρου, χ.ε.*, Αθήνα, 1997
- Λάββας Γ., *Ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης*, Αθήνα, Μέλισσα, 2010.
- Μητούλα Ρ.-Αστάρια Β.Ο-Ε. & Καλδής Π., *Βιώσιμη Ανάπτυξη: Έννοιες - Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Διαστάσεις*, Εκδόσεις Rosili, Αθήνα, 2008
- Μούσης Ν., *Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα 2005
- Οδηγός στην Τσακωνιά*, Έκδοση Δήμος Λεωνιδίου
- Οικονόμου Θ., *Γραμματική της τσακωνικής διαλέκτου*, Αθήνα, 1870.
- Παπαδημητρίου Ε., *Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα*, 1998, Αθήνα
- Παχάκη Κ.-Κουνάρης Εμμ.-ΛέρταΣ.-Μπαλτζάκης Π.-Χειμωνίτη-Τερροβίτη Στ., *Ο πολιτισμός ως κλάδος οικονομικής δραστηριότητας*, Αθήνα, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 2000
- Πετάκος Δ. Χρήστος, (2003), «*Τσακωνιά*».
- Prott L.V., O Keefe P., “*Cultural heritage of Cultural Property*”, στο *International Journal of Cultural Property*, vol 1, 1997
- Ράλλου- Τελάκη Μαρία *Η πολιτιστική κληρονομιά της Λάρισας ως μοχλός για τη βιώσιμη ανάπτυξή της*, 2013
- Ρίζες Ελλήνων, *Ανθρωπογεωγραφία των Ελλήνων: «ΤΣΑΚΩΝΕΣ»*, εκδόσεις: Πήγασος, Αθήνα, χ.χ.

- Ρίζες Ελλήνων, χ.χ: 125-126, *Οδοιπορικό στη Νότια Κυνουρία*, 2011.
- Ρίζες Ελλήνων, χ.χ: 125-126, περιοδικό «Έπαθλο», τ. 72 Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2010.
- Σωτήρης Λυσικάτος, *Χρονικά των Τσακώνων*, Τόμος Θ', Αθήνα 2006
- Sneddon, C. - Howarth - B. R. & Norgaard B. R., (2006), "Sustainable development in a post-Brundtland world", [on line], *Ecological Economics*, Vol. 57.
- Solli Brit, (2000) 'Protection of the environment and the role of archaeology', in *Cultural resource management in Contemporary Society-Perspectives on Managing and Presenting the Past*, edited by Francis P. MaManamon and Alf Halton, Routledge: London; New York
- Τριάντη Αγγελική, «Ο Πολιτισμός και η Πολιτιστική Κληρονομιά ως παράγοντας οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Η περίπτωση του Δήμου Νότιας Κυνουρίας», Διπλωματική εργασία, Πάτρα, Ιούνιος 2017
- Τσάρτας Π. - Κοκκώσης Χ., 'Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον', 2001, Εκδόσεις Κριτική
- Φάκλαρης Παναγιώτης, *Αρχαία Κυνουρία, Ανθρώπινη δραστηριότητα και Περιβάλλον*, Αθήνα 1950
- Φιλίππιδης Δ., *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική. Κυνουρία*, Αθήνα, Μέλισσα, 1985.
- Φλογαΐτη Ε., *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία*, 2006, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Χούπης Δ.Γ., *Τσακώνων Απαντα. Ιστορική Περιήγηση*, Αθήνα: Επικαιρότητα, 2006.
- United Nations. (1987). *World Commission on Environment and Development, Our Common Future (the Brundtland Report)*. Oxford: Oxford University Press.
- United Nations, *Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, 1992/Conf. 151/26 Τόμος I [Robinson, 1993]
- United Nations, (1992) *The Rio Declaration on Environment and Development - Agenda 21*, Rio De Janeiro

United Nations, *Earth Summit: Johannesburg Plan of Implementation*, 2002, United Nations.

WTO, *Manila Declaration on World Tourism*, 1980, Paper of the World Tourism Conference held at Manila, Philippines

WTO, *Sustainable tourism development: Guide for local planners*, 1993, Madrid: WTO

WTO, *Guide for Local Authorities on Developing Sustainable Tourism*, 1998, WTO

Ιστότοποι

www.tsakonianarchives.gr, [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

www.worldbank.org/en/topic/sustainabledevelopment/overview#1 [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<https://www.tovima.gr/2013/03/12/culture/o-politismos-einai-moxlos-anaptyksis> [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

http://www.oikologos.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=122&Itemid=201 [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<https://tvxs.gr/news/periballon/stokxolmi-72-otan-periballon-mpike-gia-proti-fora-stin-politiki-atzenta> [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<https://ecoweek.netfirms.com/ecoweek/pages/3.html> [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<http://www.peekpemagazine.gr/article/%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%B5%CE%B9%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B8%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7> [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<http://newpost.gr/politiki/683987/h-atzenta-2030-gia-th-biwsimh-anaptyksh-kai-oi-17-stoxoi-se-foroym-toy-ohe> [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_el [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<https://www.allaboutfestivals.gr/festivals/%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%81%CF%81%CE%AF%CF%87%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%AF%CE%BF%CF%85/> [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<https://climbinleonidio.com/wp/home/gr/> [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<http://www.notiakynouria.gov.gr/anakoinoseis/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1/> [ημερομηνία πρόσβασης 16/2/2019]

<http://ayla.culture.gr/tsakwnikos-xoros/> [ημερομηνία πρόσβασης 5/4/2019]

<http://ayla.culture.gr/tsakwniko-mnimosino-vaskina/> [ημερομηνία πρόσβασης 5/4/2019]

Συνεντεύξεις

Καττή Μαρία, Τυροβολά Βασιλική, Αύγουστος 2018

Κουνιά Θωμαΐς (Μηλιώ), Τυροβολά Βασιλική, Αύγουστος 2018

Μαρνέρης Ιωάννης, Τυροβολά Βασιλική, Αύγουστος 2018

Πουτσελά Μαρία, Τυροβολά Βασιλική, Αύγουστος 2018

Τσουκάτου Μαρία, Τυροβολά Βασιλική, Αύγουστος 2018

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1: Λεωνίδιο

Εικόνα 2: Τυρός

Εικόνα 3: Μέλινα

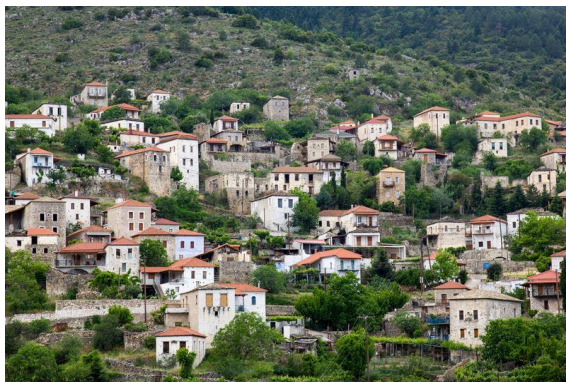
Εικόνα 4: Σαπουνακαίικα

Εικόνα 5: Πραγματευτή

Εικόνα 6: Σαμπατική

Εικόνα 7: Πραστός

Εικόνα 8:Καστάνιτσα

Εικόνα 9: Άγιος Ανδρέας

Εικόνα 10: Σίταινα

Εικόνα 11: Τσακώνικος χορός

Εικόνα 12: Τσακόνικη φορεσιά της αρχόντισσας (τέρμα αριστερά)
Τσακόνικη φορεσιά γυναικών κατώτερης τάξης (τέρμα δεξιά)

Εικόνα 13: Τσακόνικα στρωσίδια

Εικόνα 14: Τσακόνικα υφαντά

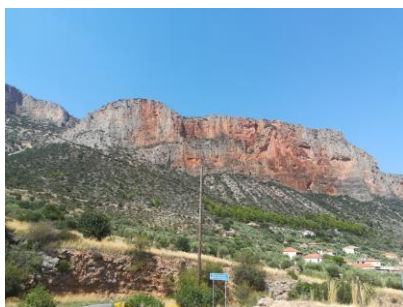
Εικόνα 15: Παραδοσιακά προϊόντα

Εικόνα 16: Πάσχα στο Λεωνίδιο

Εικόνα 17: Γιορτή μελιζάνας στο Λεωνίδιο

Εικόνα 18: Κοκκινόβραχοι

Εικόνα 19: Αναρρίχηση στο Λεωνίδιο

Εικόνα 20: Αρχοντικό Τσικαλιώτη

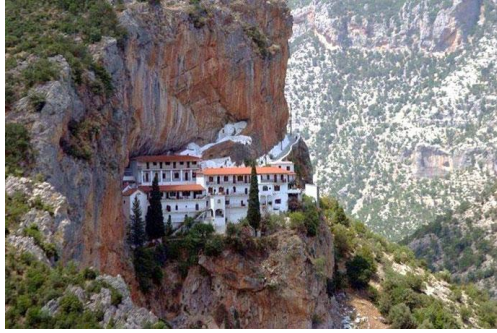

Εικόνα 21: Πύργος Πολύτιμου

Εικόνα 22: Αρχοντικό Τσούγλου

Εικόνα 23: Ιερά Μονή της Παναγίας της Έλωνας

Εικόνα 24: Μονή Αγίου Νικολάου Σύντζας

Εικόνα 25: Μονή της Παναγίας της Εορτακουστής

Εικόνα 26: Μονή Αγίου Νικολάου Καρυάς

Πηγές εικόνων

Εικόνα 1,

https://www.google.com/search?q=%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiY55LEou7gAhVM3qQKHRw4AvIQ_AUIDigB&biw=1366&bih=662#imgrc=b_j9lPq8wdaoBM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 2,

https://www.google.com/search?q=%CF%84%CF%85%CF%81%CE%BF%CF%82&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiqmIj5o-7gAhUFmbQKHaOvC4EQ_AUIDigB&biw=1366&bih=662#imgrc= [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 3,

https://www.google.com/search?q=%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B1+%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B1%CE%BD%CE%B1+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiusOX9pO7gAhUJKVAKHdf6CbMQ_AUIDigB&biw=1366&bih=662#imgrc=jPtEhfDL53fewM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 4,

https://www.google.com/search?q=%CF%83%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%B9%CE%BA%CE%B1+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjO_vbDpe7gAhXDK1AKHsk-ALYQ_AUIDygC&biw=1366&bih=662#imgrc=qGwCdG14jxlJeM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 5,

https://www.google.com/search?q=%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B7+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjWuLmNpu7gAhWOMLQKHfZ0AEoQ_AUIDygC&biw=1366&bih=662#imgrc=rKj3OSM8zXi01M [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 6,

<https://www.google.com/search?q=%CE%A3%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%B>

[1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiN0YGBp-7gAhWFUIAKHXCFCGUQ_AUIDygC&biw=1366&bih=662#imgrc=OdISX6ZvzDdA1M](https://www.google.com/search?q=%CE%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiN0YGBp-7gAhWFUIAKHXCFCGUQ_AUIDygC&biw=1366&bih=662#imgrc=OdISX6ZvzDdA1M) [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 7,

https://www.google.com/search?q=%CE%80%CF%81%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%82+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&hl=el&authuser=0&source=Inms&tbm=isch&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwj134n_p-7gAhVJWX0KHcPVCZcQ_AUIDygC&biw=1366&bih=662#imgrc=LyKvo_JRXqmtcM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 8,

https://www.google.com/search?q=%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CF%84%CF%83%CE%B1+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&hl=el&authuser=0&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjRpO6Kqe7gAhXNbVAKHYwXBNUQ_AUIDygC&biw=1366&bih=662#imgrc=_4rfAU9ZwQPcM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 9,

https://www.google.com/search?q=%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82+%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%B5%CE%B1%CF%82+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&hl=el&authuser=0&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjE3PGIqu7gAhUSbFAKHRNtABOQ_AUIDigB&biw=1366&bih=662#imgrc=owpFp_NHXG5IhM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 10,

https://www.google.com/search?q=%CE%83%CE%B9%CF%84%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B1+%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82&hl=el&authuser=0&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjB_4HXqu7gAhXRKlAKHeoGBioQ_AUIDygC&biw=1366&bih=662#imgrc=I0SioB_sxkVZTM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 11,

https://www.google.com/search?q=%CE%84%CF%83%CE%B1%CE%BA%CF%8E%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%82+%CF%87%CE%BF%CF%81%CF%8C%CF%82&hl=el&authuser=0&source=Inms&tbm=isch&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwiU77-krO7gAhUOXCsKHQLGBicQ_AUIDygC&biw=1366&bih=662#imgrc=V0HvP64EobO2yM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 12-15, προσωπικό αρχείο [ημερομηνία λήψης 13\9\2018]

Εικόνα 16,

<https://www.google.com/search?q=%CE%84%CF%83%CE%B1%CE%BA%CF%8E%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF+%CF%80%CE%B1%CF%83%CF%87%>

[CE%B1&hl=el&authuser=0&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiLkeHzsO7gAhVEyqQKHcmFCXIQAUIDigB&biw=1366&bih=662#imgrc=bKI64C9WKfhR7M](https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiLkeHzsO7gAhVEyqQKHcmFCXIQAUIDigB&biw=1366&bih=662#imgrc=bKI64C9WKfhR7M) [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 17,

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CF%86%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B2%CE%B1%CE%BB+%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B6%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%82+%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF&oq=%CF%86%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B2%CE%B1%CE%BB+%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B6%CE%B1&gs_l=img.3.0.0i24.10615.10615..13355...0.0..0.108.108.0j1.....0....1..gws-wiz-img.vz_zWEUGXRM#imgdii=knJu7ja1J7LsmM:&imgrc=t7MG9v-8zD-DxM
[ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 18, προσωπικό αρχείο [ημερομηνία λήψης 13\9\2018]

Εικόνα 19,

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%81%CF%81%CE%B9%CF%87%CE%B9%CF%83%CE%B7+%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF&oq=%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%81%CF%81%CE%B9%CF%87%CE%B9%CF%83%CE%B7+%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF&gs_l=img.3...2917.20562..22400...2.0..0.1096.4413.0j19j1j7-1.....0....1..gws-wiz-img.....0j0i67j0i10i24j0i24.bOGzPIfJ8OA#imgrc=D7mjQJSU9qTPIM [ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 20, προσωπικό αρχείο [ημερομηνία λήψης 13\9\2018]

Εικόνα 21,

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CF%80%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%82+%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CF%85+%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF&oq=%CF%80%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%82+%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CF%85+%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF&gs_l=img.3...3220.24769..25497...8.0..0.321.5737.0j28j4j1.....0....1..gws-wiz-img.....0j0i24j0i8i30.O4r9wKT5Iwg#imgrc=jaXr1vD6D0eYZM
[ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα22,

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF+%CF%84%CF%83%CE%BF%CF%85%CF%87%CE%BB%CE%BF%CF%85+%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF&oq=%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF+%CF%84%CF%83

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B5%CE%BB%CF%89%CE%BD%CE%B1%CF%82&oq=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B5%CE%BB%CF%89&gs_l=img.3...4057.12980..13764...0.0..0.438.4985.0j22j3j1j1.....0....1..gws-wiz-img.....0j0i67j0i5i30j0i8i30j0i24.r6bMKWI5mI#imgrc=OiTfG3L9CZOofUM
[ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 23,

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B5%CE%BB%CF%89%CE%BD%CE%B1%CF%82&oq=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B5%CE%BB%CF%89&gs_l=img.3.0.0j0i24i6.1832.9321..18070...4.0..0.176.2075.0j13.....0....1..gws-wiz-img.....0..0i30j0i5i10i30j0i10i24.au-vSrJcyrE#imgrc=yBLNaRW4vt-vHM
[ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 24,

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%85+%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%85+%CF%83%CE%B9%CE%BD%CF%84%CE%B6%CE%B1%CF%82&oq=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%85+%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%85+%CF%83%CE%B9&gs_l=img.3.0.0i24i2.2588.12488..15150...0.0..0.215.3557.0j20j2.....0....1..gws-wiz-img.....0j0i5i30.agdj-dmPUiU#imgrc=dBiRasQkIZUBwM
[ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 25,

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B5%CE%BF%CF%81%CF%84%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%82&oq=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B5%CE%BF%CF%81%CF%84%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%82&gs_l=img.3.0.0i24.1497.10793..12452...3.0..0.205.3174.0j19j1.....0....1..gws-wiz-img.....0.Q6ltw9A54zE#imgrc=6F2tNHSReWRJnM
[ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]

Εικόνα 26,

https://www.google.com/search?hl=el&authuser=0&biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=7DGAXKP_BobbwQKBo52ADA&q=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%85+%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%85+%CE%BA%CE%B1%CF%81%CF%85%CE%B1%CF%82&oq=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B7+%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%85+%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%85+%CE%BA%CE%B1%CF%81%CF%85%CE%B1%CF%82&gs_l=img.3...1360.8684..9583...0.0..0.185.4047.0j26.....0....1..gws-wiz-img.....0j0i5i30j0i24.AaArziMVA5M#imgrc=KhOw Js1DVsnGm
[ημερομηνία πρόσβασης : 5\3\2019]